

ગાંધી કાવ્ય સંગ્રહ

(સ્મરણાંજલિ)

સંપાદક :—

શ્રી. વિનેદ. મો. ગાંધી.

સંપાદક

આવૃત્તિ ૧૧ી.

મુલ્ય
રૂ ૩-૦-૦

પ્રત. ૨૦૦૦

સવત. ૨૦૦૫

ઈ. સ. ૧૯૪૬

(સર્વે હક્ક સ્વાધીન)

પ્રકાશક :—

શ્રી. રમણલાલ પી. સોની
શરદ કાર્યાલય
મોદાસા (અમદાવાદ પાસે)

મુદ્રક :—

શ્રી પ્રજાદામ પુ પટેલ.
નવરુબર ત્રિસ લી
ગણપુરા, મોદાસા.

અર્પણ.

જેણે, સેંકડો વર્ષોની ગુલામીમાંથી હિંદને
સ્વતંત્ર બનાવવામાં મહત્વનું કાર્ય કર્યું,
અને પોતાની અજબ નીતિથી
હિંદના નાના રાજ્યોને એકત્ર
બનાવ્યાં. એવા આપણા
લાડીલા નેતા અને
હિંદના સરદાર
શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલને
ચરણે આ પુસ્તક ધરી
ધન્ય થાઉં છું.

—શ્રી. વિનોદ ગાંધી.

પ્રસ્તાવના

ગાંધીજીની હયાતીમાં તેમજ તેમના સ્વર્ગવાસ પછી ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલાં અનેક કાવ્યોનો સંમદ આ પુસ્તકમાં, તે તે કાવ્યોના લેખકોની પરવાનગી મેળવીને, રમૂ દરવામાં આવ્યો છે, એટલું તો એના નામ પરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. જે કાવ્યો વરસોના ઘણાં લાંબા ગાળા દરમ્યાન લખાઈને પ્રસિદ્ધ થયેલાં છૂટાંછવાયાં અનેક સામયિકોમાં વિખરાયેલાં પડ્યાં હતાં તેને એકઠાં કરવા પાછળ આ યુવાન કવિ-સંપાદકે જે પ્રેમ, ખંત અને ઉત્સાહથી કામ કર્યું છે તેને માટે ગુજરાતનો કાવ્યપ્રેમી વાચક-વર્ગ તેમનો આભાર માન્યા વિના નહીં રહે. જે કવિઓએ પોતાનાં કાવ્યો આ સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થવા દીધાં છે તેમનો પણ આભાર માનવો ઘટે છે.

આજથી નવેક વરસ પર મેં અંગ્રેજ લેખક રવ એડવર્ડ ટોમસનનું એક પુસ્તક વાંચેલું, તેનું નામ હતું : 'યુ હેવ લિવ્ડ યુ ઓલ ધિસ'. તેમાં લેખકે અર્વાચીન અંગ્રેજ કવિતાની સમીક્ષા કરતાં લખેલું કે કવિતાનો જમાનો વીતી ગયો છે, અને આજની અંગ્રેજ કવિતા અગાઉની ત્રણેક સદીઓની કવિતાની તોત્તે આવી ચડે એવી નથી. આપણા વિદ્વાન કવિ-વિવેચક શ્રી. ઉમાશંકરે પણ દોઢ વરસ પર 'છેલ્લા દસકામાં આપણી સર્જકશક્તિએ અનુભવેલી ઓટ 'નો નિર્દેશ કરી કહેવું કે 'એમાંથી સૌ સર્જકોએ એનવળી લેવા જેવી છે.' ('સંસ્કૃતિ', જાન્યુઆરી ૧૯૪૮, પૃ. ૩૬.) આ કથનોની પરીક્ષા તો યુગ વિવેચકો જ કરી ચકે; ને, તેઓ સાચાં હોય તો, તેનાં કારણો પણ તેઓ જ આપી શકે. સંભવ છે આ યુગની સાહિત્ય પરત્વેની દૃષ્ટિમાં જ કંઈક ફરક પડ્યો હોય. અંગ્રેજ વિવેચક ફ્રિચર-કુએ પણ અને ગદ્ય વચ્ચેનો ભેદ બતાવતાં કહ્યું છે કે 'અનિશ્ચય પ્રબળ અને વિવશ કરી મૂકનારી લાગણી (એ તાત્કાલિક કમ્પેલિંગ કમોશન) એ પદનો ગુણ છે; અને કથામાં ચું કે દલીલમાં ચું, મમત્તવદ એ ગદ્યનો પ્રથમ ગુણ છે.' ('ધી ઓફ્સર્ડ' બુક ઓફ ઇંગ્લીશ પ્રોઝ'ની

પ્રસ્તાવના, પૃ. ૮) આજના યુગમાં આવી 'સમજવટ' ઘણી વધારે જરૂરી બની લાગે છે; અને તેથી પદ્ય દરતાં ગદ્યના વિદ્યાસને દ્વાય આજનું વાનાવરણ વધારે અનુકૂળ હોય એ બનવાભેગ છે. પદ્ય—કવિતાને સારુ જરૂરી એવી લાભણી અનુભવવા માટે સૌથી પ્રથમ જે સ્વરચના (રિપોઝ) જોઈએ તે આજના, દોડધામવાળા ને અનેક ચિન્તાઓથી ઘેરાયેલા, યુગ પાસે રહી નથી એ તો દેખીતું છે જ. સાહિત્યમાં આજનો યુગ કવિઓનો છે તેના દરતાં વધારે નવલિકા ને નવવક્યાના વેળાડો, નિબંધકારો, વિવેચકો ને પત્રકારોનો છે એમ જો કહેવાય, તો એમાં કવિઓ પોતાનું અપમાન નહીં જ મને.

સાહિત્યનો શ્રેષ્ઠ સમીક્ષક તો કાળ (સમય) જ છે એમ જો કહેવાય છે તે સાચું છે. જે કૃતિઓ કાળના લાંબા ધસાગ સદન કરીને પણ ચિરંજીવી બની છે, અને જેમાંથી સંદેહો વરસ પછી પણ 'ના નવા હન્મેષ' પ્રગટ થયાં જ કરે છે, તે કૃતિઓ તો ગુણની દૃષ્ટિએ સર્વોત્તમ છે જ એવી કૃતિઓના રચનારા 'સૃષ્ટિનો રસસિદ્ધાં કવીશ્વરા' ને વિશે ગૌરવપૂર્વક કહેવાયું છે કે 'તેમના કીર્તિદેહને જરા કે મરુનો ભય નથી જ નથી' (નાસ્તિ યેષાં યશઃકાચે જરામરણજ ભયમ્.) એવી કાવ્યકૃતિઓ પોતે જ કવિતાને માપવાના ગજ (માનદંડ) જેવી બની ગય છે

. પણ કવિને પોતાને આ વાતની ઝાઝી પરવા હોતી નથી સાચો કવિ તો કદી વિવેચકની દીકાથી કુબંધ કે એએન થાય જ નહીં તે કોઈ માણુમના કહેવાથી કે તેને રીઝવવા કાવ્ય થોડો જ રચે છે? તે તો વાગ્દેરી (મ્યુઝ) ની પ્રેરણાથી વિવશ બનીને જ કાવ્યનો પ્રસવ કરે છે બીજી રીતે જોઈએ તો, કાવ્યરચનામાં કવિનો હેતુ મુખ્યત્વે તો નિઘનનનો જ હોય છે. બીજાઓ તે વાંચે યા ન વાંચે, તેની કેદર કરે યા ન કરે, તેની 'નિઘનનદે મસ્તીમાં મગ્ન સેનાર'ને દગ્ગાર નથી હોતી મુન્દર સુવાસિન પુષ્પ જેમ

પોતાના જીવનધર્મને અનુસરીને જ ખીંચે છે તે પોતાની સુગંધ હવામાં ફેલાવે છે, તેવું કવિનું પણ છે એ પુષ્પને કોઈ જીવે નહીં તે તેની મધુરી મુલાસ રણની હવામાં એળે જાય, તેની એને પોતાને જરાય ચિન્તા કે પરવા હોતી નથી.

Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweetness on the desert air.

એટલે કવિની કદર થતી દેખાતી નથી ત્યારે પણ તે મોજમાં આવીને, ભવભૂતિની પેઠે, ગાય છે કે 'મારો જોવા હૃદયવાળો કોઈ માણસ કોઈ દહાડો તો પેદા થશે જ. કોળને કંઈ અન્ત નથી, ને પૃથ્વી તો ઘણી વિશાળ પડેલી છે !'

उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा
कालो ह्ययं निरवविर्निपुला च पृथ्वी ।

આ મંત્રહમાંનાં કાવ્યોતો જે વિષય છે તે વિરાટરૂપધારી છે. ગાંધીજીના નિધન પછી આચાર્ય કૃપાલાનીએ ખરું કહેવું કે 'એમના આત્માનાં જોયણુ અને જોડણુ માપવાનો ગજ આપણી પાસે નથી.' એવા મહાપુરુષને માટે વાદ્મીક્રિએ શબ્દ વાપર્યો છે 'અમેવાત્મા'. એની સ્તુતિ કયા શબ્દોમાં યથાર્થ રીતે થઈ શકે? જેમણે એ વિરાટ નરને એમના જીવનકાળમાં જોયા ને નિહાળ્યા તે તો કોઈ પણ સ્તુતિને વિષે 'નેતિ નેતિ' કહીને જ માથું હલાવશે. 'આટલો એનો મહિમા છે; એ પુરુષ પોતે તો એના કરતાં ઘણો મોટો છે,' (એતાવાનસ્ય મહિમા, અતો જ્યાપ્યાંશ્ચ પૂરુષઃ) એમ ઋગ્વેદે કહ્યું, તેનો જ અનુવાદ ગાંધીજીને વિષે રવીન્દ્રનાથે કર્યો છે, પણ એ વસ્તુને વણવવા શબ્દમાત્ર અધૂરા છે એમ કહેવામાં આ સમ્રાટમાંનાં કાવ્યો ઉપર દીકરા માનવનું દારણુ નથી. એ વિરાટને પોતાનાં નાનકડાં નયન વડે જોવા ને એ અલ્પ દર્શન વણવવા ઉપરાંત આપણું ગળું પણ શું છે ?

કવિતામાં પણ આગતો યુગ મહાકાવ્યોનો નહીં પણ ખંડકાવ્યોનો છે. રામાયણ, મહાભારત ને ભાગવત જેવાં વિદ્યાળ, અને ‘અમૃત-રસથી ભરપૂર’ (અમૃતદ્રવસંયુતમ્) કથાકાવ્યો આજે લખાતાં નથી પણ જેમને વિષેનાં કાવ્યો આ સંગ્રહમાં લેવાં કર્યાં છે તેમની જીવનકથા એવા અમર મહાકાવ્યમાં ગ્રંથિત કરનાર કોઈ મહાકવિ પણ આ જુમિમાં કપારેક જાગરી જ. એમનું જીવન, મહાભારતના સજ્જ વાપરીને કહીએ તો, ‘કવિઓનો પરમ આધાર’ (પરં કવીનામાધારમ્) છે. એવા મહારુપોને! યશ જમાનાઓ પછી આજે પણ ગવાય જ છે ને! (ગાયત્ર્યદ્યપિ કવયો વલ્લોદયમલાપદમ્—ભાગવત ૧૦; ૮; ૪૭.)

આ સંગ્રહમાંનાં કાવ્યોનાં વિવેચન અને મૂલ્યાંકન કરવાનો મારો અધિકાર નથી; મારું ગળું તો નથી જ. ગુજરાતમાં કાકાસાહેબ, રામ-નારાયણભાઈ ને રમણલાલભાઈ જેવા સમર્થ વિવેચકો, તેમજ પ્રસ્તાવનાના ‘જ્ઞાનમંથ વેપારીઓ’ આપણે સહભાગ્યે મોજૂદ છે. તેમની પાસે જવાને બદલે આ સંગ્રહકે, તેમના કોઈ કાયા મિત્રોની સુચનાથી, મારા જેવા અનધિકારીને શોધી કાઢ્યો. વગરપુછ્યે ને વગરસંમતિએ મારા પર પુસ્તકના છાપેલા દરમા મોકલી આપ્યા; અને હવે મને એ છોડતા નથી એથી જાપજતી અકળામણ ટાળવાને જ મેં ઉપર થોડીક વાતો લખી કાઢી છે, એથી સંપાદક તથા તેમના વાચકોને જે અસતોષ રહે તેનો દોષ સંપાદકે પોતે જ લેવાનો રહેશે.

ધરોદરા,
૧-૭-૪૬

અંદ્રજાંકર પ્રાણુજાંકર શુક્લ

સંપાદકીય નિવેદન.

ગાંધી યુગના સર્વે જાણીતા ક્ષેત્રકેની દલમથી લખાયેના ગાંધીજી વિરેનાજ દાવ્યોથી ભરપુર એવો આ 'ગાંધી દાવ્ય સંગ્રહ' (અમરજાંબવિ) મારા સંપાદન દાર્થથી પ્રગટ થતુ પ્રથમ પુસ્તક જનતા સમક્ષ રજુ કરતાં શોક સાથે આનંદ થાય છે.

દત્ત એક વર્ષ થયું ના થયું અને ખાપડની યાદ બૂલાના લાગી છે એમ જણાય છે. તો તેમના જીવનની યાદ ઠાગ જતા સદાને માટે ચિરંજીવી ગ્હી શકે એ ઉદ્દેશથી આ દાવ્ય સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો છે.

અત્યારે તો કોઈને ખબર નહિ પડે કે ગાંધીજી કોણુ હતા, શા માટે અવતર્યા હતા અને શું કરી ચાલ્યા ગયા. હાલમાં તો માત્ર તેમના કાર્યો જ જોવા કે જાણના મળ્યા છે, પણ હજારો વર્ષ પછીની પ્રજા યાદ કરેલી કે ગાંધીજી કોણુ હતા, શા માટે અવતર્યા હતા અને શું કરી-ચાલ્યા ગયા. તે વખતે જરૂર દેડે દેડે માણસ સલામતે કે ગાંધીજી એક અવતારી પૃથ્વ હતા.

દુનિયામાં રાજાનીતો સદેશો પડોચાડનાર, સત્ય અને અર્થિમાના મત્રને વગળી ગઢેનાર, ઉચ્ચ, નીચ ખન્નેનો એક બૂનાવનાર, દરિગ્ધનોનો ઉદ્ધાર કરનાર, જેણે વરોની શુભાશીમાં સી અર્થિમાના અમોના દધિચારથી નિંદને અવનંત ખનાવ્યુ અને જેણે આપણા નુનન રાષ્ટ્રના ઘડનમા પ્રાણ

મહો પોતાનો દેહ કુચ્છાન કર્યો, એવા આપણા રાષ્ટ્રપિતા પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી આપણી આમળથી તો ૩૦ મી યુન્યુઆરી ૧૯૪૮ ને શકવારના દેવ સંધ્યા સમયે સંધ્યાના નેજ સાથે વિનાય થયા. દેશના આ પિત્ર-મને ઝોડી એ પંખી દર્શાવે ઉડી ગયું.

જે વખતે સૂરજ પશ્ચિમ દિશામાં આદમવાની તૈયારીમાં હતો, તેજ વખતે આપણા આ યુગનો સૂરજ પર્વમાંથી અવ્યર્થિતવ્યો અથાતી ગયો.

આ દાખ્ય સંગ્રહમાં એકજ વિષય પર જુદા જુદા કવિઓએ જુની જુની રીતે પોતાની દક્ષમ ઉપાડી છે. દરેકે ગાંધીજીને પોતાની દલભમાં વધુી લીધા છે, તેથી દાખ્ય સંગ્રહ ગાંધી યુગનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ બને તો તેમાં નવાઈ નથી, એ તો વાંગકે વાંચ્યા પછી પોતે જ કહી શકશે.

આ દાખ્ય સંગ્રહમાં જાણીતા કવિઓના સાહિત્ય સર્જનો ખાસ પસંદ કરવામાં આવ્યા છે. લેખકોનું પ્રતિનિધિત્વ જળવના તરફ વધાન રાખ્યું છે.

આ દાખ્ય સંગ્રહમાં ગુજરાત, કચ્છજુજ, કાઠીયાવાડ, સુબ્રહ્મ હલામે દિલ્હી, પોંડીચેરી વગેરેના પ્રથમ પંક્તિના કેટલાક કવિઓએ પોતાના ગાંધીજી વિશેના કાવ્યો છટાદાર બાનીમાં વ્યક્ત કર્યા છે. કોષ્ઠ લોકગીતોના આયકના જુલંદ દંદથી આ કાવ્યો સાંભળીએ તો કાવ્યનો આત્મા સારી રીતે પિછાની શકાય. (ખરી મીઠાશ તો એના શ્રવણથીજ અનુભવાશે.)

કાવ્યોની પસંદગીમાં વૈવિધ્ય જળવવા બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે. એકજ વિષય હોવાથી જુદા જુદા પ્રકારોના કાવ્યોનેજ સ્થાન આપ્યું છે, છતાં લેખક વર્ગને તથા વાચક વર્ગને ધતિઓ જણાય તો ધતિઓની ક્ષમા કરશે, એવી આશા છે.

આ દાખ્ય સંગ્રહ અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે ધાર્થી કરતાં ધણેજ મોટો અગદ કરી શક્યા હોય. અને જેમના કાવ્યો અમે લઈ શક્યા નથી તે અગદ લેખક નાહ્યો દર મુજબ કરશે!

આ પુત્રના પ્રતાપના લગી આપના બાપ શ્રી વચ્ચે ૨ કા.
ગરબો આખાર માનુ છું કે ના- માંયોમા આરામા જુતો હી ગા
દશે, નાદી પત- તો આપુ છે જા ને નાંયોમા જુતો થઈ નાય તે સર્વે
તેખડો વરૂં કમ્ય ગણશે?

અતમા ને ને નિશ્ચિએ પોતાના માંયો ગાપનાની પગાન ॥
આપી કે, અને જેમણે પોતાના ના યો પ્રગટ - ના મોટી આપ્યા છે તે
અર્થેનો તથા ઘણા તેખડોએ તથા મિત્રોએ ગમે હ ના સદેના મો પડવા
મ ને નેનો આનાં માનુ છું

આ માંય નમ્ર તૈયાગ નવામા શ્રી છુ- ૨, બાન વર મુ ન,
મી અપનાય પગીય તથા અમિત્રાય ની આપના બદલ ને ॥
તેખડોની આખાર મેં નહિ છું

(૧) શ્રી છવથુથ શરે પ ગાધીજી પ્રયે એવા જાનનારી પ્રે ॥ આ
અમના પ્રમાણમા રસ લઈ આ આગમી પર્વ મમા ની પડે ॥
તૈયાગ નવામા ને અત અને જિતમાથી મેરાનારે મામ હું છે,
એમની મના મદન એમનો જોડતો આનાં પ્ર મિત્ર ને મેરો જોડે

આ પગતના પ્રગટ થયેલા કાંયો ખરેખર ॥ શ્રી પ્રતે ॥ પગી
હુત્ર ને નેવા કે, ॥ વ્યના નમ તેનાં સર્વએ આ માંય નમ ને
અપના વરૂં સાંચી વરના નેવે અને રતારના નેવે કે, આપી નુ અમે
મુ મરીએ,

વાચકો આ નિવેચકો આ ૨ તથા ૧ જ ૨ કે ૨ આ માં ૧
અમદેવા નાં સાંતિપતી દરિએ દ ક વા ॥ એ વાન, નિ સાં આ
શ્રી ના આપે પ્રમાણે પર્વ આ ગર્મ ના નિષ્કેનુ પાના - કે તા
આ પ્રપત સદગ શરો ગણીગ

ગા. ૨ ની જુન ૧૯૨૮ }
૭૫ જી, પેટવાદ } આ નિનાર ગાંધી.

અભિપ્રાય.

રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ.

‘કેસાર’,

મનગ્રાંપા રોડ,

વડોદરા. તા. ૫ જૂન ૧૯૪૬

બાઈ વિનોદ ગાંધી તમર્યા થતો આ મુંદર પ્રયાસ મને બહુ ગમ્યો
મહાત્મા ગાંધી સગ્યા વિશ્વવંદ્ય પુરે પ્રેરેલી આખી સમૃદ્ધિ ન
અતોખી છે. એમના વ્યક્તિત્વે ધર્મના અને મત્સુને બેટતા જન્માવેલી
કૃષિઓ અને કવિતાઓ પ્રેરે એ વ્યભાવિક છે, એ કવિતાઓ એક જ
ન્યૂને સંમતાય એ ખરેખર ઈષ્ટ છે એ સંગ્રહ એક મહાત્મા પ્રત્યેના
આપણા-આખી પ્રજાના બાવનું પ્રતિજ્ઞાળ બની ગયું એમ છે; એટલું જ
તરી; ગાંધી પ્રેરે આખી નાજદીય પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિનું પણ કાવ્યમય
પ્રતિજ્ઞાળ બની ગયું એમ છે.

બાઈ વિનોદ ગાંધીના સન્નિધ પ્રયત્ન માટે હું તેમને બહુ ધન્યવાદ આપું
છું. તેમણે આ સંગ્રહ દ્વારા બહુ જલ્દી કામ કરી બાઈ ખોટ પૂરી પાડી છે.

રમણલાલ વ. દેસાઈ.

કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ મશાદવાળા.

તંત્રી:-હર્ષિજનમધુ

અમલવાડી,

વર્ધા તા. ૨૨-૫-૧૯૪૬

કેટલાક કાવ્યો પં નજર નાંખી. સારાં લાગ્યાં.

કવિઓએ પોતાની લાવનાઓ અને લોકોની લાવનાઓ પણ વ્યક્ત
ક.વાને સારો પ્રયત્ન કર્યો છે હૃદય લાલી ઉગિને કદપનાશીલ પ્રવૃત્તિમાંથી

નવ્યો સખાયા છે. એનું ફેરલા- નવો પગલી મહેલો દેખાઈ નારે કે પ્રવાસ ચારે છે.

આ કાર્ય માટે બાઈ શ્રી વિનેદ ગાંધીને અભિનંદન

કિશોરલાલ ઘ મરાઠનાગા

ભાતુરાદેર વ્યાજ (ખાનારાગુ)

પ્રભુ સુન,

મી. પી. ૨-૬,

સુ. ૧૮, ૪.

પેટલાદ, તા. ૧૭-૪-૧૯૪૬

ગાંધીજીએ આપણે માટે એટલું મુખ્ય કાર્ય છે કે એમનું મનસુ સંદેશ
મિત્રે ત્રવ ગાંધી આપણે જે જગીએ તે આણું. આ કાવ્ય સમજાયા પછી
ન પાછો ગાંધીજી વિરોધી અન્ય ઉદ્દેશોએ એક જ જગીએ ગણવી છે

આ કાર્ય માટે બાઈ શ્રી વિનેદ ગાંધીને અભિનંદન

• બાઈરાયજી •

નરેન્દ્રસિંહ મહીડા,

ન. ૫ - આદેશ

પટોના ૬-ને

પેટલાદ તા ૧૭ ૪-૧૯૪૬

મહાત્મા ગાંધીજી વિરો ગુજરાતમાં ઘણું સખાયું છે. તેમાંથી કેટલાક
કાવ્યોની પસંદગી કરીને ભાઈ શ્રી વિનેદ ગાંધીએ તે કાવ્યોને પ્રગટકાર
પ્રગટ કર્યા છે. ગાંધીજી વિરો તે ગુજરાત સંદેશો સુધી વાંચે, વિચારે

અને સમજે એ જરૂરનું છે. પ્રયત્ન સારો છે.

બાપુ શ્રી. વિનોદ ગાંધીને અભિનંદન.

નરેન્દ્રસિંહ મહીડા.

ચોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી

(એમ. એ. બી.ટી.)

મામાની પોળ, રાવપુરા.

વડોદરા. તા ૪-૫-૧૯૪૯.

શ્રી. ઉમાશંકર જોષી, સુંદરમ, રવ. મેઘાણી મનમુખલાલ ઝવેરી, રતેદરસિમ, અને બીજા અનેક જાણીતા કવિઓના પુજ્ય ગાંધીજીના જીવનના વિવિધ પ્રસંગોએ રચાયેલાં, તેમજ તેમને અંગત અર્પનારાં કાવ્યો આ ' ગાંધી કાવ્ય સંગ્રહ ' માં પ્રકાશિત કરીને પુજ્ય ગાંધીજી ઉપરનાં ઉત્તમ કાવ્યો એકજ અંથમાંથી આપણને મળી શકે એ પ્રકારનાં આ યોજના આવકાગ્ને પાત્ર હોઈ એના સંપાદક શ્રી વિનોદ ગાંધીને એ મટે ધન્યવાદ ઘટે છે.

ચોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી.

બાપાંતર મદદનીશ.

ગ્રામ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા.

અનુક્રમણિકા.

સંખ્યા	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
	પ્રાર્થના :—જન ગણ મન ...		૧
૧	વન્દના શ્રી, અરજીદાય નટવરલાલ ભાની	૨
૨	અંજલિ ત્રિશુવન વ્યાસ	૪
૩	ત્રિભૂતિ સુદંરમ	૫
૪	રડો ન મુજ મૃત્યુને	... ઉમાશંકર ભેષી	૮
૫	વિરાટની પૂર્ણ જ્યોતને	... મોહિનીચંદ્ર	૯
૬	બાપુ તે બાપુ ચીમનલાલ પ્રા. ભટ્ટ	૧૦
૭	વિશ્વવંદ્ય વિશ્વતિને વન્દના	... અમીદાસ કાણકિયા	૧૨
૮	હવે આંસુ સાર્યાં	... પ્રહલાદ. પારેખ	૧૬
૯	ઉદ્ધવી સલામ રવ. શ્રી. કવેશ્વર મેઘાણી	૧૭
૧૦	મૃત્યુજય રમણ ન. વકીલ	૨૦
૧૧	અમર બાપુને સરદા	૨૨
૧૨	મહાત્મા ગાંધીજીને શ્રદ્ધાંજલિ	... યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી	૨૬
૧૩	યંબો હવે કરશનદાસ માણેક	૨૪
૧૪	કુલ વિસર્જન સુદંરજી મો. ખેટાર્જી	૨૭
૧૫	અપૂર્વ માનવી શ્રી. જ્યોત્સ્ના સુન્વ	૨૮
૧૬	દાંડી ટટે શ્રી. કરશનરૂ	૨૯
૧૭	તારો ચમાકાર શ્રી. મુસિદાર	૩૦
૧૮	ગાંધીજીને શ્રી. કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	૩૨
૧૯	ભીખ પ્રીતમલાલ મનમુદાર	૩૩
૨૦	ગુનેગાર ગાંધી નાથલાલ દવે	૩૫
૨૧	અવતાર શ્રી. રમેશ્વરશ્રિ	૩૭
૨૨	વામન રવશ ગાંધી	... હમુદ્દય મહેતા	૪૦
૨૩	વિજય ગાનવ્યનો	... મનસુખલાલ કવેરી	૪૦

સંખ્યા	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
૨૪	હરના કટોરા શ્રી. જલદેવ મોહીયા	૪૪
૨૫	ખાણ પથારી હમાશંકર નેધી	૪૫
૨૬	ત્રિવેણી સંગમે ચંપકલાલ વ્યાસ	૫૧
૨૭	માનવતાનો મહારાજ જનાર્દન પ્રભાસ્કર	૫૨
૨૮	વન્દના રમણીલાલ દલાલ	૫૩
૨૯	આવિચળ આજવાણું સરોદ	૫૪
૩૦	માનવતાનું ખૂન રમણલાલ જી. લલે	૫૫
૩૧	શિવ રવિપ્ર દેશજી પરમાર	૫૬
૩૨	મહાત્માનું મહાપ્રસ્થાન કેપેન્ડ્ર પંડ્યા	૫૭
૩૩	વિશાલ—વામન નરવર. દેસાઈ	૫૮
૩૪	પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધી શ્રી. વિનોદ ગાંધી	૫૯
૩૫	વિહીયણ દુશનમાં પ્રો. ગિરિન કેવેરી	૬૨
૩૬	વિશ્વસંતની વિદાય પનીલ	૬૩
૩૭	અવધુત શ્રી. આશિનારા વ્યાસ	૬૭
૩૮	ધન્યપુત્ર મધુરમ્	૬૫
૩૯	ખાણનું મૃત્યુ મંચન અનામી	૬૬
૪૦	સાચો મોદન ચીમનલાલ પ્રા. લલે	૬૮
૪૧	ઉઠ્યે માઠી ઠિથો આવે ધનસુખલાલ મહેતા	૭૨
૪૨	સુગ પુરવ ખાણ સારદાપ્રસાદ વર્મા	૭૬
૪૩	ન્યોતિધર રાયદા	૭૭
૪૪	પ્રમુનો પુત્ર નયંત વડી	૭૯
૪૫	કર્મચાની હિરચંદ્ર ર. જુહ	૮૦
૪૬	નયંતિ-પર્વ શ્રી. સ્નેહરશ્મિ	૮૨
૪૭	માદો આતમ કપાં ? ચંપકલાલ પરીખ	૮૭
૪૮	મોંધીદને અંજલિ કાન્તિલાલ પી. શેઠ	૮૯
૪૯	સમાજના સોનાર રમણી. આરાવલાળા	૯૦
૫૦	અનંત પંચ સંચર નયંતિલાલ ત્રિવેરી	૯૧

સંખ્યા	નામ	લેખક	પૃષ્ઠ
૫૧	અમર સદાદત અમીન માઝાદ	૯૨
૫૨	બિતાબ બાદશાહ ને 'ભૂત યાદવ'	૯૩
૫૩	જો નાધી છ તન્મયા ન હોતો	. દેવકૃષ્ણ પીતામહ જોષી	૯૪
૫૪	આધી મહાત્મય	. . શ્રી પુરુષોત્તમ શાહ	૯૫
૫૫	સંરક્ષિ રાત્ર આ રી	. . સુનાતન	૯૭
૫૬	અર્પણ 'મૈત્ર' ...	૯૮
૫૭	યુગ પુરુષતા અગ્નિ	. રતિનાથ છ શાહ	૯
૫૮	જો યુનના અવતારી	. . 'ગની' દહીયાલા	૧૦૦
૫૯	મનસમૂર્તિ સુન્દરજી મો. ભટ્ટાઈ	૧૦૧
૬૦	અતિમ નિવેદન 'શનસુ'	૧૦૨
૬૧	અવતરશે ? રતિનાથ 'અનિલ'	૧૦૪
૬૨	એક રત્ન વનુ બરા	. . મનસુખલાલ નોરી	૧૦૫
૬૩	પ્રતિજ્ઞા 'લલ્ય'	૧૦૬
૬૪	તમાચો બલદેવ મોહીયા	૧૦૭
૬૫	જો નાધી આજ બહા	. . સુનીતાલ રામચન્દ્ર શેઠ	૧૦૮
૬૬	નરદેવ :	. પ્રભાસમૂ	૧૧૧
૬૭	ઉલ્લુ રવખ	. મહેન્દ્ર વ્યાસ	૧૧૨
૬૮	આશા	. કરસનદાસ માલોક	૧૧૩
૬૯	અદિસાની ડેરી ..	. શ્રી જુનેન્દ્ર ડા. વર્ણી	૧૧૪
૭૦	રોમ્બા રહો શ્રી વિનોદ માધી	૧૧૭
૭૧	આધીની હાટલી	. . દુલેશય દારાબી	૧૧૮
૭૨	પો પાછો શ્રી મૃણાલાલ શ્રીધરાબી	૧૧૯
૭૩	બલવા ખાતર ..	. રમણિલાલ દલાવ	૧૨૩
૭૪	વપોતેજ આ. રતુભાઈ દેસાઈ	૧૨૪
૭૫	જીવનનો કલાધર	. હમીદ હર જોષી	૧૨૫
૭૬	મૃત્યુનંદ મહાવીર	. મહેન્દ્રગાર મોહીલાલ દેસાઈ (હમાર)	૧૨૮

સંખ્યા	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
૭૭	અમર વિભૂતિ રમેશ મ. શુક્લ	૧૩૦
૭૮	સુજ્ઞાત્મા ગાંધી	... જનાર્દન પ્રભાસ્કર	૧૩૧
૭૯	દૂર હજી વિશ્રામ	... નાયાલાલ દવે	૧૩૨
૮૦	બાપુને જમિયત પંડ્યા	૧૩૫
૮૧	ક્ષમાદર, પિતા...	... અનુ :- ગુલાબદાસ બ્રોકર	૧૩૭
૮૨	દરિદ્રનારાયણ બાપુ	... મધુભાઈ પટેલ	૧૩૮
૮૩	સાબ્રમતિના સંત	... સરોદ	૧૩૯
૮૪	વિશ્વવિભૂતિ શ્રી. જ્યોત્સના શુક્લ	૧૪૦
૮૫	ફિરતાને અંજલિ	... બાનુ જ. શુક્લ	૧૪૧
૮૬	રાષ્ટ્રના બાગબાં બાપુને	... કિરમત કુરેશી	૧૪૩
૮૭	સફર સહસા સુંદરન	૧૪૫
૮૮	સંત બાપુને જયમંગલ	૧૪૬
૮૯	અમર પંથના યોગીને	... મનુકુમાર બી ભટ્ટ	૧૪૮
૯૦	બાપુ ગાંધીજી નરેન્દ્ર પંડ્યા	૧૪૮
૯૧	ગયા તમે ને ચીમનલાલ પ્રા. ભટ્ટ	૧૪૯
૯૨	છેલ્લો કોરો એવ શ્રી હવિરચંદ મેધાણી	૧૫૧
૯૩	માનવદેવ ચંજલલાલ મા. શુક્લ	૧૫૩
૯૪	સુકાની ગાંધીજી...	... સુનીલાલ રામચન્દ્ર રોલત	૧૫૫
૯૫	જગમોહન અ. ઉ. દવે	૧૫૭
૯૬	ધરિત્રિનું ટુકડા ' સુશિન ' ચૌહા	૧૫૭
૯૭	મૃત્યુનો યાત્રી ઉમાશંકર જોષી	૧૫૯
૯૮	ધન્યબૂમિ ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા	૧૬૧
૯૯	અમર અહિંસા...	... અમીન આઝાદ	૧૬૨
૧૦૦	અનંતરૂપ ચંપકલાલ પરીખ	૧૬૨
૧૦૧	રામબક્ષ બાપુ શ્રી. કુસુમ ઠાકોર	૧૬૪
૧૦૨	દેવદૂત પ્રપન્ન ગો. ઠાજી	૧૬૮
૧૦૩	સંત સાધના હસિત હ. ભુવ	૧૬૮

અનુક્રમ	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧૦૪	નૈકર નિર્માતા અત્યાન્વેષક	૧૦૬
૧૦૫	મોહનવર્ણ શ્રી હામ્યરશ્મિ	૧૦૭
૧૦૬	વિજય પાઠ્યાન સુગચ્છા પી. ગાંધી	૧૦૮
૧૦૭	મયા બાપુ શ્રી નેહરુરશ્મિ	૧૦૯
૧૦૮	નાવનો સુહાની .	. નાથાતાલ દેવે	૧૧૦
૧૦૯	સરમ સરમ ! ..	. ગોપાલન	૧૧૧
૧૧૦	સર્જન આત્મ .	. કમુદ્યુત મહેતા	૧૧૨
૧૧૧	જુઓ તેજનો બંધ અતાર શાકરો	. મરુતદાસ ગાંધી	૧૧૩
૧૧૨	મત્યનો સુહાની .	. અશુભ કાકર	૧૧૪
૧૧૩	યશી કથા મોહને મગવાનું	. નાનકવિ શ્રી કુલામા	૧૧૫
૧૧૪	વિરવનો મનુ'ય .	. પતીલ	૧૧૬
૧૧૫	અવિશ્રાત આત્મા	. મોહિનીચંદ્ર	૧૧૭
૧૧૬	કાવ્યાબલિ .	. અરવિંદ દિવાન	૧૧૮
૧૧૭	એ બંધ મૃત્યુબદ્ધ	. બાગ પુદ્ગલેરી	૧૧૯
૧૧૮	એરો કોણ ? ..	. હનુમાન જોરી	૧૨૦
૧૧૯	હરિનો હસેલો .	. બાલકુલ દેવે	૧૨૧
૧૨૦	તે તો મરજુને મગલ કીધા	. પિનાકિન કાકોડી	૧૨૨
૧૨૧	મૃત્યુતાનુ જાન રતિલાલ અનિલ	૧૨૩
૧૨૨	બાપુજીના મૃત્યુદાણે	. હરીન્દ્ર દેવે	૧૨૪
૧૨૩	રાષ્ટ્રપિતાને અજલિ	.. બાનુ જી શુક્લ	૧૨૫
૧૨૪	બાપુને નિરુપમ ભની	૧૨૬
૧૨૫	બાપુજી બિદા દુલેરાય કારાણી	૧૨૭
	વેષલુવજન ..	. પિત	૧૨૮
	વન્દેમાતરનું	. ગીત	૧૨૯

'ના, ના મને અશ્રુની સસ્તી અંજલિ
 આપી રખે છેતરતો તું આત્મને !
 હું તો ચહું જીવન-ચીર એવો
 લાખો, કરોડો લૂછી અશ્રુને જે
 હૈયે ધરી પ્રેમ ધરિત્રી કેરું
 ને શેષ કેરી સજીને સહિષ્ણતા
 સિંચી સિંચી શોષિત શુદ્ધ ઉરનાં
 મેં આઠરેલા રણયશ કેરી
 પૂર્ણાહુતિ જીવનસાટ સાધે.'

—કરસનદાસ માણેક.

(કવિએ બાપુના જીવનનું કીર્તન કર્યું છે. આપણી પ્રાચીન પ્રજાથી અનુસાર મહા-આત્માને; પરમ-આત્માને પ્રજ્ઞામ કર્યા છે)

[૧]

વંદના

વન્દના

સેવા ચેન કૃતા પિતુઃ ધવળવદ્ બાલ્યે સ્વકીયે મુદા
દિનૂનાં કૃત આફ્રિકાનિવસતાં મોત સ્વમર્ચ્ય ઘયઃ ।
વાર્ધક્યં ઘ તયેષ્ઠ સર્વજનતાશુદ્ધપણાયાપિતં
તં વન્દે મનુદેહધારિણમહ ગાન્ધ્યાલ્યદેવં પરમ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ :—જેમને બાલ્યાવસ્થામાં શ્રવણની માફક પોતાના પીતા-
શ્રીની સેવા કરી, જેમણે પોતાની યુવાવસ્થા દક્ષીણ આફ્રિકામાં રહેનારા
હિંદીઓ માટે ખર્ચી, અને જેમણે પોતાની જુદાવસ્થા મનુષ્યમાત્રની સેવા
અર્થે અર્પી એવા મનુષ્યદેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રજ્ઞામ
કરું છું. (૧)

દ્વિસાયાઃ પ્રતિમુચ્ય માર્ગમશુભ માર્ગો ન્વહિસાત્મકો
વિધ્યં વાસઠકારરૂપમતુલં શત્રુ શિર્ષ દર્શિતમ ।
સત્યાલ્પસ્ય વિમોર્ચ્ય આયુરલિલ દ્વારાધનાયાનશ્ચ
તં વન્દે મનુદેહધારિણમહ ગાન્ધ્યાલ્યદેવં પરમ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ :—જેમણે દ્વિસાતા અશુભ માર્ગનો ત્યાગ કરી યોગ્યને
અહિંસાત્મક માર્ગનું દર્શન કરાવ્યું. જેમણે માનવજાતને અસહકાર નામનું
ઠક્યાણુકારી અનુપમ શસ્ત્ર દર્શાવ્યું અને જેમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન
'સત્ય' ની અરાધના અર્થે જ પીનાવ્યું એવા મનુષ્ય દેહધારી ગાંધી નામના
પરમાત્માને હું પ્રજ્ઞામ કરું છું. (૨)

રક્ત ચેન પૃથ દમ્બાન્વયગમઃ સ્તિપ્તં કુટુમ્બં સ્વકં
નો હ્રદા હ્રદાદેહ્યાદિત્યથા સ્વાયોઽપિ નો ચિન્તિતા ।

इत्थं येन परार्थमर्पितमभूत स्वस्याखिलं जीवितं

तं घटे मनुदेहधारिणमह गान्ध्याख्यदेव परम् ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ :—જેમણે (દેશોદ્ધાર માટે) ઘર છોડ્યું, સગાંવહાનાં બેઠાં, સ્નેહાળ કુટુંબનો ત્યાગ કર્યો પોતાની સુકલકડી કાપાની પણ દર-કાર ન કરી, કે પોતાના સ્વાર્થનો દાખો વચાર સરખો પણ ન કર્યો અને જેમણે આ પ્રમાણે પોતાનું આર્પું ઇવન પગથે અર્પણુ કર્યું એવા મનુષ્યદેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૩)

दृष्ट्वा जन्मभुवं निजां निगडितां वैदेशिकैर्यघनै-

શ્રેતોડવ્યત यस्य रात्रिदिवसं निद्रां न यः प्राप्तवान ।

मुक्तां तामकरोद य एव मुसुतश्चित्रं विना विग्रहं

તો વન્દે મનુદેહધારિણમહ ગાન્ધ્યાખ્યદેવ પરમ્ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ :—પોતાની માતૃભૂમીને પરદેશીઓની મુલામી અંધનોથી જડાએલી જોઇને જેમનું ચિત્ત રાત્રિદિવસ અચ્ચરથ રહેતું અને તેથી જ સુષ્પે નિદ્રા પણ લઇ શકતા નહોતા એવા જે દિદ્ધ માતાના) ૨ પુત્રે તેને આશ્વર્ષ પૂરક યુદ્ધ કર્યો વીના કે લોલી રેડ્યા વિના મુક્ત કરી એવા મનુષ્યદેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૪)

ऐक्यं मुस्लिमहिंदुजातिजनृपां नृणां कलि कुर्वता-

मासीत्साधयितुं सदा प्रयतन प्राणार्पणेनाप्यहम् ।

नीचोष्णामिचकल्पनाऽप इदमे नासीत्कदा वै

તં ઘટે મનુદેહધારિણમહં :ગાન્ધ્યાખ્યદેવ પરમ્ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ :—પરંપર જમડી દિંદુ અને મુસ્લિમ જાતિમાં એકત્ર સાધવા માટે હ મેંશા જેમના પ્રયામે હતા, અને જેને મારે તેઓ પોતાનો પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર હતા, તેમ જ જેમના કલ્પમાં આ નીચ (દરિજાના) અને આ ઉચ્ચ (આદ્યજ) એ નામની કલ્પના મનુ નહોતી એવા મનુષ્ય દેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૫)

—શ્રી. અરુણાચલ નરપરલાલ જાની.

(૨)

✓ અં જ લિ

અરર ! હતભાગ્ય ભારતી !
 વિલસંતી પ્રતિભૂતિ 'બાપુ' ની—
 યુગગોચર સત્યતત્ત્વની —
 યદ રે ! લુપ્ત સ્વબધુ હસ્તથી !
 નવજીવન શિક્ષણે હતા —
 ગુરુ એ તો જનતા સમગ્રના,
 મતિ આસુરીને મિટાવવા—
 તપયજે પુરુષાર્થ શા કયો !
 હર માનવતા — વિશુદ્ધિ ને
 મનવાણી કૃતિથી ઉપાસતા,
 [તણ હિંસક ભાવ અંતરે—
 સહુમાં પ્રેમ એનસ્ત ધારતા.
 વ્યવહાર વિદગ્ધ ચાતુરી,
 મુખમુક્ત વિહસંત માધુરી,
 વિપદે કદિ ધૈર્યના તમયું,
 બલિહાને મનુજ તત્ત્વને રચ્યું !
 અસિન્નત વિશીર્ણું સંસ્કૃતિ—
 ફરી સ્થાપી અભયાનુ પ્રાણિતા,
 [ઘટમા ફરી ફૂંકી ચેતના—
 પ્રતિબદ્ધ ફરી મુક્ત ભારતીય
 હતમસ્ત નિરાશ્રિતો તણું—

સ્થિર વિશ્વસ્ત જ પ્રીતિભાજન,
 ગરબુ દીન કયાળ ગાંધીજી—
 શકવર્તી બળ હિંદુત્વ ગયું !
 પ્રિય રાષ્ટ્રપિતાની મૂર્તિ એ—
 નવ આજે વિચરત દૃષ્ટિએ,
 પરિતપ્ત સમસ્ત વિશ્વ છે;
 પ્રતિભા દિવ્ય સરી ગઈ એ !
 ઉખડો જડતાતણુ પડો,
 નબળાઈ સહુ નષ્ટ તો થયો.
 પ્રતિભા પ્રકટી પ્રતિ સ્થળે
 સ્વર ‘ સર્વોદય ’ શ્રેષ્ઠ શું જાણે,

—ત્રિમુવન • ખાસ.

(૩)

ત્રિમુર્તિ

—શિખારણી—

જુદ

ધરી આ જન્મેથી પ્રણયરસદીક્ષા તડફતુ
 હતું જે સંતાપે જગત હૃદયન રડતું,
 લઈ ગોઠે ભયું હૃદયરની હુંદ માણી ને
 વદ્યા “શાંતિ, બહાલ, રૂઢન નહિ બુદ્ધી હુંખતણી”
 અને બુદ્ધી લેવા વન ઉપવનો બુદ્ધી વળિયા
 તપશ્ચર્યા કીધી શુશ્રુષણ સેવ્યા, વ્યરથ સૌ

નિહાળી આત્મામાં કંઠ સહુ સંકેલી ઉતયો
મહા સુદ્ધ ભ્રતી વિપય, લઈ ખુદી નિકળિયા
પ્રણેધ્યા ધૈર્ય તે વિરલ સુખમંગો, જગતને
નીવઃયુ' હીંસાથી; કુટીલ વ્યવહાર સરળતા
હિચારી, સુદ્ધિના અઘઉઠવિ ચૂસ્યા સુખથી
જગત આત્મીયમયે લાગતી બહતી ગંગા કંઠણ
પ્રણે તારા અંગો પ્રગટ બનતાં જે સુગયુગે
અહીંસા કેરો આ પ્રથમ પ્રગટયો મંગ જગત

ધમ્મ

મહા શૈલ સ્વાથે જગત ગરકયું તું બલતણા
મદે ઘેલાં લોકો નિરખળ દરિદ્રો ક્યડતાં,
વિસારી હિંચારી પ્રભુ, જગત અર્વત્વ ગણતાં
પ્રતિ રથાને બચ નરક હીલા જ પ્રમટી;
અહિં, તેવે ટાણે વચન વહતોમાઠંવણાં,
ડુબેલાને દુઃખે સુખમિલત; દુઃખેજ કથતો,
દરિદ્રે ઉગાળી પ્રગળ વચને વૃક્ષ બજતાં
આગેપ્રચ લઈ જગ પટ ધામો બાળ પ્રભુનો
કમ્યો જુદી તખતો બળમહાભર્યા તાજ સરકયા
નમેસો એ આત્મા પ્રણરિયુ દુર્લભ બન્યો
બલુકયોન્ક્રોધાગિત પ્રભુ વિમુખનો આજ અમકી
તઠાં તે હોમાઈ જગત દુઃખનો હોમ કરિયો
મદી ત્યાં જે શાંતિ મરિત બલિદાને કિભરતી
દુપાસ્યાને એનો જગત ધખતું શીતલ ઘણું,

ગાંધી

પટે પૃથ્વી ઠેરે ઉદય યુગ પામ્યા બળતણો
 ભયો વિધુત, બાપુ, સ્થળ જળ મટીમાં જગજને
 શિકારે ખેલ્યા ત્યા મહાભર જનો નિર્બળતણ
 રમ્યાં ત્યાં ઉચેટા જન રૂધિર રંગ્યા ભવન કે,
 ધરા ત્રાસી છાઈ મલિન દુઃખછાયા જગપટે
 બન્યાં ગાંધી જીગર ધગતીના રૂદન સૌ,
 વહેતી એ ધારા ખડક રણના કાતીલ પથ
 પ્રગલ્ભા અંતે થે મુદિત સરલા વાય પ્રગટી
 હણોના પાપીને દ્વિગુણ બનશે પાપ જગનાં,
 લડો પાપો સામે અડમ ફિલના ગુપ્ત બળથી
 પ્રભુ સાક્ષી ધારી હૃદયભવને, શાંતી મનડે
 પ્રતીદેશીકેડૂ હીત ચડી લડો, પાપ મટશે,
 તે પ્રભો ! બી વાવ્યાં જગપ્રણયનાં ભૂમી ઉઠેરે
 ફળ્યાં આજે વૃક્ષો મરણપંથ શું પાપ મળતું !

સુંદરમ—

(૪)

રડો ન મુજ મૃત્યુને

“રડો ન મુજ મૃત્યુને ! હરખ માય આ છાતીમાં,
 નરે ! — હયમ તમે ય તો હરખના ન હૈયા મહાં ?
 વીધાયું ઉર તેથી કેવળ શુ રક્તધારા છૂટી
 અને નહિ શુ પ્રેમધાર બિછળી અરે કે રડો ?
 હતું શું બલિદાન આ મુજ પવિત્ર પૂનં ન કે ?
 અધૂરપ દિકી શું કે મુજઅક્ષમ્ય તેથી રડો ?
 તમે શું હરખાત જો ભય ધરી ભણ ભીરતા,
 અવાક અમહાય હું હૃદયમાં રુંધી મત્યને
 ત્યસ્યા કરત ભૂતલે ? મરણથી છૂંચ્યો મત્યને
 ગળે વિરામ જે હતો કંઈક કાળ દુખો ! થયું
 મુણો પ્રગટ સત્ય : વૈર પ્રતિ પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમજ !
 હમે ઇશુ ! હમે જીવો સકલ, ઐશ્વર્ય મતો હસે.”
 “અમે ન રહિયે પિતા, મરણ આપતું પાવન
 કલંકમય દૈવ્યનું નિજ રડી રહ્યા હવન.”

—ઉમાશંકર જોષી

(૫)

વિરાટની પૂર્ણ જ્યોતને.

તમે તપ ભરેલ હો ! પુનિત એ નૃસિંહોત્તમ !
 તમે તપ નિતારીને, નિતરતા રહ્યા ઉત્તમ !
 તમે તપનતેજની, જ્વલંત જ્યોત રૂપે લગી,
 દિગંત સુરલોભમાં, અવનિ અર્થ કેડી રચી !
 તમે શીતમયંક શા પ્રખર તેજ માંહી લસ્યા !
 જાણે ભુવન ભર્ગમાં, ઝળહળાવીને ઉલ્લાસ્યા !
 કહો ઝડપ આટલી કયમ કરી અને ક્યાં ગયા ?
 કહો જગતપાર, કે ગગનપાર પહોંચી ગયા ?
 રે રે, આ જગ વામાણું, તમતણી આભા ન માપી શકે !
 જાંચે વ્યોમ મહી તમે વિચરતા, નીચે ધકેલાય એ !
 ભાઈ ભાઈ પરે છરી ચલવતાં, લોહી ન વાણો ભરે !
 આરાને તમ લોપતાં મૂરખ એ, સંહાર ને નોતરે !
 પોતાના અનુયાયીઓ તણ ગયા, આલ્યા તમે એકલ !
 અપ્તિના નિષિડાંધકાર મહી હો સોનારના દીપક !
 એ દીવડી મધુરી શત શત દલથી, પાગરી પૂર્ણજ્યોત !
 ગાંધી બાપુ ! કર્યું નાતિમિર જડિત આ, જિજ્ઞુંસુ પૃથ્વીપોત ?
 ઘેરાયાં ઘોર અત્રો ત્રિભુવર્ત્ર નભપે, તે મહીં સૂર્યજ્યોત-
 ગાંધી બાપુ ! તમેમાં અમલ મનુજનું, પાંગૂર્જલવ્ય પોત
 દૂરથી દૂરથી પ્રાણ ! પૂર્ણ જ્યોત વિરાટતા !
 પ્રેરોને વિશ્વરત્ને એવું, કરે ન સ્વવિડંબના.

—મોહિનાથ

(૧)

બાપુ તે બાપુ !

આજ મારે ગાવાં ગાંધીજીનાં ગીત !

હોજી મારે ગાવાં બાપુજીનાં ગીત !

કેન કહે બાપુ ચાલી ગયા એ વાત વહે વિપરીત !

જેજો જીવનના મંત્ર લજાવ્યા તે, મરી શકે રે શી રીત ?

હાં રે એ મરી શકે રે શી રીત ?-આજ

જીવનના જીતનાર યોગી અનોખા, મૃત્યુના લોગી અલીક ?

એવાને કાજ વહાલા મૃત્યુ મરંતુ, મૃત્યુના એ મહા મીત ?

હાં રે બન્યા મૃત્યુના એ મહા મીત-આજ

આંખોમાં યુદ્ધદેવ, હૃદયમાં રામજી, માનવતાનું એ નરનીત,

શ્વાસ-પ્રાણ જેના સત્ય અહિંસા, જીવન હા વિશ્વસંગીત,

હાં રે ધન્ય જીવન હા વિશ્વસંગીત-આજ

બાપુ બન્યા એકું સૃષ્ટિ નિરાળી, દેવી તરવોએ અંકિત,

પ્રગટીતી સોળ સોળ પૂરી કળાઓ, હૈયે ભરી ભરી પ્રોત,

હાં રે રાગ હૈયે ભરી ભરી પ્રીત-આજ

મસ્તક મૂકીને હરિ મારગ જાણ્યો ને, દુઃખિયાની વહાર કરી નીત,

માનવને પ્રેમપંથ ચીંધી ચીંધીને, ચેતાવ્યો આતમ દીપ,

હાં રે બાપુ ચેતાવ્યો આતમ દીપ-આજ

મૃગ્ય એ રામરાજ્ય, જૂઝ્યા વિરાટ બની, એરના ઘૂંટકા પીધ,

સો સો શરદનું આવરણ ઇચ્છ્યું, સુકિતની મોહન-રીત,

હાં રે ભલી સુકિતની મોહન-રીત-આજ

મત્સ્ય અને પ્રેમની જ્યાં જ્યાં ઉપાસના, ત્યાં ત્યાં બાપુજી અહીંક,
 તીર્થોના તીર્થરાજ બાપુને પામી, પૃથ્વી બની આ પવિત્ર,
 હાં રે રામ પૃથ્વી બની આ પવિત્ર-આજઠ
 જોજો આ વીરને જન્મ દીધો તે જનનીતું ધન્ય હવિત,
 એવો એ પુણ્યસ્થાન બાપુની ભસ્મ લહી, ગંગા જમના એ પુનિત,
 હાં રે મેઘા ગંગા જમના એ પુનિત આજઠ
 ગાંધી વિચાર નં ગાંધી આચાર એ, હવનની મંજા રીત,
 'ત્યાગીને ભોગવે' તેને મળે એ, ગીતાનું મોહન-ગીત,
 હા રે સહુ ગીતાનું મોહન-ગીત-આજઠ
 ગાયા ગુણગાન તોય જિજ્ઞા અધૂરાં, ગાંધીજી કેરાં આ ગીત,
 'બાપુ તે બાપુ; એવા ન દૂન', સાચું એ એક જ ગીત
 હાં રે એક સાચું એ એક જ ગીત-આજ

—શ્રીમનસાલ પ્રોફુ ભટ્ટ.

(૭)

વિશ્વવંધ વિભૂતિને વંદના

[૩૫૬]

અખંભાર નવીસ :

નગજન્યોતિ શર્યો આજે કાલના શાંત સિંધુમાં.

કવિ :

શોકજડ ઉર શુ વહે ? છે શબ્દના

વ્યક્ત કરવા વસુધા કેરી વેદના.

પુણ્ય ગયાં પરવારી મારાં પુણ્ય ગયાં પરવારી.

સાગર રડતો, સરિતા રડતી

રડતી દુનિયા સારી;

નવસાખ તારા નલમાં રડતા,

સૂની આલ અટારી.

પુણ્ય ગયાં પરવારી મારાં પુણ્ય ગયાં પરવારી.

માનવતા :

દર્શાવતી પંથ ધનાન્ધકારમાં

એ દિવ્ય શુ' દીપક જ્યોત આપની

અંસારના તાપ શમાવતી શુ'

સ્રોતસ્વિની કાલ સમુદ્ર માં શમી.

રે ! કેણુ દુઃખાર્ત મનુષ્યનાં હવે

ત્રેમાર્દ્ર ચિત્તે દિલ્લઈ પૂછશે.

અનાથ, દુઃખી, અસહાય, રોગીનાં
રે । કોણ આંસુ અવિરામ ધૂછશે.

કવિ :

નયન યદી તુજ નિર્મલ જ્યોત્સ્ના
નિશદિન અખંડ વહેતી
આર્ષ વાણી તુજ ઋષિ મુનિઓના
શુભ સંદેશા કહેતી.
વિશ્વપ્રેમની ઉર્મિ તારે
ઉર સાગર ઉછળતી ;
પુણ્ય પરાક્રમ તવ સંભારી આજ ચિરાતી છાતી

નેતા :

મુમરાતા વિષજવાલા જેવા
અંઝાવાતો જ્યારે
બુદ્ધિના દીવા ધુગાતા
લોક બધાના ત્યારે,
એક અવિચલ ધ્રુવ અમારો
અંતર દીવો તારો.

જ્ઞાની :

રાગદ્વેષાદિ છુટ્યા તે' હોમ્યું જીવન પક્ષમાં
જક્ષણે સર્વ મે' દીઠા તારામાં દિયતમરના.

ઈતિહાસકાર :

યયા ધણી વીર અને વિજેતા,
યયા ધણી સાધુ, સુધારકો અહીં

તું તો મહાવીર મનેવિજેતા,
 તારા સમી વિશ્વવિભૂતિ કેા નહીં,
 છતી લીધું પ્રેમતણા પ્રભાવે
 નિઃશસ્ત્ર હસ્તે જગ તેં સમસ્ત;
 હે વિશ્વ સમ્રાટ ! કદી ન થાશે
 એ ઉચ્ચ ને ઉજ્જવલ સ્થાન અસ્ત.

દેશખંડુઓ :

સુયુક્ત પ્રાણે નવી શક્તિ પ્રેરી,
 વીરત્વના શીખવી વીર ! મંત્ર,
 ઉત્સાહ આશા ઉત્તમાં જગાડી,
 કીધા મહાત્મા ! અમને સ્વતંત્ર.

ધર્મ :

સવં ધર્મો તણા સાર શી તારી જિંદગી હતી,
 વિશ્વ ધર્મ કરી સ્થાપી સાધી 'ગં' ગમુન્નતિ,
 દેહની આહુતિ દીધી હિંસાનો દાવતાં દાવ,
 ધર્માત્મા ! ધર્મયોગી તું ગણાશે દેવ માનવ.

અનુભવતી શીતળતા મીઠી
 જનતા દવમાં જલારી
 સિતિજ પરં ઠાલાતીત જો !
 દષ્ટિ તારી હે દૃષ્ટા !
 ત્યાગમૂર્તિ ! તપોધન ! યોગી !
 ગાંધી ! તું યુગ અટા !

બાળકો :

બાપુ તમે સરળ બાળક શા સ્વભાવે,

તરુણો :

ઉત્સાહમાં અડગ જોધ જુવાન જેવા

વૃદ્ધો :

વાર્ધક્યની વિમલ શાંતિ પ્રસન્નચિત્તે,

આયુષ્યની પ્રતિષ્ઠા કરી લોકસેવા.

સ્ત્રી :

અમારાં અશ્રુઓ લૂછી જગાડી નવચેતના,

સ્ત્રીશક્તિ બની એ તો પિતા, છે તવ પ્રેરણા.

હરિજનો :

તારણહાર અમારો -રે ! તેં હડપૂતને ઉદ્ધાર્યો,

ઉંચનીચના ભૂંડા લેદો નાંખ્યા સર્વ ઉથાપી;

જુગજુગનાં બંધન સૌ કાપી જગમાં સમતા સ્થાપી.

અમને તે તો તાર્યો.

હરિજન મોટા ! તેં તો કીધી મેલ બધાની હોળી;

ધરમતણા લાંછન ધોવા તેં કાયા ત્રાજવડે તોળી;

દેવોના દ્વાર ઉઘાડ્યાં.

વારત માતા :

પડી હતી પરતંત્ર દશામાં ચતકોથી પિડાતી;

સર્વ શુભાવી સંપદ મારી અંધારે અથડાતી,

તું આવ્યો વહારે દોડી,

દીધાં બંધન મારાં તોડી,

હતું કલ્પયું તેવું

ધરણી નિજ આ રૂપ ધરશે.

ધખેલી, સૂકી ને નીરખી ધરતી નિરસ બની,

અપાઢી આલેથી જલ વહી જતાં ને પલટતાં

પલાળી પૃથ્વીને; નયનજલમાં આપણુ હશે

અપાઢી શકિત એ નયનજલ તો વા જલ રહે,

બની જાયે સખટા

હમેશાં ઝખી' તો

હમેશાં માગી' તો

રચી એવી પૃથ્વી

ચરણમહીં પિતાના ધરી 'દયે

—પ્રહલાદ પારેખ.

(૯)

છેલ્લી સલામ

[મહાત્મા ગાંધીજીના પહેલા અનશનવ્રતના ૨ માસ ૩ખતે]

ઓ સો રે સલામુ માગ લાંડુડાને કે'લેરે,

ઝાઝેરા જુહાર જગુને દેલે હો છ !

મળાયું ન તેને સહુને માફામાફ કે'લે ને

રૂઢિયામાં રાખી અમને રે'લે હો છ.

ટીચે ટીચે શોષિત મારા તોળી તોળી આપુ તોયે,

પૂર્ણ જેના પ્રાછત કદિ ચે જડશે ન છ,

એવા પાપહાવાનલમાં જલે છે જનેતા મારી,

હિલડાંના ડુંગર સળગયા-હરશે ન છ !

—સો સો રે સલામું.

કીધાં ખાંખ ખાંડવવનને પાંડુ તણા પુત્રે તે ડિ'
 નિરદોષી નાગાં લાખો ભુંજણા મો જી,
 આહુના નિવાસી એ તો આરે આર્થ સોમ કેરા,
 પૂર્વજ મારાને પાપે ઓરાણાં હો જી,
 —સો સો રે સલામું.

રઘુપતી રામ મારા રુદાનો વિસામો—એણે
 ઋષિઓને વચને ખાધેલ ખોટયું હો જી,
 પ્રભુનામ ભજતો એણે પારધી સંહારિયોરે,
 એનું ઘોર પાતક આજે ઉમટયું હો જી!
 —સો સો રે સલામું.

છેધાં, બાળ્યાં, ગારદ કીધાં પૃથ્વીના પેટમાં ને
 અસૂરો કહીને કાઢ્યાં વનવાસી જી;
 જીવતાંને કાલે જીવી નરકું બંધાવિયું ને
 સદાનાં નરાધમ રાખ્યા દાસીદાસ જી—
 —સો સો રે સલામું.

સમથોની સત્તા સંતો, ખુતારાની ખૂતણુબાજી,
 કુડિયા શુરુની કૈં કૈં કરામાત જી;
 એની તો વણાવી ધીંગી ધરમધળજો ને
 ભાંડુ કેરે રગતે રંગી ભલી ભાત જી—
 —સો સો રે સલામું.

એની એવી જડીઓ મારાં સહોદરોં જીલતાં તે,
 ધરમધળ કેરે ક્યારે સિંચાણુ હો જી.

જેઠામાં શમાવી સરવે રુદ્રનપિયાલા વાલાં
હરિ કેરા રથના હેઠળ પિલાણું હો છ.

રથના સારથિદા મુખ્યને સાધુ ને ગુંસાઈ સરવે !
કઠાકા કરે છે રથની ધરીઓ હો છ.

જુંવો જુંવો જુગનો લેરવ ઉભો વાટ ખાલી આળે,
ખીતર તો નિહાળો, હરિ ક્યાં પગિયો હો છ.

—સો સો રે સલામું

જુગનો મહારાજ આળે મહાકાળ ભગિયો ને
ધરમ કેરા ધારણ કાંટા માંડે હો છ.

મતને ત્રાજવઠે મારા કલેજાં ચડાવિયા મેં,
શીશ તો નમાવ્યું શાસનદંડ હો છ

—સો સો રે સલામું

હરિ કેરા તેડાં અમને-આપી છે વધામણી રે,
દલિતોને ઉત્સવ હાકલ પડી છે હો છ.

હમતા મુળડાની અમને વિદાયું દિવાં રે વહાલાં !
રમે કોઈ રોકે નયણું રડીને હો છ.

—સો સો રે સલામું

૨૧. શ્રી જયેશ્વર મેધાણી.

(૧૦)

મૃત્યુન્મટ !

મળ્યો! જ્યાં મોત ગાવાને મૃત્યુ જેવો મહાકવિ
 અરે હું કેાણુ ગાનારો યશોગાથા સમી રવિ ?
 આબ્યુ' લેવા તને મૃત્યુ તારા આત્માણુના થયા,
 અસંખ્ય પરમાણુઓ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યા,
 વસ્ત્યા આત્મકણો તારા હૈયે હૈયે જનોતણા
 જગાવે કોટિ કંઠે તે આકાળ જથઘોષણા.
 જુઝાતા આત્મજ્યોતિથી જગી કોટિ શિખા જગે
 એને નિષ્પ્રાણુ હૈયામાં ઘેર્યાં અંધાર ગાઢ જે-
 સહસા ઝળકી ઊઠ્યા અનેરા તેજ-ચેતને,
 ગોઝારા મૃત્યુના સ્પર્શે પેટાબ્યો રાષ્ટ્રે પ્રાણુને,
 એક એ આત્મની જ્યોતિ સંસારે પ્રગટી ઉઠી
 રેલતી શાશ્વત જ્યોતિ દીપમાલા વિરાટ શી !
 દિશાઓ હૂંઠતું મૃત્યુ, આત્માણુ નવ સાંપડ્યો :
 અપાર પરમાણુથી અણુ એક ન થૈ શક્યો.
 અજેય મૃત્યુ થૈ થાક્યું, હાર્યું, સ્તબ્ધ બની ઉઠું
 મુકત કંઠે વણું, " તારે હાથે પામ્યું પરાજય !
 જુદ્ધને ઈશુને હાથે હાર મારી થઈ હતી,
 મસ્તા છાંદગાની ની પ્રતીતિ આજ તો થતી :
 વીરશ્રીને વિજેતા હે ! તારી ગાવી સદા જગે"
 ખાલી હાથે ઢળ્યું મૃત્યુ મૃત્યુજય તણે પગે.

—રમણ ન. વહીલ

(૧૧)

અમર બાપુને

(મુક્ત સન્નિધી)

હે મહા માનવી !

તેજ વાયુ જલે અંશ તારાં ગયાં,
મિટ્ટીમાં મિટ્ટીરૂપે જઇ તે મળ્યાં ;
શેષ સ્મરણમાં તત્ત્વ તારા રહ્યાં,
તે ય શું કાળચક્રે જવાનાં વહ્યાં ?
રાજ કુળી ગયાં, રાજવી કંઈ ગયાં,
નામ નિશાન તેના ન વિશ્વે રહ્યાં
કીર્તિનાં કોટડાં જે અવિચળ કહ્યા
તે ય કાળપ્રહારે ધરા—શું મળ્યાં.

જ્ઞાનનાં તેજ તે મૃત્યુ-અંધાર-ઓળે વિદ્યોત્ત ગયાં ;
શક્તિના પુજના શેષ અવશેષ શોધ્યા ન વિશ્વે મળ્યાં ;
હે મહા રેટની ચદ્રની આલવામાં બધા બંધ દાળે દગાઈ રહ્યાં ;
જે સહયા ન બંધ તે વિપય વિસ્મૃતિ ઝેર વિશ્વે ગ્રહ્યાં ;
હે મહા માનવી !

તાલશં કિંતુ જે હૃદયનાં તત્ત્વ અન્ય સૌ હૃદય સાથે જડાઈ રહ્યાં,
સ્નેહમાં સ્નેહ ને નત્યમાં નત્ય જલણુંદમાં જેવા શું થાઈ ગયાં ;

ન્યાં સુધી માનવી શેષ છે વિશ્વમાં

ન્યાં સુધી ઇશ્વરી અંશ છે દેહમાં

ન્યાં સુધી કાળના ચક્ર છે આલતાં,

મહાસત્તા માનવીને દળી છે રહ્યાં ;

ન્યો ાચી ન્યોન પેટાયલી ભાળીતે

તુજ અનસ્ત પ્રભાની સુધા ન્યાળીને તને પૂજવાના અમર ઓભિયા !

—‘ સરોહ ’

(૧૨)

મહાત્મા ગાંધીજીને શ્રધાંજલિ.

[અનુષ્ટુપ]

(મહાત્મા ગાંધીજીના પ્રયોગશાને દિને તા. ૧૨-૨-૧૯૪૮ ને દિવસે રચાયેલું અને તેજ દિવસે વડોદરા રેલીથી રોશન ઉપરથી બોલકારત થયેલું કાવ્ય.)

હાથની લેખિની ધ્રુવે અંજલિ આપતાં ત્હને,
અને હૈયુ દ્રવે કહેતાં, અંજલિ શાશ્વતી ત્હને. ૨
અહિંસા. મત્યની નાતો હવે કો નથી,
રાષ્ટ્રની ચોકતા કાળે હવે રોનાર કો નથી, ૨
રાષ્ટ્રનો પ્રેરણાદાતા અને પૂજારી મત્યનો
તું જાતાં આજ આ લોભે અમારો સૂર્ય આથમ્યો. ૩
સૂતેલા લારતે તું તો, જગાવી રાષ્ટ્ર ચેતના,
અને પ્રત્યેક હૈયાને હીધી સ્વાતંત્ર્ય, પ્રેરણા. ૪
અનેકાનેક વર્ષોની શુભામી શૃંખલા વડે,
જડેલા હિન્દની હારે તોડવી શૃંખલા હતી ૫
અને એ કાળ આરંભ્યો યજ્ઞ ત્હોં બલિદાનનો
જીતવા આસુરી તત્વો દર્શાવ્યો માર્ગ સ્નેહનો. ૬
આસુરી તત્વની રહામે આસુરી બલ ના ઘટે,
દિસા કેરો પ્રતિકાર હિંમતી ના ચઇ શકે. ૭
આસુરી બલની રહામે દૈવી તત્વોજ દાવના.
શીખાવી અમને એવું પ્રમાણ્યુ રણક્ષેત્રમાં. ૮

- અને સિદ્ધિ કરી એવી, નાદીડી, નવ સાંભળી;
વિના શસ્ત્રો, વિના અસ્ત્રો લાધી સ્વાતંત્ર્યાની ધડી. ૯
- થતાં એ કાર્યની સિદ્ધિ અને કેં હર્ષ પામતાં,
હર્ષની અવધિ રે! રે! શ્રોકમાં પલટી ગઈ. ૧૦
- ભણે સ્વાતંત્ર્યનો સૂર્ય આજ શું આયમી ગયો, !
રાષ્ટ્રનો પ્રાણને સાચો વિધાતા દેશનો ગયો. ૧૧
- કહેછું પ્રભુએ ચોતે ! “વિભૂતિયુક્ત સત્ય ભ્યાં,
ત્યાંત્યાં અંશ હશે મહારો અને મહારૂં જતત્વ ત્યાં” ૧૨
- બીડી એ પ્રતિભા, તુંમાં, સત્ય ને શાન્તિપૂજક !
હુપ્ત એ ભવ્યતા આજે જતાં તું પ્રેમપૂજક ! ૧૩
- મત્યંના ઓ પૂજારી ! તું સત્યના લોકમાં ગયો,
નથી હિંસા, નથી શસ્ત્ર ! એવો તું લોકમાં ગયો. ૧૪
- સત્ય ને સ્નેહની મૂર્તિ, સંતની પ્રતિભા અને
રાષ્ટ્રની ઘાઝ ને છાંડી માનવતા હૃદયે હતી. ૧૫
- રાષ્ટ્ર ઉધારવા કાળે, દેવે માનવતા ધરી
અને કાર્ય થતાં પૂરું વિભૂતિ સ્વર્ગ મંચરી. ૧૬
- જીવ્યો તું દેશને કાળે છેક અન્તિમતા સુધી
અને એ દેશને કાળે સ્વીકારી મૃત્યુની ધડી. ૧૭
- ધન્ય છે તુજ જીવ્યું ને ધન્ય મૃત્યુ ખની ગયું.
દિવ્ય લોકતણું જયોતિ દિવ્ય લોકે ભળીગયું ૧૮
- અધુરાં અમ હૈયાં તો હજી છેક અપાત્ર છે,
દિવ્યતા પામવી ખાકી ; હજીતો અધિકાર છે ૧૯

છતાં ત્હે ને શીખાવ્યું તે ચેતન-પ્રેરણા લયું
 રહેશે પ્રેરણાદાતા ઘણુ છે ઘણું એટલું. ૨૦
 નથી યોગ્ય હજી હૈયાં અંજલિ આપવા ત્હેને,
 છતાં હૈયું દ્રવે તેથી અંજલિ સ્નેહની ત્હેને. ૨૧
 પામજે શાશ્વતી શાન્તિ શાન્તિ શાશ્વત-પામજે,
 હુઃખથી વગ્ન હૈયાની અંજલિ આ સ્વીકારજે. ૨૨
 અંજલિ અમ હૈયોની અશ્રુથી, સ્નેહની લરી,
 નથી પૂર્ણ શક્યો આપી તથાપિતું સ્વીકારી. ૨૩

—ચોગીન્દ્ર જ. ત્રિપ ઠી

(૧૩)

થંભો હવે !

બહુ થયું !

થંભો હવે નિષ્કળ અશ્રુમારાં;
 નિસ્તેજ આ લોચનના કિનારા
 સિંઘવીને સાધવું શું હવે છે ?
 અન્ધારી મૃદિતણી કન્દરામાં
 યુગો થકી અડવડતા મનુષ્યને
 ડેરી પરમ મત્યની ચીંધવાને
 એકેકે જેણે પગ આયુ ઠેરી
 ને જિંદગીની કળીએ કળીને
 જલાવીને જાતની જ્યોત પાથરી,
 તે દીપ માનવ્ય તણો અચિન્થ્યો,
 ને આમ, આવી રીત, રામ ચાતાં

ક્યાંથી કહો ધારવી ઉર સાતા !
 એને હંતું મંગલ સ્વપ્ન એક :
 પાપો તણું સદિપુરાણ યાણું
 ઉખેડીને આ પુણી ધરામાં
 પુણ્યો તણું નંદન નવ્ય રોપણું....
 ને કંસ ને રાવણ આદિ સૌએ
 જેની કને સૌમ્ય હતાં દીસન્તા
 એવાં મહાલીલણ આસુરી બળો
 સામે હતાં, ત્હોય, સદાય એણે
 આયુષ્યના આદિમ પહોરથી તે
 છેલ્લી શ્લેષા સુધી અદ્ભુત તે જે
 જૂઝ્યા કર્યું....સ્વપ્નની સિદ્ધિ અર્થે
 ને હાય જ્યારે,—એ સાધનાના
 દારે ઉપાના કિરણો ગુલાબી
 ખાંધી રહ્યાંતા નથ તોરણોને
 જાગી રહેલી યુગ કેરી મંગલા
 નાન્દી તણા બાજુ રહ્યા હતા સૂરો....
 ત્યા થંભો પરંતું મુજ અશ્રુ હાવાં
 નિસ્તેજ આ લોચનપે ન કામા
 દૌર્ભાગ્યની ઝાંખપને ચડાવતાં....
 જો, એ તપમ્યા—દુઃખજાં શરીરને
 ત્યાગી ઉભા યોગી તમારી સામે
 ઉચ્ચારતા અમૃત—ધાર વાણી :
 “લે ચાલ, અશ્રુ લૂછીને સવેળા—

મેં આઢરેલો હજી બાકી જંગ,
 પૂરો કરી એહનું રાખ રંબ
 કોને રહે, નો અહીં આ રહ્યો હું
 પહેલાં હતો તેમજ તારી સંગ ।
 બણે હું, જગમાં સત ને અહિંસા
 સ્વધાપવા ઠાજ અનેક વાર
 હેયે ભરી વજ, ધરી મુખે સિંમત,
 મેં ગટગટાવ્યા વખના કટોર....
 ને તું....નિહાળી મુજ ઓળિયાને
 જૂમિ હળેલું....હળી આમ બધે
 તો સાધના ભારી શું વ્યથં એ બધી ।
 ના, ના, મને અશ્રુની સસ્તી અજલિ
 આપી રખે છેતરતો તું આત્મને ।
 હું તો અહું ભુવનવીર એવા
 જાઓ, કરોઠો, લૂછી અશ્રુને બે
 હેયે ધરી ધેર્ય પરિત્રી દેહ
 ને શેષ ફેરી સજીને સહિષ્ણતા
 સીંચી સીંચી શોષિત શુદ્ધ કરવા
 મેં આઢરેલા રજુ થજ ફેરો
 પૂણીહુતિ પ્રાણપણેજ સાવ"
 તેથી હવે નિષ્કળ અશ્રુ ભારા,
 થંભો સમે ઓહસકા તમે શ્રી
 ને વેદનાને હરમાં પહોંને
 ચાલો હવે આત્મરામ - મોશ
 (કરસનકાન્ત મણિયર)

(૧૪)

કૂલ - વિરોધન.

રાષ્ટ્રધ્વજે ફરકતી બુહુની! નૌકા
મંચી સમૃદ્ધિ કંઈ અંતર ભ્રમદંતી
હેયે કરી જલક ? શાવળી મૌનભાર ?
આંખો અસંખ્ય બનતી ત્યહિં બુદ્ધતાર.
ખૂંચી જતી જ અમ અંતર સત્ત્વ જાણે !
એ ભસ્મપાત્ર મહિં ભારત સર્વસાર.
ઓ તીર્થરૂપ ! તમ ભસ્મ ? વિચારતાં યે
ઉત્કંઠ અંતર વિશે અણુકંઠ્ય ન્યાયે!
હેહાન્ત વાત બહુ વાર વિચારી વાંચી
ને અંતર કર્યન છળી ભરઆંખ સાંચી.
હેયે ન તોયે ન તમે ની પ્રતીતિ થાતી.
આજે પ્રયાગ સૂચિ સંગમના મુતીરે.
ખીજાં અનેક વળી ભારતભોમ તીર્થે .
જો આ અમે અહિંય સાગર સર્વતીર્થે
ઓ તીર્થરાજ તમ કૂલ વીસર્જવાના ;
તીર્થોદક કર્યું સહાય સ્વયં પવિત્ર,
ને અગ્નિ પે સકલ શોધન આપ શુદ્ધ
ગંગા તમારી પણ્ય જીવનની અનેરી,
જાતે વિશુદ્ધજ, પ્રબુદ્ધ પિતા, વહેતી !
પિતા ઓ રાષ્ટ્રના ભવ્ય ! નવ્ય દ્રષ્ટા જગદ્ગુરે
વિસર્જને કૂલતીર્થજીવને નવસર્જિયે.

—મુન્દરજી. ગા. ઇ

(૧૫)

અપૂર્વ માનવી.

સૃષ્ટિણું સર્વ મધુર સાંભરી, શ્રીકૃષ્ણ, ઈશુ, પુદ્ગની પ્રભાભરી;
 પ્રણપતિએ દીધ પૂર્ણ તત્વનો મનુકુળે એક અપૂર્વ માનવી.
 એ માનવી ગાંધીરૂપે પ્રકાશ્યો, ભૂદયાં જનોને સતપથ દાગતો;
 યુગે યુગે સર્જન કે નવું થતું, ને પાપ ને પુણ્યનું સ્વદ્ભવમતું.
 સંહારવા પાપ, અસત્ય, હિંમા જ્વાલામુખી જગમાં ધૂમી રહ્યો;
 ને શાંતિકાળે મથતાં અહો ! એ ધિક્કારનાં ઝેર અખૂટ પી રહ્યો.
 શોષિત ભૂખ્યા નરરાક્ષસોમાં એ પ્રેમસુધા સીચતો ફરી રહ્યો;
 “લડો ન ભાઇ, સહુ ભાઇ થૈ રહો” એવું કહી માનવતા ભીખી રહ્યો.
 “લડો ના, મારો ના,” કહેતો શાંતિ-સંદેશ બોધતો,
 અહિંસાનો ફિરસ્તો એ રામ રામ ગણી રહ્યો.
 દ્વેષ-વેરની આગે એ ગાંધીની આહુતિ થશે,
 પૃથ્વીના પદ પરથી તો માનવતા એ મરી જશે.

—શ્રી જ્યોતસ્ના શુક્લ

(૧૬)

દાંડી તટે.

(સોનેટ)

વળાવ્યાં બાપુના કૂલ સકલ આ સિંધુ જલમાં
અમે પાછા આવ્યા તટ ઉપર, હાવાં પરમ એ
મહાત્માનું, આવા અતિપુરુષકેરા શરીરનું
રક્તું ના એકકેય, પૃથિવી ઉપર ચિહ્ન, મનુને
હણી નાખ્યું, આગે ભસમ કરી નાખ્યું ઉદ્ધિએ
દીધા લોપી એનાં અગનબચિયાં શેષ કુસુમ
આહો ! જેણે આવા પ્રણલતમ પ્રેમે પૃથિવીને
હતી આહી છેલ્લા દમ લગી, જણું આમ સહજ !

વિલોપી બાપુનાં સમદર સમુદાર ઉરનાં
'કૂલો ને (સિંધુ નું મિલન થયું સિંધુ અવરથી)
ચઢ્યાં પાણી બાપુ હૃદય પ્રીત જીવાળ સરખાં.
મળ્યાં ત્રિનીઃ સ્ત્રીમે નભજલધિ ને બાપુ જલમાં
વળાવી બાપુનાં કૂલ સકલ પાછા તટ રૂપાં,
ચઢ્યા ત્યાં આપુથી વિહીન તટપે અશ્વ ઉભરા.

—મો. ઉપનમ

(૧૭)

તારો ચમત્કાર.

—(૧ મીતિઓ-૧)—

હત્યા તમારી સુણીને, મહાત્મન,
 જળે ન આંસૂ, નય થાય શોક !
 ખૂની વિશે કોધ ચઢે ન કેમ ?
 સ્થમી જતા ભાવ જ કેમ માનુષ ?
 હિંસાશક્તી તે' બહુને જગાર્યા,
 હિંસાશક્તી કેહ હલાય તારો !
 આમાં કરો શું કંઈ ભેદ જૂદ ?
 ક્યાય ના, રતબધ જ ચિત્ત શૂન્ય !
 પરંપરા પાપતણી, પ્રવર્તે,
 હતી તહી સાંકળ એક પુણ્યની,
 તોડી, કરી પાપ પરંપરાને
 પૂરી ખૂની તે' કરીએ શુ કોધ !
 ચલાવવા રાજ્ય સુસદીવર્ગે
 ભેદોમહીં થર કરી મોટમોટા,
 ઘતા હતા એક, કીધા જ જે તે
 ખૂની યરા જો ! નહિ આ બિચારો !
 કરો ! કરો કોધ, હલાય પાપ જો !
 કરો કરો શોક, પમાય માનવ !
 રદો રદો પાપ જ જો, હવે તો !

મિત્ર્યા વિલાસો કરશે ના અશ્રુના ।
 ખૂની નિમારો ! બહુ જ્ઞાન મુલ્યે
 હણાય ને ના હણવા ગયો તે ।
 હતો તને દેહ કદાપિ આત્મનું
 હણાય ને હિસકે હાથથી કદી ?
 હર્ત ખરૂં સાધન આત્મવીર્યનું
 તે સાચવ્યું તું જતને કરી તે
 પ્રકાશવા આત્મનની અહિંસા,
 ગમ્યું ન તે તામસ જંતુને અમે ।
 શ્રદ્ધા તમારી, પ્રભુનીજ ઇચ્છા
 વિના બને ના કંઈ દેહ મૂક્યો
 પ્રકાશવા સત્ય સમર્થ રૂપે
 વિસ્તારવા પ્રેમ અવિન રીતે !
 દેહાન્ત તારો મુણીને, મહાત્મન,
 ગળે ન આંસૂં, નવ થાય ચોક્ક ।
 ખૂની વિશે ક્રોધ મતો કાંઈ !
 તારો અમલદાર હશે મહાત્મન.

—શ્રી મુનિશાસ્ત્ર—

(૧૮)

ગાંધીજીને.

દાહબરી આંખો માતાની,
 તેતું તું આંસુ ટપક્યું,
 બળી રહ્યું અંતરમાં દિન-તુ,
 સૌ પાસે મીઠું મલક્યું,

મૈયાના ઓ ગાંધી બીર
 અર્પું છું હૈયાના હીર !

ભારતના હુઃખે હુભાઈ,
 કુદરતની કરૂણા ઉતરી,
 સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર પ્રભરીને,
 ભારતને અંગે પમરી.

વંદન ઓ કુદરત સંદેશો,
 ધન્ય થયો તું ભારત દેશ !

—શ્રી કૃષ્ણલાલ શાંતરાણી

(૧૬)

ભીખ.

મારે હતાં સાધન પિંડ કેરાં,
 જેણે થયું તે સઘળું સમાધ્યું ;
 યાકી ન કાયા, પણ લોક થાક્યા,
 હિંસા તણા તાંડવખેલ જાગ્યા.
 મારી દિશા શૂન્ય બની બધેથી
 વાણી બની વ્યર્થ સરી મુખેથી
 એ પિંડના સર્વ પ્રયોગ ખૂટ્યા
 ત્યાં ખંધુ આવ્યો; સહુ તંગ તૂટ્યા
 હું નામ ને રૂપ ફગાવી આવ્યો,
 દિશા અને કાળ વરાવી આવ્યો,
 આજે મહાકાલ સ્વયં બન્યો હું,
 પામ્યો તદ્વાકાર દિગ્ગાત્ર સારો.
 ઇસ્તુરતી સૌરભ તે બન્યો હું
 અને મહાદેવ તણી સુભક્તિ-
 રવીન્દ્રનો શુન્નમમ્ હું છું
 ને ગોખલે ગૌરવરૂપ હું છું.
 દેગંબરી ધૂન રધુપતિની
 તેમાં બની પડજ વહી રહું છું
 ખરે તણી સાત્ત્વિક પ્રાર્થનામાં
 હું દૈન્યનો ભાવ બની રહું છું.
 નાચી રહ્યાતા નરસિંહ સાથે

જે ભક્ત લેઈ કરતાલ હાથે
 તે સર્વના તાલ હજી ય જાજે
 નચૂક તેની ગત હું જાન્યો છું.
 મૂર્ખીપમાં પંચનદી પ્રદેશે
 નિદોષનાં જીવન જે હજીયાં
 જીજીવિયા તેમની હું થયો છું
 નવોદરે જન્મ રટી રહ્યો છું. ૨
 છું બધે છું, નથી નષ્ટ હું છું,
 પ્રી છો મને તો નજદીક હું છું.
 ઉભો રહું ધીરજથી અદીકે
 હરેક દ્વારે, ખુલ્લો કરી ને;
 અદા મને દાન થશે ન આડા
 ઝીણો દરું અંતર સાદ જ્યારે;
 કે ચિત્ત ચાળા કરશે ન તક
 રુદ્ધ અની નિર્જીમ શાલ્ય જ્યારે. ૩
 સસારના આંગણ આંગણમાં
 સમર્થ હિંસાપ્રતિકાતી બીજા,
 ખુટાકવા દાડીય દાકડુરો
 ધરાધરે વેગનવર્ષિક રશો?
 ઉપયાદૃતિએ હૃદયસંયમોની
 હિરણ્યગર્ભે અવતાર મોંઘા
 હું ખંડખંડે વિચરી કરીને
 સર્વોદયસ્થાપન કાજ યાચું. ૪

—પ્રીતમલાલ મજુ તર

(૨૦.)

ગુનેગાર ગાંધી.

તારી સામે અસુરોની ફોજ થકી,
કારાગારની કાળી દિવાલ ખડી,
ખણકી રહી સાંકળો લોહધડી;

ખની નિર્ણય તોયે વીરા ! તેંતો એટલે સૂતા સંસારને સાદ કયો,
એણે હિંમતની હદ રાખી નહિ તેથી ગાંધી આજે ગુનેગાર હયો.

થાક્યા માનવીમાં ફરી પ્રાણુ કરે,
ગામેગામ અને નગરે નગરે,
તારે સાર ગયો હૃદયે હૃદયે.

તારે નાહ સૂણી મારો જાગિયો દેશ નિરાટ નવી નવી આશા બંધો,
એ જો જાંબ જાંબી અનેક તણી તેથી ગાંધી આજે ગુનેગાર હયો. ૨

તે તો ખીંચાં હજારો ઝેર હસી;
ગયા એવા નામ અનેક રસી,
તો એ મેનમાં અમૃતભોત રસી.

તને મંદિરમાં ફરા માનવીઓએ કામી વેદના ના પીરસી,
તારે એ જ ગુનેગારો બાલપના તો ય મેહુદિમા તું રહ્યો વરસી. ૩

સારી આહમમાં જેનું દોષ નથી,
એ જો દીન પતિત તણો તું પતિ,
અગતિક તણી એક તુજ ગતિ,

કોટિકોટિ મનુજોના અંતરને તુંમાં રાખી મળી ગયો સ્નેહ કયો,
અજો દુઃખિયાં કેસં દિલ કયાં તેણે ગાંધી આજે ગુનેગાર હયો, ૪

ચારે પાસ અન્યાયની આગ બળે,
તેમાં લાખમ લાખ ફૂલો પ્રગળે,
પ્રજા કારમી વેદનાથી કંકળે.

ત્યારે સ્વાથી ઓની જમાત આ કોરડો વાંઝો રહી નિજ રોપ લય્યા,
તુંથી કંદન એ નવ નય સહયાં-તેથી ગાંધી આજે શુનેગાર ઠયા. ૫

તારે હૃદયે જાડાણુ તો આલ સમાં,
તાના પ્રાણુ પ્રકાશના આગરમાં
અમકે નગ્લાગ્ય મનુ કુલનાં.

પ્રિયા ! તારા અમોઘ તંપોબળથી મરી અદ્ય તું આજ વિરાટ થયો,
નાનાં માનવીથી સમજાય નહિ તેથી ગાંધી મહા શુનેગાર ઠા. ૬

પ્રભુપુત્ર ઇસુ વધર્યલ ચડયા
આડે કાગ તણા પડકા પડિયા,
ઇતિહાસે ફરી એજ ઘાટ ઘડયા.

ગોરી માનવી અંતરે એર ભરી, આંખો લાલ કરી ઇન્સાફ કરે,
મને હાય ! જરાંય નવાઈ નથી મારે ગાંધી એમાં શુનેગાર ઠરે. ૭

ટીપ્પણી :—ગાંધીજી આગાખાન મહેલમાં ૧૬ જુન તારે સરકારે વિસાના
ફર્યો મારે ગાંધીજીને જવાબદાર દરખવા સર ટેટનહામ
પાસે પ્રેરિત તૈયાર દરખા તે પ્રસંગે.

—નાથાલાલ દવે

(૨૧)

અવતાર.

ઘોર ઘુઘુરટા વાયુ વાયે,
 વાદળ જુથે જ્યોત છવાયે,
 ગાજવીજ ને ભડકા થાયે,
 વરસે ધગધગતા અંગાર !
 તોફાને પર્વત સૌ ડાલે,
 થરથરતુ જગ આંખ ન ખોલે,
 માનવચિત્ત ચઢ્યા ચગડોળે,
 ગર્જન કોણ કંરે ભયકાર !
 આપે મૃત્યુગીત ગજવી
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 વિરાટ પગલે જમ્મ મૂળવી
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 આપે મૃત્યુગીત ગજવી
 વિરાટ પગલે જગ મૂળવી
 પાપતણી હુનિયા ડોહાવી
 રુદ્ર તણે એ નવ અવતાર !
 શ્વાસે શ્વાસે જગ સળગાવી
 જુગ જુગ કેરી નીંદ ઉગાડી,
 નિષ્કુર સહુ હૈયા કમ્પાવી,
 ધ્રુમે ગ્રહી એ નવહથિયા . !
 ગીતા કેરા મંત્ર ભણીને,

પગલે પગલે તિમિર હણીને
 શીરૂતાની ઘોર ખણીને
 કમ્પાવે આત્માના તાર !
 જયઘોડે યોડીને આવે
 કાને કને શાંખ ફૂંકાવે
 તાંડવથી જગને કમ્પાવે
 આજે એ દેવી અવતાર !
 હર્ષાંગતા સહુ નાટ જ કરતો
 રંગ રંગ ખોળાઓ સંહરતો
 રગ રગ નવચેતનથી ભરતો
 આવે કરતો જગ હંકાર !
 છિન્ન સિન્ન બાંધો સૌ કાંતો
 નિર્ભયતા ઉર ઉશમાં ભરતો
 સ્વતંત્રતાના મંત્ર મજબૂતો
 કરે વિશ્વમાં નવ ચમત્તર !
 અંકાવાને વિશ્વ નગાડે -
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 ઘન ગર્જન કરી મોહ ભગાડે
 નવ અવતાર ! નવ અ તાર !
 દ્નેહુભર્યો એ નવ અવતાર !

અંગવાતે વિન્ધ જગાડે,
 ધન ગર્જત કરી મોહ જગાડે,
 હરહરમાં નવ જયેતિ જગાવે,
 કરે સદા એ જગ-ઉદ્ધાર !
 સ્પષ્ટિ નવી એ રચતો આજે,
 સ્નેહગીત જ્યાં સદૈવ ગાજે,
 સ્વાર્થ છુપાવે મુખ જ્યાં ગાજે,
 રેલાયે જગમાં અમી-ધાર !
 આવો નવયુગ ફેરાં ખાળો,
 દૂર થયો છે પડદો કાળો,
 પ્રભા દેવી રેલાતી ભાળો,
 યાચે વિન્ધતણો ઉદ્ધાર !
 આજે દેવી ગીત ગજવે
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 વિરાટ પગલે શૌર્ય અપાવે
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 આજે દેવી ગીત ગજવે
 વિરાટ પગલે શૌર્ય અપાવે
 હાનવમાંથી દેવ બનાવે
 સ્નેહબધો એ નવ અવતાર.

—શ્રી સ્નેહરશ્મિ

(૨૨)

વામન સ્વરૂપ ગાંધી !

(શાદ્દલ)

જોયો જ્યાં ગરવે ભરેલ બલિને ધર્મોન્ધતાથી અતિ
ત્યારે વામનનું સ્વરૂપ લઈને આવ્યા પ્રભો વિશ્વમાં
ને શિરે હાથ યાદ એ બલિતણા પાતાળ ચાંપી હાથ
કીધો 'તો અતિ પ્રેમથી બલિતણો ઉદ્ધાર એ વામને.
તેલું વામન રૂપ જે લઈ અહીં ગાંધી રૂપે હિન્દમાં
આવ્યા માનવ દેહ શું ધરી પ્રભો, શુભામીને ચાંપવા ?
ને શાંતિ સુખ સ્થાપિ માનવતાણા ઉદ્ધાર અર્થે ફરી ?

—કૃમ્હચંદ મહેતા

(૨૩)

વિજય માનવનો.

(હૈયુ ભાંગી પડે એવો આઘાત લાગ્યો છે ગાંધી જતાં શું ગયું તેની
કલ્પના કરતાં તો સર્વસ્વ ગયું એમ જ લાગે છે. ગાંધીજીની
મહત્તાનાં દર્શન થાય છે અને તે પછી એમના બલિદાનનું રહસ્ય
સમજવા માટે છે. માનવતાનો વિજય નીરખી ચિત્ત શાંતિ
અનુભવે છે.)

આજ નયનો ! રડો !

હૃદય ! ભાંગી પડો !

પૃથ્વી પેટાળનાં કાળના ઠોરડાં શા

ધરાકરુપ સૌ સામટા ગડગડો !

આજ આકાશના ધૂમટ નીચે પડો !

સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારણા સૌ ટળો,

આજ ગાંધી ગયા !

જેહણે માટીથી મનુજ ગહેકાવિયા,
જેહણે પંકથી પંકજે ખીલવ્યાં,
જેહણે પ્રસ્ત વિધ્વસ્ત માનવ ઉરે
સ્નેહ ને સત્યનાં

અભય કારુણ્યનાં અમૃતો સીંચિયાં,
જેહણે કર અડપે
હીન,કંગાળ,એદી,અધોરી,એમ જાગિયા
પામિયો મુક્તિની મંગળા,

તેહ ગાંધી ગયા.

આજના જગતમાં

દેખને કલેશનાં

સ્વાર્થ ને અધમતાનાં યજી
સતત દાવાનજો જ્યાં રહ્યાં
તેહ આ જગતમાં

ગાંધી તો અમૃતની એક વર્ષા હતા,
માનવી હૃદયની ભવ્ય આશા હતા,
સત્ય સંશુદ્ધની અચલ શ્રદ્ધા હતા,
પ્રેમમય ચેતના દેહધારી હતા,
માનવી જગતનું હૃદય ગાંધી હતા,
હૃદયનું સત્ય સવિવેક ગાંધી હતા,
અભય, કારુણ્ય ને કાવ્ય ગાંધી હતા.
તેહને તેં હણી, આજ ઓ માનવી;

માનવી કૃત્યને મૂળ ! નાખ્યું હણી !
 યત્ર જેવું ન'તુ વિશ્વમાં કોઈ એ,
 યત્ર તેને શું રે તાહરે તું ગણે !
 દ્રેષ જેને ન'તો વગતમાં કોઈનો,
 તેહનાં યુદ્ધને કુદ્ધ કનહો સમાં,
 હોયને દ્રેષ તે દેશકેરો હીકો !
 મૂખ રે માનવી ! જાણુતો તું નથી
 તેં શું નાખ્યું કરી ?

કલેશકાયર, ધવાયેલ, હીણાયલી
 માનવી જાતિ રે ! ક્યાં જશે રાંકડી
 પામવા પ્રાણની પુણ્ય સંજ્ઞવની
 'રાંકડી'—મેં કહ્યું ?

ગાંધી શા પુરૂષને જેહ પ્રગટાવેને
 જતંમાને બની પરમ મહિમામયી
 તેહને મેં કહી 'રાંકડી' ?

ના, નહિ, રાંકડી ન,
 તું તો મૂર્તિ સૌભાગ્યની

ગાંધી તો ભવ્ય કો વિજય તારો હતો,
 ગાંધીનું મૃત્યુ એ વિજય તારો બનો !
 વીરને મૃત્યુ શું આપી હો એ જુદું ?
 કલ્પયુ જાયે ખીજુ મૃત્યુ શું ગાંધીનું !
 ત્રેણી કો હિંસની ગોળી હેયે ઝીલી,
 શાન્તિ ને શાન્તિની કિંબદંતી જાખવી,

રામ હે ! રામ હે !
 પોલી ગાંધી ગયા !
 અમર આજે થયા !

પ્રેમ ને દ્રેષની, ક્ષાન્તિ ને વૈરની,
 જ્ઞાન-અજ્ઞાનની, તેજ ને તિમિરની
 આદિથી જગતમાં જામતી ચાલતી.
 તે મહી આજ ફરીવાર ગાંધી પદે
 વિજય ગાથા રચાઈ શી માનવ્યની !

દ્રેષ ને વૈરની અમલ છાયા તળે
 પ્રેમમય સત્યની દીપ્તિ શાશ્વત ઝળે,
 દીપ્તિ એ દષ્ટિમાં સતત જે રાખતી
 વૈષ્ણવી ભાવના આજ વિજયી બની.
 દેહતું મૃત્યુ તે મૃત્યુ સાચું નથી,
 મૃત્યુ તે જીવનનો અન્ત સાચો નથી,
 કોક દુષ્ટુદ્ધિએ મર્ત્ય જે આભયું
 બીધ્યું તે હિંદતું હૃદય ગાંધી નથી.
 ગાંધી તો ઓ રહ્યા ! આર્ય દ્રષ્ટા સમ,
 પ્રેમભર નયનમય કોઈ ઇંશુના સમા,

શાદય ને સત્યથી.

દ્રેષ ને પ્રેમથી.

વૈરની જ્વાળાને શાન્ત નિર્વૈચી
 શમરવા મંત્ર મનવ્યના શુન્નતા,
 મૃત્યુના તિમિરથી અમર તેજે જતા !

નયન ! તો ના રડો !
 હૃદય ! ધીરજ ધરો !
 સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારલા, સૌ ઝગો !
 ગાંધીનું જીવન તે વિજય છે જીવનનો !
 ચાંધીનું મૃત્યુ છે વિજય માનવીનો !
 પૃથ્વી પેટાળના કોરડા શા
 ધરા કમ્પ શાન્તિ ધરો !

—મનમુખલાલ ઝવેરી

(૨૪)

ઝેર કટોરા.

કટોરા ઝેરના પીવા રે ! કટોરા ઝેરના પીવા રે !
 ચોગી તારે ઝેરનાં પીણું રે ! ઘૂટી ઘૂટી પ્રેમ પીણું રે !
 ઝેરના સાગર, ઝેરનાં ઝરણાં, ઝેરનાં કુંજ ને ક્યારા,
 જજ આખાનાં મનડા મેલાં, માનવ ઝેરનાં ઘેલાં !
 ચો ! તારે ઝેર એ લીલાં રે ! મધુરાં પાનની લીલા રે !
 ખૂટયાં ના ઝેરનાં દેનારાં ! ખૂટયાં ના ઝેરનાં લેનારાં !
 પીનારાં ઝેરનાં ધીરાં રે ! જીવી ગઈ ઝેર પી મીરાં રે !
 ઝેરી આંખો, ઝેરનાં હૈયાં, ઝેરમાં ઝેર ભરાયાં ;
 બાઈની ખંજર, બાઈની કાયા, બાઈ એ બાઈ ભરાયા !
 જગે આવાં ઝેરના દીઠાં રે ! રુધિરનાં વહેણુ ના દીઠાં રે !
 લાસ પતિના કંઠ વિષેનું ઝેર શું જીભરાયું ?
 એવા શંભુએ પીતાં પીતાં કશ દિશ રેલાવ્યું ?
 ચોગી તારી હામ ન કાચી રે ; શ્રદ્ધા તવ સત્યમાં સાચી રે.

—મૌ જાણદેવ મોલીઆ

(૨૫)

બાળ પથારી

શિખરિણી

હજારો ભાનુની ધરતી પરક્રમ્મા કરી વળી,
 નહીં તો એ આગે ડગ કંઈ લયો આદિ મનુજે
 હજારો વધોમાં વિક્રી પશુતા, પોત અદકું
 મનુષ્યાકારોમાં પ્રકટ્યું પશુએ, ને કહીં કહી
 ખિલેલા માનવે બહુ બળ કયું સત્ય ધરવા
 રૂપ્યા મૌને યત્નો ! સતકલ્પ રૂપ્યો ના પશુ છતાં
 કરેલા સંસારે અગણિત રૂંડા કંઈક સદીઓ
 યથેચ્છાએ વેચ્યા અડગ ઢગલા, તે નિજ પરે
 ધીરે ઓઢી લેતું હૃદય કુમળું એક પ્રકટ્યું
 મન ! કારુણ્યે પતિત પડ્યે ને રહ્યું બહુ ૧૦

ચુરાશે પોતે કે દળી મરી જશે તે ડર વિના
 દગાદી પહેલાં સૌ, પછી જ રહ્યું પોતે ઉગરવા
 અને એ પાપોના દહન કરવા પુંજ સઘળા
 ખિછાયું એ હેયું સહુ વિંશ વિંટાઈ કદનશું
 પડેલાં, પીરલાં ચલિત, દલિતો ને ધરવનાં
 અનાથો—ને સૌનો છવતર બની, બંધુ બનીને
 ગરીબોનો બેલી ઇશુ પ્રગટિયો વિશ્વપ્રભુથી
 અને આંસુ ધારે ટપકી; નહીં કારુણ્ય અટક્યું
 પડેલાં ને બાંધે પકડી ઉચક્યાં પુણ્યસ્વરગે
 ઉરે ચેટી જ યોતિ, નિજથી પ્રગટાવી સહુઉરે ૨૦

રહી નાચી સ્થિતિ ન—હૈનમથી સંતજનની
 દિશાઓ બેરીને ઉછળી ઉરગંગા ભીંજવતી
 મહાકલ્યાણોમિ જગત જીવી એ નવ શાસ્ત્ર
 બધી જાતું વેગે વહન કુંધવા, હાથ ખેંચિયા
 શરીરી સત્તાના અધવચ ધર્યાં ને રણ રથ્યું
 સુંકું ચોપાસે, ત્યાં અરર ! ઉર ગંગા શમી ગઈ !!
 ઉખેડી પેટાળો જડ, પ્રગટ્યાં કેા ઉર તણું
 નવાણોમાં મૂળી સમસંમી રહી ગંગકરુણા.
 ઇશુને જીવ્યે ને જગતહૃદયોમાં નવ નરથું,
 વચ્ચું કે તે એને કુસ પર ચડયે ; ને જગજને ૩૦
 સુખે મર્યા શોખો જીવનજાલિ પેગંબર તણો
 પૂજી, રાઈ, ગાઈ, પણ ન પ્રગટાયું ઇશુ—ઉર.
 વ્યા ધમો, ને દિસવ ઉજવિયા કિંચ બલિના,
 મીઠો એનો કિંઈ હુકમ સહુના જાંકુખનો.
 જગે ધોળી ખીતે અશમ ઉલટાયાં લિખ ઉર.
 હિંદુ સૌ હિંસામાં રણરાણ ચડ્યા કુસ રૂપરે !
 ધવાયેલા પ્રેમે અશ્રુત બરિયું મૌન કૂમક !
 મહા મૃત્યુ સત્રો જગ ઉજવતું જંગ જમવી :
 દુભાયેલાં સત્યે જાતું તિગિરે ચાહું ડગણું.
 જગે પંથો છો તે મરણ કુસ રાખ્યા અડગ હો ! ૪૦
 મહા કલ્યાણોને પથક શંકામય ? — અને
 ધીરે પૃથ્વી તીરે ાજુખ ઉર ગાંધી ઉતરિયા.
 અરે જાને બાપુ ! નજર અમ આમી કરીશ ના !

પડ્યો બાતું તારે, જગ કીચડમાં પાયદારમાં !
અમે પાપી બૂડો સત સમજિયે, શે જીવવું
પરંતુ એ ! બાતું ! જય તુજ થયે, સત્ય જિતશે.
અમારા પાપોની ઠરીશ પરવા ના લગીર તું
શિરે લેવા બતાં ગાડી કચડાઈ તું મરશે.
અમોને પાપો તો કંઈ યુગથી કોઠે પડીગયા
તું જેવા એકાદી લડથી વળશે શું ઘડીકમાં પ.

મયું ડાહ્યું કંઈ જગ-વહી ગઈ વીસ સદીઓ—
ન રોખ્યા દાપડોના કુસ રથૂલ, ઉરે કિંતુ પરખી
પાડમા ગાંધી એ, 'દુરિત મરશે કે મરીશ હું ?'
હબની મૃત્યુની દરખીણુ વહોરી ઉર વ્યથા
અને મોંઢે મોઘું સ્મિત દરકતું રાખી હમણું
ઘડયું ગાંધીએ જીવન ચિન્કુસારોહણ સમુ
ધરે એ શિંતુ શા ઉરની લહરી ફેનિલે રફૂરે
નિહાળી તે મૌઠા, — જમીતદ જાણી કપમ શકિ
કાક છે લાગેલા લીધણુ વડવાગિત ? નિશિ કિનિ
વૃત્તિઓ જાગે જગદિ ધગદારે ઉછળતી. ૬૦

ગળે મેલી દેલી જગની સદિતારે । અણગણી,
ગંધીએ એ હૈયે નિગની લઈને નામ સમતાં-
કરોડો નિઃશકે નિજ ઉરવરાળો દૂર સુધી
વહાવી વધોવે અમી રહય કેરાં અણ ખૂટયાં.
અને આકારી એ ગહન ઉરની શાંતિ દિસતી,
તું જીવે કે કો કોટે રતનકણ જેવા કીપી રહયા

વિંઝાતા ગોળાઓ મંથન કરતાં જે રૂઢવનું,
 વ્યથા ના જોવી, ને ફક્ત ઉર આનંદજ મહી
 જગો બાગી થાવું, સતપુરુષને તો નિજવ્યથા
 વલોવી સૌ સામે નિજસકળનો સાદ ધરવાં. ૭૦
 ગયા સિંધુ કેરે, મથન કરવા દેવદત્તજે,
 વિદ્વાપી મેફથી જલધિજલનાં રત્ન અમૂલાં
 અતિ રાગ્યા, નાર્યા, તહાં જ વિપ હાલાહલ ચડ્યું,
 દિશાઓ ઘેરીને પ્રલયપૂર જેવું ઉમટિયું,
 અને રતોઘેલા સુરઅસુરથી ના વળી શક્યું !
 ઉમાશંગથી ત્યાં શિવ ઉતરિયા સંયમ ત્રતી
 અને એકીધૂટે વિપ ઘટઘટાવ્યાં જમતને
 સુરદ્યું, ને પૂંઠે અમૃત મળ્યા તેની નવ તમા !
 મળીને આજે એ સુરઅસુર આ માનવતણા
 નિશાળા સિંધુનું મથન કરતા સ્વસ્થહિતથી. ૮૦
 મળ્યાં રત્નો ઠે ના કન કહશે ? કિંતુ દિસતાં
 વિષો ઘોડાપુરે જગ ઉમરતાં તે જિરજવા
 બહુ શે' એકાકી મનુજતણું ? તો એ પ્રેરજથી
 ઘરે હાઠે ગાંધી સ્મિત ફરકતે સંયમત્રતી,
 તરે ! તારે ? પંડે, જમત ! વિપ દેવ જવું પડે
 યજ્ઞાં 'ત્રીસે પૂર્વે' સુકતુકર પ્યાલી નિખ તણી
 દિધી, ને ઘેલૂડી પ્રભુપ્રણયમાં પાણુ ઘટતી
 સુકંઠા મીરાંને દિધ વિપકટોરી નૃપતિએ,
 ન એવું ગાંધીને,—નિજ નજર તણી ચક્ષુવીને
 દિયે ગોતી એ તો વિષાદ્દયપ્યલા, વિપ ચૂસી. ૯૦

ભરી દે પાછા એ ઉરઅમૃત પૂરી નિજ તણાં,
અસતપુજે, હિંસાદવ, હૃદયને ધાળી દમતા,
વિકારો વટોળી ઉર વિમલ વીણે જ. શતધા,
ગરીબી પાતાળે- જન સખડતાં કોટિ કીચડે,
સ્વધર્મેના લેદો જગત અસહિષ્ણુ લડી મરે;
પછી શેં જાગેલુ હૃદય ક્ષણ જંપી પણ શકે ?
અને શેં એકાદી દુર કરી શકે પાપદગલાં ?
વીણી વીણી ફેંટી દઈ બીતરના કુદ્ર વિષયો
ઉભા ગાંધી પડે સહન કરવા સત્યવિતકો
ધવ યુ' જ્યાં િચિત્ સત, જાખમ ગાંધી ઉર થયો. ૧૦૦

નિયોવાયું હૈયુ, ઠહી જરી મ જે પ્રેમ દુભળ્યો,
મરીળીથી કંપી નિજ જીવન નિષ્કિંમત ઠહ્યું;
ઉઘાનીઆ લેદે ચરચરી, લીધું દીનપડખું.
શકે દો એકાદી હૃદય, સહ્યું એથી કંઈ ગણ
પથારી જે બીખે સમવખિચ પૂવે' રચી હતી
સહા ગાંધીને તે મરણ શરણ્યા પર સૂવું ।

જીવનભર એ શેં જીવવું ?
'અરે શાને સાધો ! તમુતમુ ઘટે મીત ?' જગ કહે,
વહે સાધુ : તાં કાં તમુ તમુ તમે સત્ય હુંદતાં ?
અરે રે ! નાનાં શો જાખમ પડતાં મત્ય ઉરને ૧૧૦
કશી ત્યાં લાખોની રુજ સરિખડાંની ઉર વ્યથા !
નિઆસો દે જંપી સત ઘડીક, એથી જગતનાં

હજારો હું જેવા મરણ અભિનન્દે વરદ એઃ
 મર્યે ત્યારે જાણ્યુ કયમ, ઉગરશે સત્ય ? મરણે
 હું જેવાને, એનું હૃદય રુઝશે એ ન બસ શું ?
 ઘણાંએ જીવીને સત હૃદય ઠાર્યું મરણથી
 અને કેંએ, આજ નહિ જ અભિનન્દી જીવનને
 ન કેં વન્દી મૃત્યુ, પણ ઉભય કેરી સમતુલા
 રમી સામંજસ્યે ઇહ શરીરમાં બેય બળને
 ધરી, જાણે ગાંધી પરમ સતમાં ને ક્ષણક્ષણે ૧૨૦
 દિસે આયુ દૌલા જીવનમરણોમાં હિંચકતી.
 હજારો ખીજા કેં ધરતી પર કમ્મા સૂરજની
 કરે ધૂસ્કે રોવું તદ્દપિ ન શમે, અંતર વ્યથા
 તણા જ્વાળામુખી પ્રલયપણ ઝળે અધીર મૈ,
 તને મારે ઠહેવું કવિજન અરે તે સમયના
 અમારી સામે તૂં નજર કરવી રે ન ચુકળે
 જમાને તારે જગત - ઉર - લાવા સળગતા
 ઉરે પોતા કેરે હસી ઠલવતા સતજન હો,
 કવિ ! તેા રેડીને જીવન નિજ ગાળે જગજનો
 વિભાવી સંતોના હૃદય કુરબાની પછીથી ૧૩૦
 તમે ગાશો ગાથા, રમત કૂર એવી શિકરમાં ?
 ન કાં ખેલેથી તેા હૃદય પરખો સંત જનના ?
 અમે આજે ગાતા ઇશુની કુરબાની, બસ થમ્મ !
 ને કાલે ગાંધીની જીવન બલિ ગાથા કવિશ તું !

ઉમાશંકર જોષી

(૨૬)

✓ ત્રિવેણીસંગમે.

હબારે માનવી ટોળે મળી મધ્યાહનને સમે
પધરાવે ખાપુનાં અસ્થિ ત્રિવેણી તીર્થ સંગમે.

અસ્થિને તીર્થમાં નાખી ના થવું ઘટે
વેશની ભાવના ભાંગે ત્યારે રોગ ખરો મટે

ગંગા ને યમુના જેવા હિન્દુ ને સુસ્થિમો નદ
સરસ્વતી કુપ્ત જેમ લધુજ જે હશે કદ,—

ભિન્નત્વ ખોઈને સર્વ થશે લ્યારે મહાપક્ષ,
ખાપુના અસ્થિ નાખ્યાનો ખરો ત્યારે મળે જક્ષ.

પવિત્ર તીર્થને સ્થાન પ્રવાહે અસ્થિ છોલળે,
પ્રલસંગમ જો ના, તો ક્યાંધીરે, હાડ ઓળળે.

—ચંપકલાલ વ્યાસ.

(૨૭)

માનવતાનો મહારાજ !

હે સન્ત ! અમર તુજ નામ થયું,
 હે ગાંધી ! અમર તુજ કામ થયું ! ટેક-
 તું સન્તનનો શિરતાજ હતો,
 તું માનવતાનો મહારાજ હતો,
 તુજ જન્મ ભારતકાજ હતો :
 તુજથી તહીં હિન્દુ ગુલામ રહ્યું !
 તું દુર્જાળનનો દાસ હતો,
 તુજમાં સહુનો વિશ્વાસ હતો,
 તું ભારતમાનો પ્રવાસ હતો :
 તુજથી એ સ્વાધીન ધામ થયું !
 તુજ પગલે મ્હાં અમૃત ઝરતાં,
 તુજ પગલે મ્હાં ફુલડાં ખરતાં,
 પણ અમર ભૂમિ તું પરવરતાં ;
 સહુ શાંત અને સુખસામ થયું !
 સૂતો તું જઈ ચમુના ઘાટે,
 થાકેલો ચિર શાંતિ માટે,
 પણ વિનાટ ભરમ થકી નાગે :
 તહીં ઐક્ય સહીમ ને રામ થયું !
 તુજ મૃત્યુ થકી આ વિશ્વવિશે,
 આળે છાયો અન્ધાર દિસે,
 પણ પ્રગટ નૂતન ઝળહળશે :
 તુજ જીવન પુનિત ગાન થયું !

અહીં કાલતણી જેતી ઉપરે, ૬
 તુજ પગલાં પાવનકારી પડે,
 એમાંથી શુભ શક્તિ જડે :
 ઇતિહાસે અમર તુજ નામ થયું !
 વીર મૃત્યુને કાજ ન કંદન હો !
 તુજને લાખો અલિનન્દન હો !
 તુજને શત કોટિ વન્દન હો !
 'જય ગાંધી' અમર તુજ નામ થયું !

—જનાર્દન પ્રસાદકર.

[૨૮]

વંદના.

૧

દેવો અને દાનવ ગંગ ખેંચ્યા,
 ઇન્દ્રાક્ષને ડાક્યું, ગયા વિસ્રામા ;
 ત્યારે હધીચી ઋષિ હાડ ગાળે,
 કે વન્ત, દેવેન્દ્ર હુઃખો વિદારે.

૨

ખૂલે ખૂલે વ્યાપી ગુલામી કાળી,
 ના દિલને કે દટગાળી બારી ;
 માળી તરે હણે, વરાળી મુક્તિ,
 'બાપુ' તમે આજ વિનાય હીમી.*

—રમણીકાન્ત દલાલ.

(૨૬)

અવિચળ અજવાળું.

વેણુવ જનમાં હરિજનમાં હું હરજનમાં બાપુ ભાળું;
 એનું સત્ય અહિંસા સ્નેહે અવિચળ અજવાળું.
 ઘડી ઘડી દુનિયામાં બાજે હિંસાનાં ત્રાંબાળું;
 શાશ્વત શાંતિશબ્દ સુણાવે એનું વચન રૂપાળું.
 જીવન છે જગનું માયાવી, જન્મ છે માયાજાળું;
 એ માયામાં પ્રાપ્ત ગિરાજે, હીધું જ્ઞાન નિરાળું
 જીવનનો પથ છે અહિં ભાંખો, મનડું છે ભટકાળું;
 ઈર્મકુશળતા—કહેણ કહેતું ગાંધીવેણુ કૃપાળું.
 સમગ્ર જગસંચાલન કરતું તત્ત્વ કોઈ છોગાળું;
 કૃપાળુ કહો, અલ્લાહ કહો, કહો નામનામ ઠિથાળું.
 તત્ત્વ બતાવી સત્ત્વ હીનને હીધું ઇશ કેડાણું;
 ક્રોધકાળું જે હૃદય હતું તે બન્યું પ્રેમહરિયાળું,
 અમ પાતના યાત્રી અમર તે, અમર તેવું અજવાળું;
 એજ પંથ પર ઉન્નમગ ઉગલે જગત ધપે પગપાળું.

—સર્જક.

(૩૦)

માનવતાનું ખૂન.

માનવની જડતાએ આજે માનવતાનું ખૂન કર્યું,
 પુણ્યદયાના ઝરણ થકી શું રક્ત તણું છે પાન કર્યું.
 ઘોર ઘોર પાપોના થરથી જગતિ આખી છવાઈ'તી;
 મત્ય અહિંસાના તત્વોથી પુણ્ય શ્રિયિતા છાયી રહી.
 હોય અરે માનવ ત્હે આજે માનવતાનું ખૂન કર્યું;
 પુણ્યદયાના ઝરણ થકી શું રક્ત તણું છે પાન કર્યું.
 તોપ ગગડતી, તેગ ઝબકતી, ઝેરી વાયુની ઝંઝા જ્યાં,
 ત્યાં ક્યાં તૂં સૂતો'તો નથ્યુ ! સૌમ્યમૂર્તિ પર ઘાવ કર્યા.
 નહી આં હિમ્મત, નથી જહાડૂરી, હીચકાર ત્હેં કામ કર્યું.
 પુણ્યદયાના ઝરણ થકી શું રક્ત તણું છે પાન કર્યું.
 ઘોર શુભામી જડી શૃંગલા, રક્ત તણા એક બિન્દુ વિના,
 તોડી ફગાવી; કરી ભારતી મુક્ત અને આનંદમના.
 જગત તણી માનવજાતિનું હૈયું જે પર મુગ્ધ થયું,
 માનવની જડતાએ એવી માનવતાનું ખૂન કર્યું.
 માનવ ને માનવની વચ્ચે પહાડ ઊભા'તા લેદ તણા,
 રક્ત નીચોવ્યુ, ઉર વલોવ્યું, હાડ ગળ્યાં;ના રાખી મણા
 દૂર કરી સહુ લેદ કારમા, જગત પ્રભુનું પાત્ર કર્યું,
 હોય અરે માનવ ! ત્હે આજે માનવતાનું ખૂન કર્યું
 અસાધ્યને અંધારે આજે માનવતા ખોવાણી'તી
 સત્યની જ્યોત ચીંધી, આતતા દીપ મહી જે જળતી'તી,

(૩૩)

વિરાટ વામન.

[૫૫વી] .

અલૌકિક પ્રગ્ઠ રુદ્ર રૂપ સ્પર્શતું બ્યોમને,
કરે ચરણ સ્પર્શ નીમ્ન તલ વજ્ર પાતાલના;
મહામુખગહ્વરેથી ફૂટતા પુટો વહિના
જગત્ પ્રસરતું લહી સ્વરૂપ પાર્થ કંપે ભયેઃ
'પ્રસીદ્ જગદીશ' આ નથી સહ્યું જતું નેત્રથી'
નહીં સહમ નેત્રથી થયું ? પછી દરી કેમ તે
શકે સહન આ મૃદુ હૃદય, જે ગર્ચું સંતત
ભવિષ્યગ્રુઠ ધ્વંસ માનવસમૂહનો લાળતાં ?
વિરાટ ધનતો પ્રભુ મલ્લ જગત્તણે ફેંકવા
જતી પ્રસરી આંધિ ઘોર જગજ્ઞેત્ર સંહારમાં
થતું ગરક, પાપી કેટિ શરણે થતાં મૃત્યુને
તથાપિ મરતું ન પેલું હસતું જગત્ પાપ હા !
અને થઈ વિરાટ વામનસ્વરૂપ સંસારનાં
તિમિર મહીં બ્યોતિપૂર અણુમૂલ રેલાવતો;
'અહિંસક બનો, અહિંસક' તણી અહાલેકથી
અહો! પરમ શાંતિ! શાંતિ! જ્ય સાશને અર્પતો!
પ્રભો, તવ વિરાટ રૂપથી હીઠું વડું વામણું !

(૩૪)

પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધી.

હિંદ બ્રહ્મિ ભરમાં ફર્યો રખડ્યો ભયંકર લોભમાં,
પણ સત્ય, અહિંસા, પ્રેમનો જોયો કદી ના વિશ્વમાં:
હિંસા સામે અહિંસા વડે છુટ્યા સર્વે તેં શત્રૂને,
શોભાવીયું તુજ નામ છેવટ વિશ્વની ભૂમિ પર, (૧)

તારી અહિંસા, આત્મ શક્તિથી, થયો વીર એકલો તું,
સુખ સગવડમાં જન્મી અને દુઃખી બહુ થવા દમ્યો તું;
દુઃખ ભર્યો આ સંસારમાં જોઈ પીડાતા માનવો,
આકરા તેં બહુ તપ કર્યો નિજ દેહને વળી તું દમ્યો. (૨)

વિશ્વની સર્વ માયા મહી ઉગાર્યું એવન તુજ સત્યથી,
સત્ય જીવ્યો, સત્ય જોડ્યો, સત્ય કર્યું તે અહિંસાચક્રી:
પામ્યો મૃત્યુ ને તું વળી, મૃત્યુ તું પામ્યો દિલ્હીમાં,
પણ તું રહ્યો દેવી પદે, યાદ રહી સ્મૃતિ વિશ્વમાં. (૩)

માતા સમી માની ભારતી, સત્ય સમા મનને મથી,
સરખામણી શોધી વળ્યો હું, ઇતિહાસ પાને ના જડી.

—શ્રી વિનાયક ગાંધી.

(૩૫)

વિભીષણ તુફાનમાં.

વિભાવરી હતી ગુલામીની અનદપ, સ્વાતંત્ર્યનું
તદા સ્વપન તે દઈ, કરિયું સત્ય એ સોણકું,
અનેક જણ આવી. તારકકણી લઈ તહારા
અખૂટ નિધિથી અકાલ અનુષા છૂટ્યા નામન;
અનીહ, અભિમાની હું ભટકીને મનસ્તાપથી
બળી અવ વળ્યો—મળે તનિક પ્રેરણાદાન કે.
પરંતુ દિલ ભીતિથી ધબધબે : કરે સર્વને
તું તો અડર, હૈયુ બીર મમ કાં થતું? શું કહું?
અસંખ્ય રતને જડયા મહલમાં યદા રંકને
જવા તક મળે, અને વિકલ વ્યથા તેનાં થતાં,
તથા તવ પ્રકાશમાં અભુધ અંધ હૈયું બને.
બધાં જીવનક્ષેત્રમાં દરશને મહત્તાતણું
કરાવી દીધ એહવાં, અનનિ એકમાં ચે શકું
કરી હું કંઈ—કલ્પના ધરથરે, મહેશ્વર બધી
શમે. ઉમટતા અદભ તવ તેજના સાગરે
વિના કંઈ મળે જવું પરત માહરે? ના ધરી
યદાપિ તજ પાદ પાસ મુજ પાત્ર, આશિષ આ
મુધન્ય દિન ચાચું તો? ન અતપરકપે દેવનો
અનુગ્રહ થતો? ચૂમે નયન-પડલવો રંકનાં
ન શું સ્વપન-ખિન્દુઓ? જીવન છો ન સોહામણું,
મળે મરણ ના મને મધુર?—એટલો યોગ્ય ના?

મહામહિમા ના થવું—

લહેરવું તણ કમુમગલ પ્રભાત—શી ચૂદડી
ધરી લલિત લાન્ધમાં, રંગત—લક્ષ્મી કારમી
હુતાશનિની રકતશ્યામ સજી સાડી, લક્ષાવધિ
શબો અવ દગાય જે જીવનનાં કરે તે પરે
કુતાંડવ પિશાચિની ધરતી, ત્યાં કદી શીતળી
કરુ હું શમતા—ન એ બળ, બને પ્રચંડાંશુના
ચદા અફલ, આભઆવરત કાળ—અંધારની
ભૂતાવળ વિખેરવા, સકળ તેજ, આ રકની
બને, અબુધ જિન્દગી, સ્વપન મીડડાં વા બધાં
ગિસાત તવ શી ભલા ?—

થશે અબધડી અશેષ બળી કાળ—નિશ્વાસમાં
જીવે ય નહિ 'ખાણીપોચુ' જિલ યોદિશે ધૂમતા
વિલીવણુ તુફાનમાં પલ્લભરે, છતાં વાંચતા—
ધૂધાતા વૈ-નસ્યે મધુપ-વિસરિયાં કો'ક હૈયે મરી—શી
અંધારે છાંડી-ઇન્સાનિયતતણી મિથાયેત્ર નિષ્પાણુ આંખે
ધડી બળક—રેખ એક પલકાવી બીજી પળે
કરું અમર મૃત્યુ તો જીવનમૃત્યુની ના તમા.
દરિદ્ર તું, છતાં ભયો અતુલ, બાપુ, તારા નિધિ;
શુભા શેષ ન અજ રંક શિશુને મળે આટલી ?

ત્રા. ગિરિન જવેરી.

(૩૧)

વિશ્વસંતની વિદાય.

ઓ હિંદ ! આજ તારી તમન્ના તુટી ગઈ,
 આશા અચળ અમારી સામટી ખુટી ગઈ :
 નેતાઓ તણી ભલભલા હિંમત છુટી ગઈ,
 ન્યારે હયાતી રાષ્ટ્રપિતાની છીડી ગઈ !
 સૂર્યાસ્ત પહેલાં બધે ફેલી ગઈ ખગર,
 કે રાશની જગતની ધુંધટમાં વસી ગઈ,
 કેને હશે ન રંજ થયો હાય ? આ કષ્ટે,
 નેના પ્રવેશ સાથે એ ઘટના બની ગઈ !
 કંપી ઊઠ્યા પહાડ, કેહ મહેલ ને મકાન,
 કે એવી અકસ્માતની વિજળી પડી ગઈ !
 જલસા જલસમાં ન રહ્યા રંગ રાગ છે,
 આવીમાં હવાયાંત્રની શંકા રહી ગઈ;
 સરદાર જવાહર તણા અવાજ ખિન્ન છે,
 ને હાશ ઓશિયાળી સમી છે બની ગઈ:
 બોલાય જીભથી નહિ તે બોલવું પડે,
 શબ્દો તણીય છેક છે શક્તિ ઘટી ગઈ:
 વરસોની તપશ્ચર્યા ફેળી, આજ હાલમાં !
 શ્રદ્ધા ! ફરેજ ક્યાંયં સુખી પાધરી ગઈ ?

શરમિંદગી ભરી અમારી હાસ્તાન છે,
 પાત્રે સુવર્ણ લોહ મેખ છે રહી ગઈઃ
 આવેશ તણા અંશનો ન સ્પર્શ જેહને,
 હિંસા અભદ્ર નેહને છે આંચકી ગઈ.
 ફૂલી જશે ન હિંદ તને અલ્પ કાળમાં,
 યુગનાયકી જેને હતી જગની વરી
 રહતી હતી જ્યારે ચિતા યમુનેપકંઠમાં
 ત્યારે મુખે “પતીલ” આહ નીકળી ગઈ]

—“પતીલ”

(૩૭)

અવધૂત.

ચાલ્યો જાય, ચાલ્યો જાય, ચાલ્યો જાય,
 રોક્યો ના રોકાય — ચાલ્યો જાય.
 એક અવધૂત ચાલ્યો જાય.

કાયા સોટી

દીન લંગોટી

તોય જડે નહિ જગમાં ભેડી

મોટી મોટી કાળે ઢોડ્યો જાય

એની ચાલે ચાલે ફૂલનાં ખિછાનાં ખિછાય

વણ માગેલા ધનના ઠગલા એની સાંમે થાય

તો ચે એનું દુઃખ દુનિયાને

સમજ્યું ના સમજાય—ચાલ્યો જાય

અંતરના અંગારે જોણે ધૂણી ધીળતી રાખી
પીડિતોનો પુણ્યશ્લોક એ વંદે અવની આખી
રહેજે પાર્યો ન પમાય—એ ચાલ્યો જાય.

દેવ પૃથ્વી પર ઉતર્યો ટાણે
સ્વતંત્રતાનો સર્જક જાણે

પરના સુખે સુખી

પરના દુઃખે દુઃખી

ચાલ્યો જાય—ચાલ્યો જાય.

કંટક છાયા પંથ કારમે, ધાર્યો ધાયે, જાય
તેત્રીશ કોટિ દેવ એના રક્ષણ કાળે ધાય

હોહી નીતરતા ચરણે

એવું મુક્ત હાસ્ય મનકામ

ચાલ્યો જાય—

રોક્યો ના રોકાય,
એક અવધૂત ચાલ્યો જાય.

શ્રી અવિનાશ વામા

(૩૮)

ધન્ય પુત્ર !

અમર ધનુ એ કર્મકુટુંબે
અમર યથા એ માતાપિતા,
અમર મધ્ય એ ભારતભૂમિ ત્યાં
ગાંધી સરખા સંત વરમા.

અમર દિસે એ જીવન સાફ હિંદને સેવાની જ્યાં રહે,
અમર મની એ ભારતમૈયા જેનો પુત્ર મનુજબનેલ.
હકી દેશની કર્મ-કાળડિયે માત કાળે ધૂમ્યો વીર,
સત્ય તીર્થ-યાત્રાના ક્ષેત્રે ન્હાયો ધર્મસરીતા નીર
સત્ય અહિંસા ત્યાગ પ્રેમની ઐક્ય સાધના અપરંપાર,
સેવા માનવજાતે કરવા પામ્યો જે જીવનનો સાર,
જગમાં સુદ્ધ તાસિરના બેરે માનવનૈયા, પતિત બને,
વિશ્વભૂમિનું તારણ કરવા અહિંસા-ધર્મની મૂર્તિ વદે
દેશનગ્નતાની પશુતામાં માનવતા સંભાર સલિલ
ધન્ય જીવન એ સંતગાંધીનું, ધન્ય ધન્ય એ તારણહાર
જગ માનવની સેવા કાળે સંતજીવનનું નૂર અતૂર,
ધન્ય જીવન એ 'બાપુ' નામનું, ધન્ય પુત્ર જગતિના નૂર.

—અકુરમ.

(૩૬)

આપુનું મૃત્યુ-મંથન

“ભલું” હજો તારૂં સહાય, ભાઈ !
 થયો તું તો મૃત્યુ નિમિત્ત માત્ર !
 ગાંધી ઉરે રોષ ઘટે ન તેને—
 ક્ષમા-સમુદ્રે ક્યહીં વૈર ન્વાલા ?
 આ અશ્નિ-કૂલો તણ, કૂલ જેવાં
 ગણીશ, જાંધુ-તીથ મોંઘી ભેટ
 સેવા નિમિત્તે, લહું જેમ પૂર્વે
 રે ભાઈના રનેહનું ચિન્હ, જાતાં
 આ દાંત—

રે મૃત્યુનો શો ગ્રય ગાંધી હૈયે ?
 જે મૃત્યુનાં અમૃત પી ચૂકેલ.
 વિકૃતિ તો જીવન, મૃત્યુધર્મ
 જાહો, રહ્યો બાકી શું ધર્મમર્મ !
 છતાં ય આ આખરની કાણોમાં
 દ્રવી જતું ઊર, ન સ્વાર્થ-હુઝે
 કિન્તુ પરાર્થે, વપુનાશ થાતાં
 રે વિશ્વસેવા નવ થાય—હુઝા !
 મુકતાત્મને હુઝા ન કોઈ વાતે.
 સાન્નિધ્ય લિપ્સા સહજે છૂટે ના.
 વિધિ-તીથ. પ્રેર્યો પ્રભ—પ્રભાગ્યે

આયુષ્ય ગાળ્યું જનતા—હિતાથે.
 શયતાન—ગાંધી પર ગોળી ચાલે,
 ના સાચનો ગાંધી મરે યુગાન્તે.
 શરીરથી, ના મનથી મરીશ,
 કરોડના આત્મ મહીં જીવીશ.
 પુરા ઇશુ, સુકંતુ ને મહાવીર
 રે સત્યને જીવન આપરાને
 દઈ દીધાં જીવન, સત્ય જીત્યું,
 આનંદથી આઘગૃહે પળ્યા એ.
 ગાંધી જતાં દુઃખ કશું ? રડો ના,
 મૃત્યુ તણી મંગલતા હોયે મા.
 ધણુ ધવાનુ, નવ થાય અન્યથા,
 રે આંસુ ને કલેશ કથા સહુ વૃથા.
 સદા થજો શુભ, ભૂલેલ ભાઈ !
 કર્યું શુ તેની નહિ ખૂઝ માત્ર,
 અજ્ઞાનની હોય ક્ષમા, દયામય !
 હો લાખ મારા સમ પામતા ક્ષય,
 'હો રામ' ! હો સત્ય તણો સદા જય”.

—અનામી.

(૪૦)

સાચો મોહન.

સુખમૂર્તિ ગાંધી-ગાપુની, કથા મઝાની ઠહું,
 સત્ય અહિંસાનું મહિમામય, ગાંડી ગીત જલું.—૧
 કિથોર મોહનના જીવનના, પંદર જાહરવા,
 વિત્યા'તા; એ કિથોર વયની, કથા સુમંગળ આ.—૨
 કુમળી વયમાં મળ્યો મિત્રને, બુદ્ધિ મૂછિંત બની;
 સંજ-દોષ પેઠો જીવનમાં, આંખ વિષે જ્યમ કણી.—૩
 બીડીની બુંડી આદતનો, શિકાર હું થઈ પડ્યો;
 અને રજળતાં હૂંડા ચોરી, ખોટે ચાળે ચડ્યો.—૪
 ચોરીમાં આ પહેલું પગલું, લારતા દીધું બરી;
 બીજે, ચાકરના પેસાની, અઘટિત ચોરી કરી.—૫
 ત્રીજું પગલું બે કરતાં ચે, અઢકા દોચે બર્થું;
 ફુસંગ-રાહુએ, હા ! કેલું અંધારું પાથર્યું.—૬
 વચટ સહોદરના ને મારા દિલમાં પાપ વસ્યું;
 અહ્ય ચોરીએ અબડાચું મન, મોટીમાં એ ફસ્યું.—૭
 માંસાહારી બાંધવ મારા, જેલું કરતા રહ્યા,
 અને નિવારણ કરવા એનું લેળા બન્ને લગ્યા.—૮
 કેમે કેમે જલ્ય માથે વાઢ્યું; પચ્ચીસ રૂપિયા થયું;
 કેમ કરી જલ્ય સુકત થલું ?—એ ચિંતાએ મન મથ્યું.—૯
 સહોદર પહેલું તું હાથે કંચન ઠેર ઠડું;
 દોષાત્તર મન ઠડું કાપવા તરત થયું હા ! બડું.—૧૦

જરાક અમથો કટકો એવો ઋણ સંકટ મા હરે,
 એમ વિચારી બેઠે જ્યોત્સ્ના યદ્ય કડું કાપિયું ખરે!—૧૧
 કડું કપાયું, કરજ લરાયું, ગૂંચ ગમ ઉકલી;
 એક મટી ત્યાં અન્ય પડી, હા! દિલની ગૂંચ વડી.....૧૨
 મારા હાથે હીન દર્મ આ, અરરર! કેમજ થયું?
 ચોર જન્યો હું? રામ! રામ! મુજ સત્ય ગયું રે ગયું—૧૩
 કળ્યા પિતા પરમેશ્વર કળિયા, હેયું ડંખી રહ્યું;
 એક અનિષ્ટ બીજને લાવે, જ્ઞાન લલ્લું એ થયું.—૧૪
 પડ્યા છતાં ચઢવું જીવનમાં, પુરુષાતન એ ખરું;
 “ચોર જનું ના, ચોરી કરું ના” મંગલ નિશ્ચય કરું.—૧૫
 એક બીજે શુભ નિશ્ચય સાથે મન-શુદ્ધિનો કરું;
 ચોરીનો એકરાર પિતાની આગળ નિધકક ધરું.—૧૬
 સત્ય પ્રગટશે પિતા કોપશે, બીક ન એવી જરી,
 સ્વપ્ને પણ ના હાથ ઉપાડ્યો, મહા મના મોવડી!—૧૭
 તોયે બીક નિરાળી, મારા મનને વ્યાકુલ કરે;
 રમે પિતાજી શોકમગ્ન થઈ, સ્વયં સજા નોતરે.—૧૮
 સ્વયં સજા લોગવશે શું? એ હુશિયાર મન બહે;
 કિન્તુ દોષ કબુલ્યા વિણ, ના શુદ્ધ સત્ય જ રહે!—૧૯
 આ કાવું, આ ના કરવું એ દ્વિધા ઘડીક થઈ પડે,
 ચિન્તા શે જીવ? મનશુદ્ધિમાં, જીવન અમૃત જડે.—૨૦
 આમ મનોમન્યનને અંતે, ચિઠ્ઠી નાની રચી;
 હાથે હાથ પિતાને આપી; સાચી વાત જ લખી.—૨૧
 “પૂજ્ય પિતાજી! હું અપરાધિ, મૂંડી ચોરી કરી;
 ન કરવાનું કાર્ય કર્યું મેં, ક્ષીર્તિ ગંખી કરી.—૨૨

મારો દોષ સજા થ મુજને, લલે પિતાજી કરો;
 એક વિનંતી મારા દિલની! કિન્તુ કિલ્લમાં ધરો.—૨૩
 પુત્ર વિષે તમ વિશાળ હૃદયે અઢળક હેત જ વહે;
 તોય ખમજો મારા વાંકે, સજા તમે—ના તમે.—૨૪
 કરું પ્રતિજ્ઞા રામનામ લઈ, પાર કરો શ્રી હરિ;
 ‘હવે ન જીવનભરમાં આવો, દોષ કરો હું ફરી’—૨૫
 નાની શી આ ચિઠ્ઠી દેતાં, અંતર ઉછળી રહું;
 હૈયું ધૂળયું, હાથ ધૂળ્યા, સ્મરું—હજી એ સ્મરું.—૨૬
 તાત ગિમાર હતા એ વેળા, હર્ષ લગાંદર થકી;
 સૂતાંતા એ પાટ ઉપર ગયાં, હું જઈ બેઠો તહીં.—૨૭
 ચિઠ્ઠી ખોલી, શબ્દ ઉઠેદ્યા, હૈયું હાથ ન રહું;
 આંખોથી મોતી-ગિન્દુતું ઝરણું, હા! વિચરું—૨૮
 ટપક ટપક મોતીના ટીપાં, ચિઠ્ઠી બીજવી રહ્યાં;
 પળભર નયન પિતાએ મીઠ્યાં, જાડા ઉતરી ગયાં—૨૯
 ડીક રહી ચિઠ્ઠી ફાડીને, પાછા લેટી ગયા;
 ડવો ધૂંટડો આંખ મીચીને, બાણે એ પી રહ્યા.—૩૦
 રંગો મર્માઘાત નિહાળી, રોમે રોમે રડયો;
 ડયુ હૃદય, લોચનિયાં રેયાં, પાવન થઈ હું રહ્યો—૩૧
 મરણ સુકોમળ પિતા-પ્રભુનું જીવન મંગલ ખરે!
 મર ચિત્ર એ આ ઘડીપે મુજ, આંખો સામે તરે.—૩૨
 ાઉં ચિતારો તો હું મારી પીંછી-રંગે લરું;
 માણું, સૌમ્ય, રસોળજવલ એણું, ચિત્ર વિરલ ચિતરું.—૩૩
 ાતી ગિન્દુ તીર્થરૂપનાં, પ્રેમજાણુ થઈ પડયાં;
 ધી શુદ્ધ કરી મમ અંતર, રમી હૃદયમાં રહ્યાં.—૩૪

પ્રેમ પદારથ આતો મીઠો, અતુલવીઓને મળે;
 “રામબાણું વાગે તે જાણું”, લકતો સાચું લણું !-૩૫
 પિતા પુત્ર વતસદને હેયું, હતું હિમાલય સમુ;
 પ્રેમ અમી વર્ષન્ત પિતાને, નમું હૃદયથી નમું -૩૬
 પ્રસંગ આ મારા જીવનમાં, પુણ્ય પરવ થઈ રહ્યો;
 શુદ્ધ અહિંસાનો અણુમૂલો, પાઠ મઝાનો થયો.-૩૭
 ત્યારે એમાં પિતા-પ્રેમનું, પવિત્ર દર્શન હતું;
 એથી અદકું લલે ન દીકું, ઊડે ઊડે લયું !-૩૮
 આજે આ અતુલવની વાણી, શ્રદ્ધાથી ઉચ્ચરું;
 ગંગાજળ શું નિર્મળ એમાં, તત્ત્વ અહિંસા લયું !-૩૯
 સ્પર્શમણિનો સ્પર્શથતાં સૌ, કંચન રૂપજ ધરે,
 સભર અહિંસા વ્યાપે ત્યારે સૌને સ્પર્શી રહે -૪૦
 પુત્રી પ્રભુની પ્રેમશકિત એ, વિશ્વે જો અવતરે;
 અપાર શકિત જગદ્યાણી, શાં અચરજ ના કરે ?-૪૧
 ધાયું” તું મેં પિતા કોપશે, કંકણ વચન જોલશે;
 કઠાચ પોતે માયું ફૂટી, હુઃખમાં ફૂળી જશે.-૪૨
 સ્વભાવને વશ રાખી કિન્તું, શાન્તિ રાખી રહ્યા;
 સ્વેચ્છાએ મેં જૂલ કબૂલી, તેથી સુખીયા થયા.-૪૩
 દોષ નિખાલસ દિલે કબૂલી, ફરી ન આચરવા;
 કરે પ્રતિજ્ઞા, તે પસ્તાવો—નિર્મલતમ કરતા.-૪૪
 એકરારની નરી સરલતા, પિતા હૃદયમાં વસી;
 મહાપ્રેમ વાધ્યો ને હૈયું, રહ્યું મધુરું હસી !-૪૫
 નિર્ભય ને નિશ્ચિન્ત થયા એ, શંકા સરે દળી;
 મારા જીવન વિષે પિતાની, મંગળ આશિષ મળી !-૪૬

મધુર મુગધિત પુષ્પ સમી આ, કથની સુરખી ભરી;
 જીવનમાં 'નવજીવન' ભરતી, સાચા મોહન તણી.—૪૭
 નાતું બીજ વિકસતા જેવું, વૃક્ષ વિશાળ બને;
 દિયોર મોહન—બાપુ ગાંધી, બની રહ્યા આ સુધે.—૪૮
 સૂની પડી સંસ્કાર શિલાઓ, મન—મંદિર ની મહો;
 ધન્ય પળે દેા' થતી અહલ્યા, રામ ચરણને ગ્રહી !—૪૯
 સત્ય અહિંસા પરમ પદારથ, સભરસ, જીવન તણું
 એવા લગ્ય તપસ્વી ડોસા, થણું જીવો રે ઘણું !—૫૦

—ચીમનલાલ પ્રા. ભટ્ટ.

(૪)

ઉઠજે માડી ! છેયો આવે !

ઉઠજે માડી !

છેયો આવે !

ત્રીસ કોટી દીવડા જેવાં છેયા તારા
 તેમાં દીપે સૂરજ સરખો, નમણો, નાનો
 સાચો ઘેઘો, અહિંસા ન, પાઠે પૂરો
 ગરીબડાંનો બેલી સાચો
 તારાં દુઃખે હૈયે દાબ્યો
 માનવીઓના પાપે દાબ્યો

નહિ બળવંતો,

પશુ કંપવંતો આત્મ પ્રતાપે, ચારિત્રબળથી
 સ્વજપતપથી

પાપ ભરેલી દુનિયા સારી,
નિજ માતાના ચશની ગાથા, સતની ઠહાણી
જગને આપી

માડી । તારો, આવે આજે,
ફરીર જોડો ।

કહેજે તારાં બાહુડાંને :

ઉઠજો છંયા । જોગી આવે, અવધૂત આવે
દુનિયા કેરો તારો આવે, પાપોનો પીનારો આવે
સ્નેહામૃત પાનારો આવે

જેણે દીધાં સ્વમાન તમને,

જેણે પાયાં સ્વતાંત્રતાના અમૃત-ઝરણાં
આત્મ ત્યાગના અમોલ પાઠો શીખાવ્યા જેણે,

એવો આવે,

એની માની કૂખ દીપવતો

એની માની કૂખ દીપવતો,

લાઈ તમારો માનવ થેલો,

સત્કારો હૈયાંને હેતે, વરસાવો મુખ્યોની વૃષ્ટિ

સાધુ તમારો યાકરો પાકરો,

સાગર સરળો વિશાળ આત્મન

આવે પાછો આંગણ આપણુ

જો જો ચુકતાં અમોલ પળ આ

દેવોને પણ દુર્લભ એવાં

દેજો અંતરને ઊઠેથી, આંદરમાન અનેરા અદ્ભુત!

ત્રીસ કાંટી સૌ જાળક મારા !

એક જ કંઠે, એક જ હૈયે, ગજન ગજવળે

‘દીર્ઘાયુ એ જોગી થાજે

દીર્ઘાયુ એ અવધૂત રહેજે

દીર્ઘાયુ એ પયગંબર હોજે !’

કે કહેશે

એ બેટો તારો

આવ્યો પાછો ખાલી હાથે

કે કહેશે

એ અવધૂત તારો

લેવાનું તે કશું ન લાવ્યો

મુંઝાઈશ મા, માડી ! તું કાણુબર

નહોતો લેવા વીસર્યો જોગી—

હેવા સર્જ્યો એ સાધુ

‘લેવાથી નહિ કાંઈએ લાધે,

હેવાથી જ બધુંયે મળશે’

વેરાગીના વેણુ જ એવાં

હેવા નીકળ્યો અદ્ભૂત રત્નો ઝોળી ભરીને

દીર્ઘી સુજનતા. કહુ વચનને શ્રવણ કરીને

દીધાં મીઠકાં વેણુ મનુજને;

વિષ પી પીને અમૃત દીધાં—

અસત્ય ને હિંસાને સામે

સત્ય સનાતન—સર્જન જૂનો અહિંસા ધર્મ

અર્પી દીધાં નિજ અરિ દલને,
 હઈ હઈને આવે જોગી
 માડી ! તારાં બાહુડાંને ઠહી દીજે તું :
 ‘સ્વતંત્રતાનાં પૂનિત પગલાં
 આ ધરતીમાં ફેરી પાથરવા,
 માનવતાનાં સૌ દુઃખો હરવા,
 સાધુ આવી ધરશે ઝોળી;
 જોગી જે માગે તે દેજે;
 જો જો ડગ પાછાં નવ ભરજો,
 અવસર આવ્યો આદ્યો નથે
 પાછો આવે કે નહિ આવે

જો જો ડગ પાછાં નવ ભરજો
 જોગી જે માગે તે દેજો !’

ઉઠજો માડી !

ઉઠજો ભાંડું !

ઝગત ઝગવશું, ધૂમ મચવશું

જગત જગાવશું

‘આજ આપણો જોગી આવે !

સાધુનો એ સાધુ આવે !

સત્ય તણો પયગંબર આવે !’

—ધનગુણલાલ મહેતા.

(૪૨)

યુગયુરુષ બાપુ.

(૧)

યુગયુરુષ જો બાપુ લબ્ય હિમગિરિ સમા;
 પતિતપાવની જેવી વહી જીવન જાન્ઠવૈ,
 તપતી દલિતો ત્રાસે જીસસ જેમ દાઢવી,
 જીવ શી જીવનગાથા કરુણા પ્રેમથી ભરી.
 ગીતા ગાઈ અનાસક્તિ કર્મપંથ દિબાળતી,
 જીવેમો અસત્ય અન્યાય વિદારવા મજૂમતી.
 સૂણી સાદ નવા પ્રાણે મુઠકાં મરદો થતા,
 સ્વયં બાપુ તણા, મર્જી આવ્યું અમર શું થવા ? .

(૨)

ત્રાસ્યાં પાપે કૂડ કપટ ને વેરથી જૂદ જાણા,
 વિભાસે પ્રાશ્વિત અગ્નિકૂપે છે ય શોષિત સ્નાને !
 વ્યાખ્યુ હેયે જલન લીધે તે કાજ ખંડક ગોળા,
 લાધી શાંતિ નહિ, જગ બધું ધૂમી, ચાકી ગયા, ને
 આંખ્યા માત્મા સમિપ સકલ ત્રાહી ત્રાહી કરંતા;
 દીધો શ્રીરામ મંત્ર વળી લોહી સહુ પાપ ધોવા.
 આખ્યાયિકા નીલકંઠ તણી અપવાદે રહી ના,
 મૃત્યુ વેદી પર બલિ જૂને ખંડિતા સાધવા ના !

(૪૩)

જ્યોતિર્ધર.

એપનાગ પાતાળે પોદયો, અને અગકીને જાગ્યો
જાગ્યો, જાગી દેણ પછાડી, એવો ધક્કો વાગ્યો
એક અવાજે ધરતી કંપિ દૂનિયા આખી ડાલી
પૃથ્વી ઉપર એકજ પળમાં અગણિત જીવંદા જોલી
વિશ્વ છવાયું ઘોર તિમિરમાં એવી આવી આંખી
પ્રેમ પ્રચારક, સત્ય ઉપાસક ગયો મહાત્મા ગાંધી
એર કટોરા અમૃત માન્યા, આગ ઉકાળી પીધી
મા કરનારાના ઘા ઝીલી, આશિષ એને દીધી
તારા દર્શન કાળે આજે માનવ સાગર તરસે
આંખો ફેરી તોય હૃદયમાં ઉઠ્યા આંસુ વરસે

* * * * *

ધ્રુગ ધ્રુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસા ધારી
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.

તું બીજો અવતાર ઇશુનો
તારો જીવન સાર ઇશુનો
વાણીમાં વિસ્તાર ઇશુનો
તું જ્યોતિ અમકાર ઇશુનો

ગંગા તારા પાય પગાળે, એવો તું અવતારી
ધ્રુગ ધ્રુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસા ધારી,
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી. ૧

એક અનોખું જીવન તારું
જીવન એ, નવજીવન તારું
નિત્ય હર્તું નવસર્જન તારું
નવું કર્યું તે ઉપવન તારું.

એ ઉપવનમાં મહેકી મહેકી કહે છે કુસુમલ ક્યારી
યુગ યુગના ઝોા અમરજ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસા ધારી,
આણું આણુંમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.-૨

સંસારી અવધૂત ગાંધીજી,
ટાળી છુતાછુત ગાંધીજી,
ભારતી માના પુત્ર ગાંધીજી,
ઝોા ઈશ્વરના દૂત ગાંધીજી.

જડ જેવી ભારતમાં ફૂંકી તેં જીવન ચીંગારી,
યુગ યુગના ઝોા અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસાધારી,
આણું આણુંમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.-૩

માનવતાનું સ્મરણ કીધું
ઐક્યને માટે તર્પણ કીધું
જીવન છેલ્લે અર્પણ કીધું
પણ તારું પુરું 'પણ' કીધું.

મૃત્યુ પણ કહે છે તે' મારા મુખ પર ઘપ્પડ મારી
યુગ યુગના ઝોા અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસાધારી,
આણું આણુંમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.-૪

યુગ જાશે, યુગના યુગ જશે
પૃથ્વી આખી પલટો જાશે

ના થવાનું 'શયદા' થાશે

તો પણ શું આ જ્યોત ઝુઝાશે ?

થાશે તારી જ્યોતિ મહીથી લાખો ઝંડાધારી
યુગ યુગના ઝો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસાધારી,
આણુ આણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.—પ

—શયદા.

(૪૪)

પ્રભુના પુત્ર.

પડી વીજળી, પર્વત ઠંઠ્યા ધરણી થે તત્કાળ ધ્રુવ....
સંત પૃથ્વીનો સ્વર્ગ સિધાવ્યો—સંદેશે કોઈ આવ્યો,
કોટિક કોટિક જનને નયન દુઃખ સાગર લહરાયો;
જે સ્થળ અમિત પ્રભા લસતી ત્યાં તેમનું રાજ્ય સ્થપાયુ,
યુગાંતરોને જ્યોતિન કરતું સૂર્યગિળ સંતાયુ;
માનવતા રહતી પૂછે છે, પૂછે છે આ વિશ્વ સકલ,
પ્રાન ગગનમાં એક ગૂંઘતો આજ મનુજતા કાં વિકલ ?
આજ ધરતી વૈધવ્ય વ્યથાએ વિલપે છે વાદળશી,
આજ પ્રશ્ન અંબરના મનમાં : ધરતી પર કિલચાલ કરી !
ધરતીનું સૌભાગ્ય હુંટાયુ, સ્વર્ગોના તારક તૂટ્યા,
આજ કલેશ વિદ્રેષમયી ધરતી પર ગાંધી રૂઠ્યા;
જહીં પાપ હિંસાના ડેરા, ત્યાં ગાંધીના વાસ નહીં.
મનુજ મનુજ બિચ ધૂણા તહીં, ગાંધીના મુખ પર હાસ નહીં.
પસ્તાયે છે પુત્ર મનુજતા દેવ અનેખો ખોઈ,

કૃત્ય કરું' ને નિજ હાથે તે કૃત્ય પર રહે શાક;
 આગ જલાવી જાતે તે નવ શકું કોઈ મે મૂલી,
 પડી વીજળી, પર્વત ઠંખ્યા, ધરણી મે તત્કાળ મુલ....
 આજ મનુજતા ભૂલુંઠિત છે, આજ પ્રેમ પલ્લુ હાર્યો,
 આજ વિકલ માનવીની દગથી પલ્લો અમુ કુવારો;
 માનવતાની વ્યાકુલ તરીને જડે નહીં કિનારા,
 ડાલી રહી છે, રૂપી રહી છે, ખોઈ પ્રાણ સહારા;
 છિન્ન, ખિન્ન, અવસાદ વ્યથાથી માનવ મન છે બારી,
 જેની શહે અગમ અને દૂર તે મંજિલ છે અંધિયારી;
 આજ પ્રભુનો પુત્ર મસીહા પુનઃ ચલ્યો શૂલી પર,
 ધરા ત્યાગી, જાપુએ સુંદર સ્વર્ગ સ્વયં જ્યારે રીઝી,
 પડી વીજ ને પર્વત ઠંખ્યા, ધરણીમે તત્કાળ મુલ.
 તા. ૩૦-૧-૪૮ જયન્તા બક્ષી

(૪૫) કર્મ યોગી.

(દાળ - કાવ્યઆકાશર્ચના)

યોગી કોઈ યુગનો એવો.

પાડ્યો એણે પ્રાણ પરસેવો.

માતાજીના બંધવ તોડ્યા એણે લીધા અવતાર

કંસ સમા કાળ હુતોને હારવા હારાશહે પ્રાચાર

યોગી-૧

ખારા ખારા એણે સાગર પીધા ને પેટ ભરી પીધી જામ

કાલિન્દી સમા ઝેર પચાવ્યાં નાયવા કાળો નાગ

યોગી-૨

ઝેરી વાયુ એણે ઝડપી લીધા ને ઝડપી લીધો કાળ
ઝેર પીધું એણે જગતુ તોયે વાંકો થયો નહિ વાળ

ચોગી-૩

બોલે બોલે બ્રહ્માંડ ગાળે ને ગાળે સુદ્ધિનાં ગાન
ઠલક દેશના ધોયા એણે ભારતનો ભગવાન

ચોગી-૩

નીચને ઉંચના ભેદ ભાગી એણે સર્જ્યા મમાન દેવ
અન્યાય સામે શીર ઉઠાવીને સત્યની કીધી સેવ

ધોગી-૫

વજના એણે ઝાપટા સહ્યાને સહ્યા મેણાંના માર
દાનવોના નાગપાશ ઉગેજ્યા કરવા દેશ ઉદ્ધાર

ચોગી-૬

સારથી એનો યુદ્ધના સાચા હાથ નથી હથિયાર
માનવતાના ખૂન બચાવવા સુલેહના સરદાર

ચોગી-૭

પ્રાચીને પીપળે પોઢયા પ્રભુજી વાલકા કરે પ્રાણ
પશુના પાદે પોઢયા પાંધીજી મામી જમત કરમાણ.

ચોગી-૮

(૪૬)

જયન્તી પર્વ.

(અનષ્ટુપ)

નિરખ વ્યોમમાં આજે કરે વીણા લઈ ઉઘા
 ગળવે વિશ્વને ગાને, વિલસેં શારદા પ્રભા—૧
 સૃષ્ટિમાં પત્ર ને પુષ્પે, મેત્રે કહ્યું ને ઉરે,
 આજે ગેળી ઋચ્યા ભવ્ય આલને ગુમળજે સ્ફૂરે!—૨
 સ્નેહના સાથિયા ખૂરે ઉઘા પ્રહ્લાન્ડ ને પટે,
 સત્યનો જય ગાજે જો ગંભીર વિશ્વને તટે!—૩
 સુણો ઓ વિશ્વના લોકો! સુણો ઓ દેવ દેવતા!
 જયન્તી પર્વ આજે છે સત્ય ને સત્યવાદી ના!—૪
 દુઃખ દુષ્ટ્યા સમાજે આ પાપ-દાઝ્યા મન-કુલે
 ભરેલું ઇશને તેજે નિર્મળું રશ્મિ કો ગુલે—૫
 દિને દિને હજે નિત્યે પ્રતાપી સૂર્ય તેજા,
 હજે છે રશ્મિ તો આવું જુગોમાં કદિ પ્રાણુદા!—૬
 હજે છે સ્પર્શથી સૂર્ય અંધારું—ગાઠ રાત્રિનું
 કાપે છે રશ્મિ આ સ્તિગ્ધ અંધારું ગાઠ પ્રાણુનું—૭
 આવો સૌ સાધુ ને સન્તો, આવો દુઃખી સુખી જનો!
 ભરોવી પૃથ્વી પ્રહ્લાન્ડ ગળવી જય સન્તનો!—૮
 ગાજે ગંભીર નાદોધી પ્રહ્લાનો ભવ્ય આગર
 સદા તેની માટી ધૂમે ગ્રહો ને બાતુ તારકા!—૯

તે સૌમાં જુલતું સિંગધ સૂધા-ખિન્દુ શું નિર્મળ
 સોડે છે પૃથ્વીનું પદ્મ : પ્રકુલ, સૌમ્ય, ઉજ્જવળ !-૧૦
 અને તે પદ્મકેરી ત્યાં પાંખડી એક ને વિશે
 ફેરે છે વાસ મોંઘેરી ભરીને વિશ્વ સૌ દિશે !-૧૧
 ગાળે તે પાંખડી હૈયે ઋચા ઉજ્જવળ વેદની,
 ને ઉપનિષદો લવ્ય, ગીતા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની.-૧૨
 સોડે છે ભીખમનો તેમાં ઉચ્ચ ને સૌમ્ય સંયમ,
 છુદ્ધ કેરી પ્રભા રાજે, શોભે અશોક રાજન-૧૩
 વિશ્વખ્યાત મહાઅંડે તે પુરાતન ભાન્તે
 ઉઘાડી દષ્ટિ એ સન્તે રહેલી આ જગને વિષે-૧૪
 દીડી ચોદિશે તેણે રજત ઘોર ગાજતી,
 દીકું તેણે કુખ્યું વિશ્વ રકતની સરિતા મહીં !-૧૫
 અંગારા વર્ષાતા તેણે વિલોક્યા જગનેત્રથી,
 અને હૈયાં બધા દીઠાં ભરેલા વેર ઝેરથી-૧૬
 માંડીને દષ્ટિ ત્યાં સૌમ્ય દીકું તેણે જાડ જાડ
 વિલાસો વિશ્વના દીઠા રચાતા બન્ધુને શબે !-૧૭
 વિપાદ ઘનની છાયા છવાઈ સન્તને મુખે,
 નમસ્કાર કર્યા છેલ્લા વૈભવો સુખ સર્વને !-૧૮
 જગના દુઃખનો 'કોમ' ધરીને નત મસ્તકે
 મચર્યો એકલો લોકે છુદ્ધ ને ઇશુ ને પંથે !-૧૯
 તાપ્યું અને મહા સત્ય વિશ્વ ને વિશ્વ દુઃખનું,
 ખોટે પન્થ ચઢ્યું એણે તિહાજ્યુ નગ આ બધું !-૨૦

કાળના પુર થંભાવી વિથે જાણે હિમાલય,
 ઉભો એ યોગીના જેવો ધીર ને શાન્ત નિર્ભય ।-૨૧
 અધારને ઉરે જાણે ગૂઢતું બિમ્બ ચન્દ્રનું,
 મુખે એને સ્ફુટું એક સત્ય શાસ્ત્રો બધાં તણું.-૨૨
 શમે ના વેરથી વેર, વગે ના પાપ પાપથી
 જોવપ મો દુઃખોતું મેત્રોભાવ સનાતન-૨૩
 તપશ્ચર્યા તણી વેદી ભયો માનવતા કુલે
 અપૂર્વ માંડોને જોણે પુણ્ય દેહ તણા કૂલે ।-૨૪
 કૃશાંગ, વિધને આરે આભના ભેદ પેળતો
 હિરસ્તા શેઠ હોતો તે તો શેઠ હથે ન લેખતો.-૨૫
 આલે ત્યાં પગલાં એના માપે વિધની દીનતા;
 સ કોથે બેસતા અંગો સ્મરે દીન વસુન્ધરા ।-૨૬
 જીવને ગાજતાં એને સંગીત સર્વ ત્યાગનરે;
 તજી વસ્તો ધયા જોણે વહકો વિથ દુઃખનાં ।-૨૭
 સિન્ધ સોહામણી આંખો વિલુનાં ધામના સમી
 સૂસની વિથના ઝેરે શાંતિકા વરસી શીળી ।-૨૮
 ઉચ્ચતા સૂર્યની આરથે, હૈમ તો પુખ્ત-કેમળ,
 દાતા ધરતીના જેવી, બીઠાય આભના સમુદ્ર ।-૨૯
 હાકોને કલ્પના-ખાંતે કવિઓ દેશ દેશના
 મધે છે મૃત્યુના એને કાવ્યમાળા મહી સદા.-૩૦
 નથો શી કવિનાં ગાતો, કલ્પના જ્યોત્સનાગી તા
 દાન્યા મા ? કદી એના હૈયા ફેરી વિશાળતા.-૩૧

‘ નેતિ ’ ‘ નેતિ ’ વહી અંતે ઇશ વર્ણવવા જતાં
 પામે. છે ઋષિઓ મોટા જે રીતે હાર સર્વદા. - ૩૨
 તેમ આ મનુ કેરા ય પુત્રનાં વર્ણનો મહી
 ‘ નેતિ ’ ‘ નેતિ ’ વિના બીજા શબ્દ લાવામહી નથી ! - ૩૩
 અનત્તતા તણુ તીરે રેતીના કણના સમાં
 ટોળેટોળા ગુરો ! જોને અસંખ્ય મનુજો તણાં ! - ૩૪
 પ્રયશ્ન નાહથી સામે ચોરે છે કાળનાં જળ
 અઢે છે કારમી આંધી ભરીને ભરીને આપું યે નભ ! - ૩૫
 ચઢીને આંધીથી મોટા ધૂમે છે શૂન્યમાં શ્રદ્ધ
 જાડે છે કોટિ પ્રહાન્ડો જાણે કે રેતીના કણ. - ૩૬
 ને પેલા પધિકો કેરી પંકિત તૂટી જઈ બધી
 ધસે વેગે ઝિકાવાને કાળના ખડકો મહી ! - ૩૭
 મથે કો ઝુમવા સામે, છૂપે કોઈ બળોલશાં
 વળી બીજો ચૂસે લોહ સાથે ઠેરું ઉરે ધરી ! - ૩૮
 અંધારા આભમાં ઘોરે એકે ના દીસતો પથ
 પન્થ છે તેમનો દીર્ઘ તું વિના કો ન સાદ્યક ! - ૩૯
 સૂર્યના તાપની બીકે કમ્પતા તારલા બધા
 સ્નેહથી પાલવે વીણી સ્મિતે જેવી રમે ઉધા - ૪૦
 તેમ તું બની ગોપાળ સાહે આજે સુધાભયે
 બુલેલાં સર્વને હોરે સત્ય તે ધામને પથે. - ૪૧
 ગુરો ! અન્તરના ઉઠા નમસ્કાર હજો તને !
 તારે નામે બીલે હૈયાં મનો સૌ નિર્મળા બને. - ૪૨

હીધા તે' વિશ્વને અર્ધ્ય સત્ય-ચૌરલથી ભર્યા,
 ત્યાગના પાઠ મોંઘેરા શીખત્યા વિશ્વને વડા !-૪૩
 સંહારે પાપને ના તુ, વિરોધે ના જરી કરે,
 બીજાં પાપીને તું તો પ્રાયશ્ચિત તણાં જાણે !-૪૪
 વર્ષા-આદ્ર પ્રભા જેમ શોભે છે શારદી રૂડી
 ઘોઘને પાપને તેમ અર્પે તું તો પ્રસન્ન શ્રી !-૪૫
 દુખાએલા જનોને તું અર્પે ગૌરવ આલનું
 હિંસાના શસ્ત્રની આમે ધરે છે બળ આત્મનું !-૪૬
 મૃત્યુની લગ્નયત્રા તે' તો બતાવી અમને ખરે !
 તાહગ પુણ્યના તેજ અમારા આલને ભરે !-૪૭
 અંધારામાં ડુબેલા આ જાણે તું મુવતારક :
 ટકે ત્રાગ તપે વિશ્વ, પ્રભુના પયગંબર !-૪૮
 આસરે દર્શને તાનાં નિરાશાનાં પુરે બધાં
 વાચીએ આશીષો તારી યુગાન્તરે સુધી સદા !-૪૯
 લાધ્યા છે આ શુરે ! મોંઘા તને કુન્દન આત્મના,
 છતાં થે કેમ તું તાવે અગ્નિમાં દેહની લતા !-૫૦
 'દેહીને જયવન્તો' તું માને 'દેહ થકી' સદા
 સત્ય છે એ શુરે ! દિન-તુ દેહીને ખપ દેહના. !-૫૧
 રક્ષણ દેહ કેરુ એ કરજે પૂજ્ય સન્તન !
 સ્વીકારી વિશ્વને ઠાળે અમારું દેહ-અર્પણ !-૫૨
 પ્રસન્ન આજે જાણે છે દરદર વાદ્રપદી તલ
 જુલે છે હૃદયની દહેરે ઉદલાસથી બધું જગ -૫૩

ચટે છે આલમાં ઊંચે સ્નિગ્ધ સુધામુખી ઉધા,
તપે છે પૃથ્વીને માથે ચોગીના પુષ્પને પૂવા.—૫૪
આનન્દો વિશ્વના લોકો ! હીપમાળા કરે મહા !
આંગણે હૃદયથી આને પૂરેને સાધિયા રૂઠા !—૫૫
તોરણો પુષ્પનાં રમ્ય બાંધેને આજ બારણે,
કૃપા ઇશ તણી મીઠી વિશ્વ કેરે ઉરે ઝગે !—૫૬
આવો સૌ પુષ્પશાળીઓ ! આવો ઝોગી જતિ સૂઝું !
આવોને હીન લાણુઓ, ઉઝવો પર્વ આ રૂઝું !—૫૭
સુણો ઓ વિશ્વના લોકો ! સુણો ઓ દેવ દેવતા !
જયન્તી પર્વ આજે છે સત્ય ને સત્યવાહીના !—૫૮

—શ્રી સ્નેહરશ્મિ.

(નોટ :—મધીછતી ૬૬મી જયન્તીનું આ કાવ્ય છે.)

[૪૭]

મારે આતમ ક્યાં ?

કાટિ કાટિ હૈયાં જેના ચરણે નમે
જેના હર્શને પાપના પુજ શમે
જેના બ્રહ્મના અંક શા મૃદુ દિલે—
દિન રાત 'રામ' તણું નામ રેશે

જેને જૌદ ને મંચુનું સ્વપ્ન અધુરૂં મૂર્ત કરવા અસિલાય હતા,
બાપુ મહિં તણા સંતાપ શમાવવા અંતરૂં તમારે ઊગાટ હતા.

છતાં આમ એકાએક શાને રૂઠ્યા
મહિં અર્જુન અધુરૂં મુઠીને બિધ્યા

કે હિંસા અને પશુતા મહીં રાચતી—

પૃથ્વી કેરા પુષ્પ—પુજા ખૂટયાં.

અધકાર ભયો આ જગને બાપુ! પ્રકાશના 'પંથે દોરવું' તું
અહિં નૃસિંહે માનવ દેહ ધરી, સર્વિં પે સ્વર્ગે ઉતારવું' તું
કૃપ દેહે અનેઆં બાહે ભયો

પાપાણુ મહીય તમે પ્રાણુ પૃથો

માટીના માનવીમાં ત્યાગ ને શૌર્યનાં—

ગીત-શુધી તમે મરદો ઘડ્યાં

યુગ પોલી સ્વાધીનતા સ્નેહ સૂરે બાપુ ધીરે ધીરે તમે બાંધત કીધા
સદી જુના સુમની સિદ્ધિ ટાણે, બાપુ મૃત્યુ તળી કાં વાટ લીધી?

ધરતીને 'પટે પટે' પગલે પગલે

પશુતાના દાવા નહ જાહે

જીવનને મૃત્યુ હોડ ધર્યું

પુષ્પવા પાવક સ્નેહ જગે

બાપુ વિશ્વને હુક દેવાને કાળે, તમે આતમ પૂણી ધખાવી હતી

હયાની વેદના હયામાં દાખીને, સ્નેહની ગંગા વહાવી હતી

તમે બતાં જગે અધકારે યયો

કોટિ કોટિ આતમ આજ રોધ રહો

મા—લોભને અતર વિયોગનો—

હૈયાકાટ વલોપાત હિળકતો

મારો આતમ ક્યાં? મારું જીવન ક્યાં? એમ રોતું હૈયું ઘડી ઘડી પૂછે

વિયોગી જીવના આત્મ જિનાં બાપુ, તમ વિના હવે કોણ લઉં?

—અ પંડિત પરીખ

(૪૮)

ગાંધીજીને અંજલિ.

(૪૯મી જાંદ)

ધસે પ્રણવ જોરથી ભાભૂકની છુબ્હા અગ્નિની
 કુધા અસુર દિલમાં વધી હશે મનુ રકતની;
 વધારી વેર રાખૂના, કચકચાવતી દંતને
 જુએ મરીન સરિત ફલીત કૃત્ય હિંસા ગધે
 અનેકે દલ અગ્નિના ધસી ભલે નિજ આવતાં
 મુખે અખંડ હાસને પ્રલય પુરમાં હિમશા;
 બિના અડમ્બ ઝીલતા ખડગથી પ્રતિ સામના,
 અદો જગત વીરલા ધરી શસ્ત્ર અહિંસા તણા.
 દરયા વિપુલ ખંજરો સિતમ જોલને ખમ્બ કે,
 ખની વિકલ સૌ ગયાં તમ તણી પ્રજા તેજગાં;
 અને જગત સામને ત્રશસ્ત્ર ધિટિશ રાંજની
 શકિત નવ દરી જરા ધસી શિખા નવ જ્યોતની.
 આંધા જનકે હિંદના વિભૂતિ વંદન વિધની.

(અનુષ્ટુપજંઘ)

શત્રુના હિલમાં શાંતિ વ્યાપે જો નિજ મહુંથી!
 આવતા મહુને હોંસે ભેટે છે યુગ વીરલા:
 મહુને મૈત્રીના બાવે ભેટી ને પથ સ્વર્ગમાં;
 ગયા ગાંધી ગયા બાપુ, પિતા તે અમ દેશના.
 ત્યકતા ઢેહ પોતાનો આત્મા દે પથ દર્શનો;
 સાલશું તેજના પુંજે, અધડાતા અધારમાં.
 તમારા મંત્રને બાપુ, રેલીશું, દશ દિશામાં,
 સ્વીકારી અંજલિ, આપો આશિષો અમને સદા.

—કા. તલાલ પી. શેઠ

[૪૯]

સમાજના સોનાર.

આજ ઊધાના રંગ, માતાના મ્હોલે રમે,
 તે ઝળહળતે શુંગ, ફરકંતા ધ્વજ શા તમે !
 પંચાળીને પાય, માંદી માનવ જાતને
 ઢાળો શીતળ વાય, વિશ્વપ્રેમને વીંજણે,
 કાળ રમાડે રામ, લોહી લખ્યા ઇતિહાસને,
 તમારું નિર્મળ હાસ્ય, પ્રકરણ પીયૂષે લખે,
 સીંચ્યાં તપના તેલ, કોરા છવન કોડિયે.
 બળતી નેહલીવેટ, દેશ દલકને નીવડે.
 સમાજના સોનાર, મનમંથનની બકૂલીએ
 ઢેચાકેસાં હેમ, જાણી ઘાટ ઘડ્યા ધણા.

- રમણિક અરાલવાળા,

(૫૦)

અનંત પથ સંચર્યો ?

(પૃથ્વી)

મહા સપ્તમ મોહ તું, અવનિ બ્યોમને ટેકતો
 ઉભો, અમર લેખશો-જીવન લેખ આલેખતો-
 સૂકો; વિરલ શક્તિદ્રંડ સમ દેહથી શોભતો;
 મહાન પથગામ તું, જગત લોકને પ્રેરતો !
 હતું વપુય પાતળું વિપુલ વ્યાપતો આતમા,
 ખુંદી જલધિ સાતને, અવનિ ખંડ આરે બધાઃ
 મથ્યો મનુજ માટતું, વહવી આત્મઘાટે સુધા,
 પીધું અહર કારમું, મનુંજ શાંતિને સ્વાયમ !
 તિરાટ વસુધા વિષે, લિમલ તેજ અધે જાતો,
 ઉગ્યોઃ અદ્ભુત આધર્યો જગ તમિશ્ર ઉભળતો;
 મથ્યો ધરતિકંપ શું ! ધરણિ ભારથી ધૂનતો-
 ડગ્યો-ડગમગી ધરા-અડગ મોહ તું કંપતો !
 અગાધ પત્ર અપતો, અલગ પ્રેમને લૂંટતો !
 અનંત પથ મંચર્યો, હૃદય રામ આગધતો ।।

જયંતીલાલ ત્રિવેદી.

(૫૧)

અમર શહાદત.

લોહીના અશ્રુઓથી ભારત ભલે રડી લે,
 એના અમૂલ્ય પાઠો પણ અંતરે જડી લે,
 એની પુનિત શહાદતમાંથી જીવન ઘડી લે,

ઝીંઘીને ગોળીઓ જે હસતા મરી ગયા છે
 એ સંત, એ વિભૂતિ બાપુ ખપી ગયા છે.

જે માનવીથી માનવતા પાઠ લઈ રહી'તી,
 જેના પ્રભાવે હિંસા નિશસ્ત્ર થઈ રહી'તી
 જેની અહિંસા ચોગરદમ પડકાર ઇઈ રહી'તી,

અંતે અમર શહાદતને જામ પી ગયા છે
 એ સંત, એ વિભૂતિ, બાપુ ખપી ગયા છે.

જેના અવધુમાં નિશહિન આળોટતી અમીરી,
 ઠાકર લગાવી તેને, લીધી હતી ફકીરી,
 એવાને માટે થઈ ગઈ શું મોત પણ અધીર્મ;

ચાલીસ કોટિનું જે ઘડતર કરી ગયા છે
 એ સંત, એ વિભૂતિ, બાપુ ખપી ગયા છે.

એ ભવ્યતાને વંદન, એ દિવ્યતાને વંદન
 બાપુની એ પ્રતિભાની હર અઢાને વંદન
 ધડપણમાં એ અઘોરિક શૂરવીરતાને વંદન

લો આજબલજલાના માથાં નમી ગયાં છે
 એ સંત, એ વિભૂતિ, બાપુ ખપી ગયા છે.

—અમીન આઝાદ

(૫૨)

ઐ તાજ બાદશાહને !

(ગઝલ)

ઐતાજ બાદશાહ ! તમારા થકી હતી ;
 આફત મહીં પનાહ તમારા થકી હતી ;
 સેવાની રસ્મ રાહ તમારા થકી હતી,
 ભારતની આહ આહ તમારા થકી હતી ;
 સહુનાં હૃદયમાં રાહ તમારા થકી હતી,
 દુનિયામાં વાહ વાહ તમારા થકી હતી ;
 એ જોમ પણ ગયું' ને જ્યાંમઢીં' પણ ગઈ,
 અમ જિંદગી પ્રવાહ તમારા થકી હતી.
 કેવો સમાન ભાવ હવે કેવી એકતા !
 લાખોની એક નિગાહ તમારા થકી હતી.
 બહલી ગયો ઝમાનો, જગત પણ ફરી ગયું. !
 આ દુનિયા ખેર બાહ તમારા થકી હતી.
 લડકી રહી છે આગ ફરીથી કુસંપની ;
 વશમાં દશા તબાહ તમારા થકી હતી.
 નિર્દોષ ગણ્યો ઠોણ હલિત વગ'ને હવે !
 એ કોમ બેશુનાહ તમારા થકી હતી.
 કોને પડી છે ભોવી કે દુખિયાની સાંભળે ?
 'ધાયલ'ની આહ આહ તમારા થકી હતી.

(૫૩)

જે ગાંધીજી જનમ્યા ન હોત.

(સવૈયા)

દેશ મહીં અંધેર હતું ને વિદેશીઓની વાગે હાક :
હતભાગી ભારતવાસીનાં લૂટે ધનને બ્રાજે શાખ.
મજુર કહી મંબોધે અમને નશુણું લોકો દરિયા પાર
ધન હસડે ભારતનું તોયજી રાખે ગુલામને વહેવાર.

મારી નાખી માનવતાનું સંસ્કૃતિઓનાં છેદ્યાં મૂળ ;
ભારતની છાતીમાં ખૂંચું વિદેશીઓનું મોઢું શૂળ
ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારે માતા, રણવગડામાં એનાં રાણુ
જે ગાંધીજી ના જનમ્યા હત એનાં આંસુ લૂછત કેણુ ?

એ માતાના સપૂત ગાંધી, બાળપણથી લીધા લેખ;
પુષ્પ સમા કેમળ વીરાએ હોઝખ જેવી સેવી જેલ
જે જેલે અધોર્મિ જૂટયાં, અપમાનો ને ત્રાસ અપાર
જીવનભર જીરવ્યા છે બાપુ ભાંડુના અવળા આચાર.

તું એકલ દોકલને સામે આવી દુનિયાના અંધેર
એવું શું તારામાં બાપુ અજવાળાં મોયાં ચામેર ?
તેં પરદેશ પળી માતાની કીર્તિના ખરકયા અંબાર
તેં માતાતાં બંધત છેદીને વર્તાવ્યો જ્ય જ્ય કાળ !

તારે હગલે હગલે બાપુ માનવતાની કૂટી સેર
તારે બોલે બોલે બાપુ દુનિયાના દુઃખ વેર વિખેર
તેં નહોતો ગિસામો લીધો ના માછી દુનિયાની મોજ
તે દુઃખિયા જીવન ગાળીને ખરા દુઃખની કીધી ખોજ

તેં ભાગ્યના પ્રાણ કુંકીને કીધો ચેતનનો સંચાર
નિર્જળ મરૂભૂમિમાં મોહન અમૃત ગંગા જળની ધાર
વેલવ તારા ચરણો ચૂમે પણ તું ભટકે હઃખને દ્વાર
પીડિત દુઃખીઆં ભાન ભૂલેલાં તારા જીવનનો આધાર.

એજ જાન ભૂલેલું આણે આજ કટાણે તારો અંત,
શાંત ઝોગ્ય મુખ મુદ્રા તારી લેશ ફરકના ભાસે મંત.
જો તા ! દિલકાગી ભાવો જો આ દુનિયા સમજી જાય ;
પીડિત દુઃખીઆં ભાન ભૂલેલાં જેવું જગમાં રહે ન ક્યાંક !

ગરી દુનિયાની દોલત તેં છુટી લીધી ફર ફૂતાંત
તેં માર્યો પ્રભુજો જીવાડ્યો સૂર્ય અંદ હસ્તીપર્વત.
અદેમાઈ આવે દેવોને તારું જીવન તારૂં મહોત
વસવસા રહી જાત બધાને જો ગાંધીજી જનમ્યા નહોત !
દેવકંબુ પી. જોશી.

(૫૪)

ગાંધી માહાત્મ્ય.

મહાત્મા ગાંધી—

મહાત્મ ગાંધી....

મહાત્મા ગાંધી....

ભારત-રથનો મહામારથી તકલી લગામ-ધારી;
અમલ્ય, હિંસા, પાપવૃત્તિ શું લઢિયો મોહન ભારી.
આત્મદેહડી તપવી ફરતો પગદુઃખલાંજન બાપુ;
જુદ્ધ, ઇંસુ ને અશો, દયા તું મહાવીર સાધુ
તત્ત્વજાની, શૂર લડવૈયો, સમાજસેવી, ત્યાગી;
રાષ્ટ્રપિતા તું દેવ ગણાયો અમર અશ્વધારી.

હવે ધણે સંસ્કૃતિનો વિનાશ ?
 આવી રહ્યું પ્રલયનું પુર પાસ પાસ ?
 નાખી હણી જગતની ફરી એક આશ
 ક્યાંથી ફરી જગતમાં જન્મે કુંડાસ ?

—સનાતન

(૫૬)

અર્પણ.

પૃથ્વી.

પ્રદીપ છુતિરકતથી પ્રગટી, ગાંધીબાપુ ! તમે
 જગાવી ઉરઊરમાં ધગશ પૂણું સ્વાતંત્ર્યની,
 પડયા રણપંથે ; ત્રિરંગી ધ્વજ મુક્તિ સંગ્રામનો
 સગવં ફરકત રાખી, ચિત્ર મુક્તિને પામવા.
 પિતા ! યુગકલંક હિંદુધર્મને સમૂળું તમે
 ફિટાડ્યું પ્રીતિભક્તિથી દલિત લેહને ટાળતાં.
 પ્રણુદ્ધ તમ આત્મનાં તપ ચિરંજીવી હીપણે
 મનુષ્ય-હતિહામમાં—યુગ પ્રવર્તી રેણે નવો.
 કયા તમ અનંતકાળ કથતો મુણાણે, અને
 સમૌન તમને સ્મરી નમન, કેટલે દેશે ધરા !
 ચિતા ! હું ચ નમું અહીં સ્મરણહીનતા ઓજસે
 ધરી હૃદયમમ્થી તમ પદે કળી કાવ્યની,

—કેલક

(૫૭)

યુગપુરુષનાં અસ્થિ.

મન્દાકાન્તા

આવી ગંગા ગગનપટથી ભારતે રેલ રેલી,
પાપિઠોના અઘઢગ હરી પોષતી પ્રેમ-વેલી:
ગંગામૈયા—શરણુ પુનિતા સંસ્કૃતિ પાંગરેલી,
ગંગામૈયા સકલ સરિતા ભારતીની ઠરેલી.—૧

કાલિમાએ મનુજકુલની ઘોઘ ડેં યુગ સુધી
પાપીયુગે ભરતભરતું ગંગ પાવિત્ર્ય ખૂટયું;
કાલિમા કાં ઘર કરી ગઈ, સાચવા કાંઠ ખૂટયું,
માગે દેવી ઇક્ષમ ફરીથી પામવા ભવ્ય શુદ્ધિ.—૨

વિશ્વે પેખી અધ-અનલનાં તાંડવો કારમાં એ
ભવ્યાત્માએ જગ-હિત-જગને હોમિયું માળખાને;
એનાં દેવી પુનિત ફૂલ ને ભસ્મ કેરા પ્રદાને,
ગંગાજી સૌ ફરી ભરતની પામજો પુનિતાને—૩

સર્થ પૂર્વે દધોચિ ઋષિનાં અસ્થિએ દિવ્યતાને,
સર્થ બાજે યુગપુરુષનાં અસ્થિ ચે દિવ્યતાને,—૪

રતિલાલ જી. શાહ.

(૫૭)

ઓ યુગના અવતારી !

ગાલીસ ઠોટિ બાળ રહે છે , પોકારી પોકારી
ઓ ! યુગના અવતારી !

ધન ધન તારી તારી જીવનયાત્રા ધન ધન જનની તારી
ઓ ! યુગના અવતારી !

ગ નવતાની શ્રીમા સમ તું વૈષ્ણવજનની વ્યાખ્યા સમ તું
સત્ય ગચનની શ્રદ્ધા સમ તું, અહિંસાના પ્રતધારી,
ઓ ! યુગના અવતારી !

ન્યાં પાથરતો તું અજવાળાં ત્યાં છે વાદળ કાળાં કાળાં
દિવ્ય પ્રભાકર અરત થયો તું, છે રજની અંધારી
ઓ ! યુગના અવતારી !

ગરવશતાનું જ્ઞાન કરાવ્યું શિક્ષણ દ્વં સ્વરાજ્ય આપ્યું
સાગરને તળોએ બેઠેલી નૌકાને તે તારી.
ઓ ! યુગના અવતારી !

—‘ગની’ દક્ષીવાળા

(૫૬)

મંગલ મૂર્તિ

(પૃથ્વી અનુષ્ટુપ)

ફલાયલ પિલાયલાંની નિરખી કંઈ યન્ત્રણા,
નિહાળી નવનેત્રથી અસિત માનવીની કલા,
મહા અળભળાટ ઉન્મથન વેગ આવેગનાં,
નવ બળ જગાડતો, નિયમતો શુચિન્વે સદા,
પ્રશાન્ત ઈશુશુદ્ધમન્ત્ર નવચેતને સ્પર્શતો, —૫
નવી જીવન કિલ્લુદી, નવયુગીય ઉન્મેજ, એ,
અસત્ય-અવરોધ ને નવવિરોધ હિંસાતણો,
પવિત્રજલશા પવિત્ર નિજ જીવને યોધતો,
અજ્ઞાધિત પ્રચન્ડવેશુ ધસતા જલૌવો સમ્રા
અનેક દિશ સંચરે જીવનસ્રોત ગાંધીનાળો - ૧૦
વિંશુદ્ધ, જગઆર્યાતાની નવમૂર્તિશે વીર એ
સહાય ઉપદેશતો પુનિત મંત્ર માંગલ્યનો.
પનોતો શુભંરી, યોગો પર્તાતા એક વીરથી,
પનોતી અવની થાતી એના સૌમ્ય પ્રદાસથી.

— શુદ્ધ ૨૭ ગા. બે. ૧,

(૬૦)

અંતિમ નિવેદન

(પૃથ્વી)

અહો, મરણ, લાઈ, અર્ધઘડી થોભશે કે બલા !
 વિદાય લઈ હું લઉં સકલ ગાંડુઓ તણી
 નથી જીવન મોહ, ભાઈ, અવકો રહ્યો, માગણી
 કમળ દિનથી ન'તો તવ કરંત ? મેં જીવન
 તને, ન અવહેલ્યું, આજ ક્ષણ થોભી જ લાઈલા !
 સૂણો સ્વજન વિશ્વનાં સકલ ખંધુ નિવેદન :
 બધાંય જનને મહારુ' અને ખંધુ સંબોધન.
 કશી અખિલ વિશ્વને પ્રીત કર્યાંની આવી મઝા !
 તમો સકલને સ્વખંધુ કહી બોલવાની મઝા !
 વિદાય દઈ દો હસી, જીવન કાળ યાત્રા મહીં
 રહ્યાં નિકટ, જોણું વરું એજ તર્જથી જે થયું.
 તમે અવ બલાં, મને દઈ ક્ષમા કરી દો છૂટો.
 રહો ન, રડવું ઘટે નહિ જ, આપ સૌએ મને,
 સમરુ' છુ. અહ ! કેટલો અબઘડી લગી પ્રેમથી
 દીધાં લીંઝવી જાણુ કહે, જઈ ભરાઈ આભારથી
 કહી ક્યમ ચકુ' ! મને હરખ ઉપજ્યો કેટલો
 હતો સકલ આપની કંઈ કરેલ સેવા મહીં !
 તમો સકલને લીધે અવિદાય ટાળે પ્રિયો !
 સુદ્ધ સરતુ છતું જગત જહાડું લાગે કશું !
 અહા ! સ્વજન, સૃષ્ટિનું પરમ અમૃત પ્રીત આ,
 પરસ્પર. લઈ દઈ પ્રીતતાણાં પીણાં, જીજવો

પ્રીતોત્સવ, વસંત યોગ ખરી પ્રાણીઓની ઝલુ,
 અને ધરતી હે, તનેય મુજ છેલ્લું નિવેદન :
 મને તું અતિથે વહાલી રહી છે બધી જિંદગી,
 તહારું હુઝ આટલુંય નથી રે શક્યો હું સહી.
 તહારું મુખ મ્હાન ભેદ હસી ના શક્યો કોઈ ની
 તને કશી જ સુંદરી કરવીંતી પ્રિયે ! સ્વર્ગશી !
 ક્ષમા, ધરતી ભારતી તણી, ક્ષમા મને આપજે
 તને સફલ થેય પૃથ્વી ધરી આહીંતી મેં વધુ,
 તને જ 'પ્રિય' મેં કહીંતી, કરીંતી તહારી ધૃતિ
 શિરે, નિકટની તને ગણી કહી હતી માબુમિ.
 અને મુજ પ્રીતે અહીં કંઈ ધરેલ મિષ્ટાકૃતિ
 હતું ન પરકીય કોઈ મુજને, તથાપિ તને
 વિમુક્ત કરવા મળ્યો અપર હસ્તથી ભારતી !
 પ્રયાસમહીં એ મને કશી મઝા અહો, આવીંતી,
 મળ્યો જીવન આખું ચે તવ પ્રિયાર્થ; અંતે હો !
 વિમુક્ત અપરાધીના કરી જરીક જવુ ત્યહીં
 તનેજ ક્ષત, ભારતી! અહહ...ભાંડુ.. હાવાં પ્રિયાં,
 શકાય બહુ ના વહી, શ્રમ દીસે, અરે છાતીમાં
 ઊઠ્યું દરદ, ભાંડુની કહી રહી મને ગોળીઓ
 અહીંજ અહીં છાતીમાં-પણ ક્ષમા તને, ભાંડુ હે !
 ક્ષમા સફલને, વિદાય સહુને હવે, હે પૃથ્વી !
 અહો સ્વર્ગન ! સ્વપ્ન મુજ અધૂરું રહી જાય છે,
 મને કંઈક હુઝ યોનું ઉરમાં રહી જાય છે.
 તહારી કશી મૂર્તી મેં સ્વપ્નમાં સૃજી,ની પૃથા !
 ન હો, પૃથિવી ! કોકળા હૃદયમાં હું સ્વપ્ના રૂપે

ફરીથી પ્રગટીશ, હું ફરીફરી થ જન્મી પૃથ્વા !
 તને સ્વપ્નસુંદરી સરખી, દેવયોધા સખી,
 મીઠા સ્વપ્નશી સૂળ્યા વગર ના રહેનાર હું
 અહો, પરગ સ્વપ્ન તે લઈ અધૂરું આજે જવું
 પ્રભુની મરજી, પ્રિયો, અલવિદા પ્રભુની લીલા
 ઘડી ખાતમ, પશ્ચિમે સર્વિ દળાંત, આલ્યા અમે,
 હવે, મરણ, આવ 'રામ, અહ ! રામ; મારા પ્રભુ!
 મને અરધકૂટ થો આવ સ્વીકારી લો હે પ્રભુ !

—શ્રી ઉશનસ

(૬૧)

અવતરશે ?

મલીન ને મનની ધોવાં સાચા મનથી રહ્યો,
 કલ્લ કની જ કાલિમાને આંસુઓથી ધોળો.
 ટચન શુદ્ધ પાને છે જેવું લઠ્ઠી કેરા તાપે,
 પાપ-અસુ મન નિર્મળ થાયે એમજ પશ્ચાતાપે
 નિર્ધર દેવ્યાં લોચન ખેલો, ધ્યાર હૃદયનાં ખેલો,
 દલ તળી તલી તરછોડી અતર-લાપા ખેલો.
 જન-જન વચ્ચે ભેદ ન રાખો સમાનતા સર્જવો,
 સત્ય • છું છે કેવળ સ્વપ્નું, અવનિ પર અવતારો.
 દરીદ્રનારાયણને દિલનાં સિંહાસને પ્રસ્થાયો,
 ભેદ બધા ટાળી દઈ મૌને સરખું આપો.
 ગાંધીજીને પગલે ચાલી જીવન સમર્પણ કરજો,
 મૂર્ચ્છિમંત કરી આદર્શ, સાચું તર્પણ કરજો.
 —અધરા દળ થો, ઇશ્વરના આશિર્વાદ ઉતરશે,
 ખાપુ જેવો કોઈ ફિરસ્તો અવનિપર અવતરશે !

—રતિલાલ 'અનિલ'

(૬૨)

એક રત્ન વસુધરા.

યુદ્ધના કલેશથી થાકયું, ત્રાસ્યું ત્રિવિધ તાપથી
 માનવી હેયું જે જંખી રહ્યું આત્મતણા અમી;
 તે ન તેને મળ્યાં મોંઘો સિદ્ધિના સંઘાયા વિશે,
 કે મળ્યાં વિજયો કેરી વારુણિ કે વિલાસમાં.
 સામ્રાજ્ય તણી હૈભંતી લક્ષ્મી જે લાવી ના શકી,
 વા ન લાવી શકી છોળો સિદ્ધિ સમૃદ્ધિની વડી,
 તે મળ્યું એકને બાપુ ! આપના કર્મયોગમાં,
 આપના દૃષ્ટિભાંગદેય પન્થ એને મળ્યા નવા.
 આપની વાણીમાં બાપુ ! અમારું હૈયું ગાજતું;
 આપના પ્રાણમાં પુણ્ય રાષ્ટ્રથેતન્ય સ્પંદતું;
 આર્ય માનવ્યનો ભાવ; આપમાં મૂર્તી તો બન્યો,
 આપના જન્મથી બાપુ ! જેમ જીવનનો થયો.
 બહુરત્ના હશે પૂર્વે; થશે ક્યારે કે ભાવિમાં;
 પરંતુ આજ તો હીસે એકરત્ના વસુધરા.

—મનસુખલાલ ઝવેરી.

(૬૩)

પ્રતિજ્ઞા.

દિન પલટયો, પલટી ઘડી,
 પલટયા સૂરજ — સોમ,
 ‘બાપુ’ જતાં નિર્ધન બની,
 આજે સારત લોમ.
 ‘બાપુ’ કઢીક ભાવું જે હતું,
 જરા અમને કહેવું તો હતું.
 શેષ મૂળ્યો ને ધરણી મૂળ,
 મૂળ્યા સૌ દિક્પાલ,
 મૂળ્યાં વિતાનો, વિજળી મૂળ,
 મૂળ્યા કાળ કરાળ
 બાપુ કઢી ધાયું એ નહોતું,
 તૂટી પડશે આજ આ મોઢું.
 દેશ રહ્યો, પરદેશ રહ્યો,
 રહ્યા સૌ સજ્જન,
 રંઠ રહ્યા ને ગાય રહ્યા,
 રહ્યા છાય, રહ્યા હરિજન.
 બાપુ સૌ એ એક જ ધારે,
 દુઃખી સૌ દોષ કોને વારે.
 મૂઠ ક્યાં ને દોષ ક્યાં ખૂબ,
 ક્યાં પાપો પારાવાર,
 ભાઈ એ ભાઈને મારિયા,

મૂકી માનવતાને ખહાર,
બાપુ ઉઝળી મોત ના શક્યા,
રહ્યાં હવે તર્ખણો કરવાં.
બૂલ થઈ ને ચૂક થઈ થઈ,
ઠોઠર ખાખી અને ઠ;
આજ ભીડીને, પથુ લઈને,
રાખ શું એ કજ ટેક.
બાપુ તારાં કારજ કરવાં,
ધાર્યાં કાળાં સાફ જ કરવાં.

તા. ૧૨ ૨ ૪૮

'ભવ્ય

(૬૮) તમાચો

ત્યાંથી ભીડી આંગ તુફાની, ત્યાંથી ભીડી આંધી
આફ્રિકાની પર ધરતીએ, દીધો જગને આંધી
ગોરા હાથે આંધી ગાલે, લાગ્યો એક તમાચો,
પાંચ આંગળાં ગાલે બેઠાં, “હિંદી છેક નમાલો”.
હાથ ન હાલ્યા, હોઠ ન હાલ્યા, હૈયે સોજ સમાયા,
રાજ તાજના અંત નગારાં, તે ઘડીએ ત્યાં વાગ્યાં.

એ પડી તો ઇતિહાસે કે ના દીઠાનું દીકું.
વામન વણિઠે ખીરે ખીરે, વિરાટનું ૧૫ લીધું;
કાઠી ફેંટા-ઝખ્ખા ફગવી, તંગોટી તન ધારી;
“ગુલામ છો સૌ, બેડી છે આ” બ્હીને આંખ ઉઘાડી.
“ભારત મારો મારી ભૂમિ, મારી માતા ક્યાં છે ?

ક્યાં છે મારા જૂના વૈભવ, ગૌરવ ગાથા ક્યાં છે ? ”
 એવો એણે આતશ વેરી, સૂતી શાન જગાડી;
 હિંકી હૈયે સ્વાધીનતાની એણે જ્યોત જગાવી.
 ખાલી હાથે, પ્રતિકારના મંત્રો એણે ફૂંક્યા;
 ત્યાગ અને સ્વાર્પણના એણે, રંગ અનેખા પૂર્ચા,
 સત્ય—અહિંસાનાં બંધાવ્યા, શસ્ત્રો એણે કેડે;
 તોપ તમંચા દ્રામે ગીતો ગાતા કીધા એણે.
 ગોળી, લાકી ને ફાંસીની, ફૂલ માળ પહેરાવી;
 જસી, જેલ ને દમનકાંડની, કંકુ ટીકડી તાણી.

ત્યારે એના હાથ ન હાલ્યા

ત્યારે એના હોઠ ન હાલ્યા

આજે એના હાથે આખા જગતું સુકાન આબ્યું

આજે એના હોઠ હાલતાં હાલે જગના વાધું

ગોરાના એ એક તમાચે,

ગૂંદ લખ્યું તું જે ઇતિહાસે;

એ શબ્દો ફૂટે ન ઉઘટે, કાળ નગારાં ગગટે;

વૃદ્ધ સિંરના કાંત તૂટે છે, કાયા લથડી યથરે

તાંજ—તજતતા ડડળી ગયેલા, પાયા તડતડ તૂટે;

ઇતિહાસે બારેલા પેલા, કાળ જોલ સૌ ઉઠે.

હિંક જાણ્યું છે, જીવશે ગાંધી, જીવશે ગાંધી મંત્રો,

ઇતિહાસે જીવશે : સાચે એ વિરલ એક તમાચો,

ગોર : હાથે પડ્યો તમાચો, ઉભી કીધી આંધી,

આફ્રિકાની પર ધરતીએ કીધો જન્મને ગાંધી.

—શ્રી બળદેવ મોહીયા

(૬૫)

જીવે ગાંધીજી આજ અહીં.

રામ—ભોળા ભમતળા ચાળખાનો

વાલ્મીકી ! જીવે ગાંધીજી આજ અહીં,

‘સંત જીવે જુગજુગ’ એ વ્યથાં દયન નહીં: વાલ્મીકી

સત્ય ને અહિંસા એ જાંગ અને જમનાનાં

જીવનજળ પીને વળી પાછું;

પ્રેમ અને ત્યાગતાણે માળે પ્રયાગરાજ,

આળે ઉર, પુર, વિશ્વ છાઈ : વાલ્મીકી

ગૌદોન જુદા-જ્ઞાન, ખ્રિસ્તીને ઇસુ-જ્ઞાન,

શીખોને ગ્રંથ-જ્ઞાન હઈ;

મુસ્લિમની પીડ-ભીડ ટાળતાં દેવ બન્યો,

હિંદુનો છે તું સહુ. કંઈ: વાલ્મીકી

આમ્ય ને સમાજવાદ, અન્ય છે અનેક વાદ,

રહે સહુ વિવાદમાં વટાઈ;

વાદ સત્ય તારો કે, રાય અને રંકમાંહે,

રામ જીએ રામરૂપ અર્ધ : વાલ્મીકી

રાવણનાં ધાવણ તેં ઓઠાવ્યાં ઓઠલાએ,

છાતી પર વજૂ પાય હઈ;

રાવણમાં રામ સાધી મર્યાદાપાળ બાંધી,
રામ ક્યાં દેઢ ઉર મહીં : વાલ્મીકી

સુદર્શન ધૂમવીને પૂર્ણ ચીર પાટપાટ,
ભારતની લાજ તુથી રહી;

ઝેરઝડી વરસી તો ગોવર્ધન તોળિયો તે
પાક્યો તું કૃષ્ણ કળિ મહીં : વાલ્મીકી

શીલગુણ-સાગર ઓ ! હૈડાનાં મોતીડાંને,
લખલૂટ લૂંટાવિયાં તે કંઈ;

ભણ્યું કે હંસ ચૂગે, કહ્યો નેહ કાગ, અને
ચાલ્યો : શુ રીસ ચઢી ગઈ ! વાલ્મીકી

દેવાયે રૂપ કેમ ? હાથે રૂપ રાખ ક્યું,
રૂપ-સાર માટી મૂઢી રહી;

ગુણકથા તારી કથી કોટી કીટ સન્ત થયે,
જીવશે તું અંત લગી સહી : વાલ્મીકી

પારસ ઓ ! ભારતની ભવ્યતાના વારસ ઓ !
દુનિયાના દેવ ! છે તું કહીં ?

કીક, આવ, હોય ત્યાંથી, બોલ રૂઢા બોલ બે,
રોઈ રહી ખુદ 'માણસાઈ' :

મોત વને મારે ના; આવ, બાપ ! અહીં;
વાંક વડા હોય લાખ, માફ કરી નહ,

વાલ્મીકી

—સુનીલાલ રામચન્દ્ર શેલ

(૬૬)

નરદેવ.

ખાલી ખોખું શરીર માળખું લઈ ને ફરતો,
ઉચા, પ્રતાપી, દુર્લભેશ ધરતો,

નરદેવ એક દીઠો.

ધોમ ધખી ધરણી ધૂળે, ધૂળે સાચર નીર
એવો પડછંદો, પગલાં દેતો, નતો પેલે તીર

નરદેવ એક દીઠો.

સગાગી ધરા, ભડકે બળે મા લોમ
ભડકે ભડકે પાણી છાંટે, બંગે ચઢી ચાહોમ

નરદેવ એક દીઠો.

માભોમ ખીચારી આકંઠ કરતી, પડી પરદેશીને હાથ
આંસુ હડોવા, છૂટી કરવા, નીત કરે નવબાગ

નરદેવ એક દીઠો.

માભોમ કાળે સઘળું અર્પી બન્યો સાધુ, સંત, ફકીર
ન કાંઈ લેવું, ન કાંઈ દેવું, મનમાં વેર ન લગીર

નરદેવ એક દીઠો.

મરતાં ને જીવતાં અમૃત સીંચી, લીધી ન એકે પાઈ
કહેવાનું હતું તે કહેતો ગયો - તમે રહો સૌ ભાઈભાઈ

નરદેવ એક દીઠો.

હાલતાં ને ચાલતા, મરતાં ને જીવતાં તેણે લીધું રામનું નામ !
ગોખલે ગોખલે હીવડા ઝબકે તેણે કર્યું એવું કામ.

નરદેવ એક દીઠો.

—પ્રકાશમ.

(૬૭)

છેલ્લુ સ્વપ્ન*

(હૃદયના કાળ)

જેણે ભારતનાં મહા પાતક જેવી ગુલામીને કારણે ભેષ લીધો,
જેણે દાનવજનથી માનવ જાત ઉગારવા ઝેરનો ધુટ પીધો;
નિજ માનવજાતિનાં કલકને 'ધોવામાં' જીવન જેનું હોમાઈ ગયું,
એવા, ભારતનાં એક સંત મહંતનું અંતર આજ વિધાઈ ગયું.

જેણે વૈભવને તરછેડીને દોડીને વેરામની વાદ સાધી લીધો,
જેણે દીન ને હીનનાં દુઃખથી દાઝીને સ્વાર્થની વૃત્તિઓ દાખી દીધી;
કંઈ કેદી કંચાસોની મેવામહી જેનું સુખ અને એન લાપાઈ ગયું,
એવા, ભારતનાં એક સાગી વેરામીનું કાગળું આજ કોરાઈ ગયું.

નિજ માનની આઝાદી કાજ એણે રણજંગમાં જીવન લોમી દીધું,
નિજ દેશની આખારી કાજ એણે એનાં મોતને આવડું રોકી દીધું;
એની સ્વાધીનતાની સંજીવનીએ મૃત હિંદતણાં પ્રાણુ જાગી ગયા,
એવા, ભારતનાં એક વીરતણાં દિસે ધાવ ધેરા આજ વાગી ગયા.

જેવા જે ઉપવન એણે જીવનની બધી ઇચ્છા મહેચ્છાઓ રાખી હતી,
તેમાં આઝાદીનું ફૂલ ખીલવવા કંઈ જીવનનોએ મારોડી નાંખી હતી;
એવું ઉદ્ધાન ખીસેનાં ખીસે ખેડાયલું ખાક ખમીંગનાં ખાતરથી,
એનાં પુષ્પ સુરગી સુગંધી ભરેનાં ભરે ભોમકાને પરામથકી;
સાં તે વાયા આંધીઓનાં વાયરા એવા કે ધૂળમહી એ રોગાઈ ગયું,
"હાય! કેમ કરીને જીવાય હવે!" એનાં માગથી એમ બોલાઈ ગયું.

આજ સ્થાપ લગાવીને હિંદને લૂટે છે સાડકવાયાઓ હિંદતણાં,
આજ બૂહીને કોઈનાં બૂલાવિયા તણુ ખાપ છે બાળક સિંદતણાં;
નિજ પ્રાણુ પોપાયો જે આબોહવાએ તે રેડીને વિષ બગાડી રહ્યા,
કંઈ સૈકાઓની નીંદ ત્યાગીને જંગેલી કિસ્મતે આજ લગાડી રહ્યા.

પછી કેમ એના દિવે લાગે નાં આગ ?

દેખી દેશમાં દેશનાં લોહીનો કાગ,

એને જોવી હતી આશ, સ્વર્ગ જલ્દી, તહીં નર્ક એ આજ વિલોક્તી રહ્યો,

એને જોવી હતી આશ, સત્યનો જય, ત્યાં પરાજય સત્યનો ડોલી રહ્યો.

જે વિનાશ ગયો હતો દેશ છોડી તે ફરી મળ્યું બારણાં ડોલી રહ્યો.

લોકો ભગવંતિ લથડેલા શરીરે વિનાશ એ આપનો રોપી ગયો;

એનાં અંગે અંગ રામે રામ રહે,

એનાં જીવન—સ્વપ્નનાં કાદ પડે

—મહિન્દ્ર વ્યાસ

* ગાંધીજીનાં છેલ્લા ઉપવાસ વખતે ગયાયજ્ઞ.

(૬૮)

આશા

મંડાયા ઓગળ્ય મેળા માનવ્યશત્રુને ઘરે :

દૈત્યોની ઘોર ગાજન્તી આરતી આજ ઉતરે !

આનંદે ઉલ્લુકો : આયે ગીતો તિમિર રાજના :

હથે શંખો કૂંકાયે સૌ હિંસા—સૈન્ય સમાજના !

અભિનંદે જ્યોત્સ્ના અસુરો એકમેકને :

‘શી છે શું જાણ આત્મ ની જીવંતો આપણી કને ?

ખરી છે વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ : ધામાં શ્રેષ્ઠ માનવી :

ને તેમાં આપણે શ્રેષ્ઠ—વિશ્વકર્તાતણી છબિ !

સત્ય ને ન્યાય ને ધર્મ ને એવા શબ્દ સંકટો

સજ્યાં છે શક્તિહિતોએ ઢાંખવા નિજના સડો !”

અને ધાયાં એ સૌ ખરણીતણું લેવા મણીવળું

દિધેલાં વિજાને નિજ ભુજ ગ્રહી યસ નવલાં;
 કુંદાડીને ભગી સકળ જગનો ગ્રાસ કરવી
 મહાર્હિસા કેરી અયુતકૂણુ બ્વાળા ભુજગ શી !
 મુંદો મોટાં, ઉરો નાનાં વાસના વહ્નિ પ્રબલ્યો !
 બિન્દુમાં સિન્ધુનો દોલો, નિહાળી મેરૂપે મળ્યો
 મેરૂ ચળ્યો, સૂરજ સોમ ખૂન્યા :
 મામા મૂઠી સાગર—વ્યોમ ખીજ્યાં :
 પૃથ્વી નિજ સ્થાન થકી ખરીને
 પ્રહ્લાન્ડની લહર ચકી હિંટાળે
 (એવી ઉરે જન્મની લીતિ દાડ્યું !)

પ્રકૃતિ વિકૃતિ પામે આવા ઉત્પાત સંભવે,
 સંભવે કોલ નામે ના પ્રભુતા સતને ઉરે !
 પ્રકૃતિ વિકૃતિ કેરા દાડ્યોત્પાત દેખીને
 અંતરે દ્રવિયા બાપુ; દ્રવ્યા, પણુ ડગ્યા નહિ !
 જહા સદા તણી લેને, જનેતાની સહિષ્ણુતા
 મૃત્યુનો વીરતા લેને, લે આનન્દની સ્વસ્થતા
 આંધ્રુ શક્તિઓ કેરા એ વા-વટોળમાં તમે
 બિભા બાપુ, ઉરે બાય જગન્માંગલ્યના રમે !
 સત્ય અસતના સંઘામે ના નરા, ન તવાઈના,
 સત અસતને હાથે પામ્યું નિરંતર ચંત્રણ
 પણુ જીવનમાં બાપુ. આપે સધ્યં જ જે સહ્યું;
 ઉર થરથરે સંભારીને : ન બાય મુખે ઢહ્યું !
 દીધી ઠાયા દધીયીએ; ઇન્દ્રને વળ સાંપડ્યું :
 હણાયો વૃત્ત દેવોનું સદા સૌભાગ્ય ઉઘડ્યું !

અહીં હધીથી ય તમે, તપસ્વિ
તમેજ વળો મધયાશ છે તમે !
તો પુત્ર કેવો ? વધ પામતાં છતાં
નવાં નવાં રૂપ ધરી વિલાસતો !

આવી વૃત્ત તણી માયા, ને આલું તપ આપતું
પુણ્યની ક્ષીણ કાયા....ને આલું સામર્થ્ય પાપનું !
નિહાળી ક્રોધ વેળા તો ધીરા ને ગંભીરાયતે
વિમાસે : સાચું શું તેજ—ચખે જે નિરખાયતે !
શુદ્ધ ને ઇશુ ને કૃષ્ણ : સ્વપ્નો માનવીનાં હથે ?
કુલેકુલ પંચભૂતોનું સદા આમ વણુ 'જશે !
કંઈ કે પંક ? આત્મા કે આભા ઇન્દ્રિયગ્રામની ?
ઉર—દૌગદય—પ્રેરના સહુ એ કુદ્ર સંશયો
આપના જીવને બાપુ સર્વથા છે સમાવિયા !
“સખે કલ્યાણકારાની દુર્ગાની ના થતી કહી :”
વાવિયા પ્રેમના બીજે ઉગવાનાં જ એક દિ' !
સુધા સદૈશ શ્રીકૃષ્ણે પાયો'તો કુન્તીપુત્રને :
જગને સંશયે ઘેર્યા—પાયો' તેજ ફરી તમે !
તમે સંહારથી તાર્યાં જગતી એક આશ છે :
અન્ધારે પન્થ ભૂલેલી પૃથ્વી કેરા પ્રકાશ છે !
સ્વપ્ન જગે નિદ્રિતો દેરું, બાધોનું મુક્તિગાન છે :
બૂઝતા જાડય જૂથો શું સંપાનું અભિમાન છે !
સત્યનું દાવ્ય છે, બાપુ, કાવ્યનું સત્ય છે તમે !
બંખતી દાવ્યને સત્યે સદિ આ આપને નમે !

(૬૯)

અહિંસાની કેડી.

ખંડ શિખરણી.

અહિંસાની કેડી

દીસે સીધી સાદી,

છતાં એની યાત્રા વિકટતમ હિંસાપથ થકી
 અનેખો કેા ગાંધી સમ વિરલ એકાદ પથિક
 યુગેા અતે પાકે

અને આત્મા જોમે વિજય પગલે જાય ધપતો,
 છતાયેલી કણે સહન કરતો મૌન સુધીર,
 પ્રજોધ રેતો એ જગત જનને પુણ્ય કથને :
 'તમારા સસોના અડીખમ ઢગો ને શરીરના
 પશુખળ વડે ને અગર તો

પ્રનાપે બુદ્ધિના અમર જપ લાધે નહીં કદી
 વિબુના શસોથી

અહિંસા, શાંતિ ને વિશદ ઉરના પ્રેમ થકી જ
 ખરી શાંતિ લાધે, છવન કરતી મંગલ સુખી
 વિપથ પથથી સત્ય પથ ચે

ફરી પાછા વૃત્તિ સકળ બદલી સત્પર તમે
 અહિંસાના સાચો.'

—શ્રી હુષેન દા. વકીસ

(૭૦)

શોધી રહ્યો.

શોધી રહ્યો, હું શોધી રહ્યો,
મેઘિરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

મૃત્યુ પામ્યો એકલો સંધ્યા સમયમાં,
મૃત્યુ એતું હું નિહાળી રહ્યો,
મેઘિરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

અશ્રુભીની સંધ્યા તો આવી ઉતાવળી,
આકાશે સૂરજ તો આયમી રહ્યો,
મેઘિરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

રડયા સર્વે લાઈએને રડી સર્વે બેનડી,
પાકાર તું લાઈ ક્યાં પાડી રહ્યો
મેઘિરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

શોધું ક્યાં બેનડી? જડશે ક્યાં મોહન?
એની વધામણી આવી ગળે,
મેઘિરો મોહન ક્યાંયે ન જડે.

જોયા છે પૂન્ય જા, ને જોયા છે જાણુ,
એવા ચારને હું શોધી રહ્યો,
મેઘિરો મોહન ક્યાંયે ન જડ્યો.

— શ્રી વિનેદ ગાંધી.

(૭૧)

ગાંધીની હાટડી.

(રાગ—કાચબા—કાચબીના બગ/નનો ।)

એ ! નવખંડ માં ન્યારી, ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી,
 મોંધેરાં મૂલ લેનારી, ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.
 તારી હાટડીએ સ્નેહ-સેવા ને સત્યના સોદા યાય,
 અહિંસા કેરી એક કસ્તૂરી જગતમાં મહેકી જાય,

નવજોનન નિત્ય દેનારી,

ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.—એવી૦-૧

તારી હાટડીએ દેત-હીરાકણી, મોત-મોતી તોળાય,
 તાજ-તખ્તો ને તાજ-સિંહાસન, આજ સાંધણમાં જાય,

ત્રિરંગી વાવટા વાળી,

ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.—એવી૦-૨

તારી હાટડીએ ત્યાગ-વૈરાગના રંગ ઘેરા રંગાય,
 તારાં રંગે રંગાયલા એ તો કાળને ફૂલી જાય;

મૃત્યુનાં અગ્નિ પાનારી

ગાંધી ! તારી હાટડીએ બાળી.—એવી-૩

તારી હાટડીએ મૃત-સંજીવની ગુટિકા કંઈ પૂંટાય,
 ધૂળ-માટીમાંથી માનવી ઘડતો, કીમિયો પણ પંકાય,

નવજનન મંત્ર દેનારી,

ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.—એવી-૪

તારી હાટડીએ ફૂલડાં ફૂલે ને વળ વીંજાતા જાય,
 પ્રેમના તારા રસાયણે ધીંગા ખેંચી પીગળતા થાય,
 ડુંગર ડોહાવવા વાળી,
 ગાંધી ! તારી હાટડી લાળી.—એવી૦-૫
 તારી હાટડીએ ફેરતી ફૂલેલ મોરતી અમૃત-વેલ,
 જહી-ખૂટી તારી ઝટ ઉતારે, જુગો જુગ કેના એર,
 જ્ઞાણપથો વેર ધોનારી,
 ગાંધી ! તારી હાટડી લાળી.—એવી૦-૬
 —હૃદયેશ્વર કારાણી.

(૭૨)

પળે પાછો.

તેજ પ્રહસાંકમાં છાયા, આકરો ઈશ આકરે ;
 ચક્રે ચક્રે વાધી, રૂંધતી પૃથ્વીને લામે.
 તિમિરનો વરપુંજ શિરે ધરી
 નયનમાં ભરી વિશ્વકરુણતા ;
 પતન માનવકુળ-જ્યાં ભરી,
 ઉલટથી વધસ્તંભ ઇશુ જતા.
 કિશોરો આંખ મીચીને આવા અંધારથી મરે :
 પૃથ્વીના પેટમાંથી કેાં મૂળરૂપી કારમી ચક્રે ?
 આકાશના આંસુ અનન્તધા વહી,
 ધોવા મથે કાઘ ત્રિલોકમાં પડ્યો,
 જુગો વીંચ્યા; ઓસરતો ગયો નહિ,
 અંધારનો અંદ્રક ભાલમાં જડ્યો.

કડાકે તૂટતું ફીકું, શંગ કાંચન જેમનું;
ઉછળે ને પડે પાણું, પયોધિતું મહાતનું.

પ્રલય આજ ફરી ઉછળી પડ્યો,
વને વને ખરતાં નીલ પાંદડાં;
સળગતો ગ્રહ વ્યોમમહીં ફળ્યો,
વિમૂઠ વાદળ ઔ ધિર છે ખડાં.

પળ્યો આ દોઝ પાછો જ્યા, પળ્યા'તા એક દિ'ખ્યા?
જૂંગાયેલા પદે ચાલી, ભરતો પ્રધાનકની દિશા !

ધરાતણી ઉછળતા નિશાસા,
વ ટોળિયા વ્યોમ બધું ભમી રહે;
દિશા થીંછ - ચાકુળ, સ્તબ્ધ ન્યાસા,
ભીમી ભીમી આજ અસત્યતા મહે.

હોત જન્મ્યા ઇશુ હિન્દે ! ન જાતા કોસ પે કદી !
લોકની લોકાણી ને આળ આજે ચઢે નહી

જગતની સુચિરાત્તન સંસ્કૃતિ,
ભટકતી મૂંઝાથી અટકાવવી ;
ભરતના કુળગૌવની સ્મૃતિ,
વિમરતી, ફરીતો ફરકાવવી !

અશ્વમેધગણે જાણે, અશ્વરાજ ખૂંખારતો,
પૃથ્વીના પાંગ ખંડોગા, પડછંદા પ્રાણ પાડતો.

ભમી ભમી દાર ધરાવણું બધાં,
આહુલેક એ અંતઃની પુકારતો ;

સૂતેલની સાંકળ ઠોકતો સદા,
 ઝોળી અલાગી ભઝવી પ્રસારતો.
 પાપ, હિંસા, નિરાશાની, અહન્ત લીખ માંગતો,
 અબુધા લોકની જાને, નમીને પાય લાગતો.
 મનુષ્યના પાપથી ઝોળીની ભરી,
 અમી બધાં અંતરના ઉલ્લેચતો ;
 સમુદ્રના ઝેરની ધૂંટકી કરી,
 અમી થકી શંકર વિશ્વ રેલતો.

વિશ્વના પાપનો ભારો, ખાંધીને ખાળવા જતો !
 અંજના અસ્થિથી આજે, કાપના ચંદ્રે ન તો !

ન.ન સમુદ્ધ વિમૂઢ થઈ પદે :

“વધ કરો ! વધ જીસસના કેરો !

ધરમશાસને કવલ પદે

ચ.જી કાઢવથી અસહાયતો !”

ઇશુના જગના લોકે, ખીલ ઠોકયા શરીરમાં ;
 સ્વેચ્છાએ આજ તું ચાલ્યો, ફેલ કેરા વિઝીનમાં.

એ બારમાં એક હતો જામુસ,

ઇલા મસીને પકડાવનારો ;

વેદાન્ના ખાવીસ પ્રાદિ દાસ,

જુડાસના આજ થયા પ્રકાશે.

ઇસાને મરતાં લાગી, ક્ષણ એ ક્ષણ એ ઘડી !

ખાંપીને તો ટીપે ટીપે, અંગ ફેલું બધું જળી !

બાધાતણે એકલ બાધિસત્ત

ઇશ્વામસી આ જગના ઇશ્વારને

જેનો તણું તાપસી છન તરવ,
ગીતાધ્વનિ હિંદુતણી વધાઈને.

મનુકુળે મહા કાળે, કેળવ્યું જે સગીરમ્,
પ્રાપ્તિના શેપને શિરે, મણિ એ, ઝોપતો પથ

લજ્જા સમી મંગલ કામનામાં,
સંધ્યા ઉપા તુજ લોહી ફૂટશે;
કારણ્યનાં મૌજ મળી હવામાં;
આકાશથી આંસુ ઘડ ખરી જશે.

સહિતા અંત પર્યંતે, ખેડાંચલી સમંની છટા,
નહિ બાપુ ! સહી જાશે, ઉધારેના પુનઃ કઠા.

યુગે યુગે એક અલૌકિકાત્મા,
આ વિશ્વના ચરમહીં ખરાશે ?
ન તોય ભૂખ્યો જગ દુષ્ટઆત્મા,
તુષા ત્યજી શાંત સુરમ્ય થાશે ?

મરે જો બાપુ તો કાણ, માનવી જગ લવશે ?
લવશે સત્યનો સાધુ, કાણ આ જગથી જશે ?
સુખ; ચંદ્ર, શહી તારા, વધુ તેજસ્વી તો થશે ?

— શ્રી કૃષ્ણલાલ બીપરાણી

(૭૩)

ભૂલવા ખાતર.

(૧)

હિંદ પાકીસ્તાનના ભાગો કરી ચાલ્યા ગયા,
અંગ્રેજીની ઝેરી નીતિના ત્હોય પલછાયા રદ્યા ;
આઝાદીનું સ્વાગત કર્યું : આનંદ ઘંટારવ બન્ધ્યા,
કાળી ગુલામી હિંદની : ઘડીલાર બધા વિસરી ગયા.

(૨)

ત્યાં તો ઉઠી આંધી પુરાણા ઝેરના અંગારયી,
ઘેરી લીધાં નંદનવનો દાવાનળે ન્વાલા ઘડી ;
સ્વર્ગનો આનંદ ને સુખની ઘડી વણસી ગઈ,
બન્ધુ અને બંધુ તણા દિલની અગી ચાલી ગઈ.

(૩)

છેલ્લો કટોરો ઝેરનો એ પી જવા 'ખાપુ' ભાષા,
એકલા શંકુ સમા મચતા ઠલાહલ ઠારવા ;
ભોખાખલી, દિલ્હી, અને પંજાબના દરો દીઠા :
ત્યાં ઝેરના ઉન્માદીએ બલિદાન 'ખાપુ'નાં લીધાં.

(૪)

રાપે ભર્યું છે દિલ રસાતલ ફડોળવા તલચાઉં છું,
કિન્તુ અલિંસા ધર્મ માનવ પ્રેમથી ગમ ખાઉં છું ;
માતૃદિલે દારી જખમા : એ મર્મે શકવા ચાહું છું,
ભૂલવા ખાતર બધી રે વાત ભૂલી બાઉં છું.

(૭૪)

તપો તેજ

આત્મા મહીં સંગીત દિવ્ય સ્ફુર્તા,
 ફીફાં કંઈ સ્વપ્ન વિશાળ આલમાં,
 એ સ્વપ્નના રંગ પ્રપૂર્ણ થાતાં,
 અપૂર્ણતા સદિ તણી વિદારવા,
 વિદારવા માનવની લઘુતા,
 ખીલી જગે એ નવલી અદ્વિસા.

સદિ તણે પંક સરોજ ખીલ્યુ,
 ફેરાવતું સૌભ સાવનાની,
 ફેલાવતું કોમળ પુષ્પપાંદડી,
 બતાવતું પામરતા રથ્નોની.
 ગુલામીના ઘોર તિમિસ્ર ટાળવા,
 હીથો પ્રભુ આ હુતિપ્રજ્જ હીવો.
 આત્મા અમારે પ્રગટી છે ચેતના,
 એનું તપો તેજ સહસ્ર વર્ષ.

લઈ જીવનના બધા હજી રહેલ મારા હિનો,
 સુદીર્ઘ કરજો પ્રભુ, જીવનજોત ગાંધીજીનો.

— શ્રી રતુભાઈ દેસાઈ.

(૬૫)

જીવનનો કલાધર.

(અનુક્રુપ, ઉપજાતિ, વંશરથ)

સુદ્ધ. દાવાનળે દાઝ્યા, તપેલા પૃથ્વીતલે—૧

અમી વર્ષોવતી શીળી કોનીઆ પગલી પડે ?

પુષ્પી કળ્યા ભારતની પ્રજાનાં !

અહો ! મહાભાગ્ય વસ્ત્રધરાનાં !

ગુલામદોરે વસી મુક્તિ ગંગા !

ઊડે ધ્વજે અંતર-સ્નેહરંગ્યાં !

કોના સુણીને સૂર આંસુભીના

ગળી જતી વિશ્વની ઘોર હિંસા !

ઊલેચવા પાપ યુગો યુગોનાં

શું ઊતરી મૂર્તિમન્ત અહિંસા ?

અંગે બધા સંયમથી રસેલાં,

કંગાળની હાય થકી ભીજેલાં ;

લંગોટીમાં કાય લઈ લપેટી,

ચલે પ્રભુપ્રેરિત પ્રેમ-મૂર્તિ.

કલ્યાણના ચેતનબોલ બોલે,—૨

વેરી રહે પુણ્યિત પુષ્પ પુંજ

ને કીકીઓ મંગલદાર બોલે,

રચાય ત્યાં શીતળ સ્નેહકુંજ.

હસાવતું કોમલ મુક્તહાસ

આનંદ વર્ષો ગડીઓ ગરી રહે.

આંખેં ભયોં પ્રેમતણે પ્રકાશ
અમકાવતો માનવમેદની વહે.

ને અંતરેથી તપવારિ ઠેરા
અનેક ધારે ઉડતા કુવારા
સિંચે નવાં છવનથી તમેરા
દુઃખી ઉરોના રસશુષ્ક કપારા.

તુટે યુગોની જઠ શુંખલાઓ,
ને ઉઘટે અંતરની કળાઓ;
કાઢેકુલે છવનની સમૃદ્ધિ,
ખીલી રહે સૌરભ આત્મશુદ્ધિની.

લીલી રહે શાશ્વત અંજલિએ
તૃષા પીડાતું જગ દિવ્ય પ્રેરણા
અનેક ઠાને મધુરી સુણી રહે
અગીઝરી મંગલકારિણી વીણા.

ઝગર ઉડે ભાવિની ભાગ્યલેખા
જ્યાં એ જગે અંતરપ્રેમ પાથરે,
મુખે તરતી સ્મિત સૌમ્ય રેખા
સંસારનો યુધ્ધ વિષાદ આવરે.

ટહોટી જગે વારતકોકિલા, ને—
મૈયા તણા ઔરવ દુઃખ ગાયા;
કલા કેરી પૂર્ણ કલાવતારે.
મૈયાતણા સંરક્ષિ દૂધ પાયા;

રેલી હતી ત્યાં લગી માતઠેરી
હે માતણી સુંદરતા રસીલી.

તમે પ્રકાશ્યુ' શિવ સત્ય સુંદર
વિરાટ એા જીવનના કલાધર!
અઠંગ હો સત્યતણા પૂજરી;
હરે સદા ભગત કર્મયોગી.

એ સત્યને સુંદર પ્રકાશે
અંધારની ખીણ જીંડી વટોગતા
ને કર્મમાં, અંતરને અવાજે
આત્માતણી શક્તિ અમાપ દોળતા.

અભાત શત્રુ, સ્થિતપ્રજ્ઞ, સૌમ્ય
જંખી રહ્યા પ્રહાર્યે જ પ્રહાર
નિષ્કામ અથો નિરખી તમારી
પ્રત્યક્ષ ગીતા જીવતી નિહાળી

—દેવાસાહેબ બેથી.

(૭૬)

મૃત્યુંજય મહાવીર

જગતજીવનજ્યોતિ, હિંદુહિંદુઆધાર,
મનુકુલમન-મોહન, સ્વતંત્રતા શૃંગાર.
રૂક્ષ હૃદય રડતાં પીગળે જડ પાપાણુ
શોષિત શાં ઊભરે સ્થંભે પ્રકૃતિ પ્રાણુ !.....જગજીવન૦

પ્યારા રાષ્ટ્રપિતા !
મોંઘી દેહ મળે ;
ચૂમે આજ ચિતા
ચંદન ચેહ જલે !

ઠરણાકર દેતો નિત્ય દયાતુ' દાન,
કરાવતો સૌને દિવ્ય સુધારસ પાનજગજીવન૦

પાય પુનિત પડતાં
થાય ધરા પાવન,
કડુ કંટક વેરાતાં
સ્મિત-કુસુમિત કાનન;

પ્રેમરસાયણથી સૌ સંજીવન કીધાં,
સ્વરાજ્યનાં મીઠાં મુક્તિકૂલ કીધાં.....જગજીવન૦

ચાહે નહિ શુભ જે....
ચાહે અધિક તેનું,
અંખિલ જીવન માંહિ
એક અભતરિયુ ;

હિંમા હા ! શકે શું નિત્ય અહિંસાનાથ ?
શહાદતનો સ્વામી કરતો શાશ્વત-સાથ.....જગજીવન૦

વિશ્વ તણું વિજ્ઞાન
વર્તાવે વિધ વહેણું ;
છલકે શાંતિસુધા
અવધૂત કેરાં નેન.

હરિ-જનમાં જોતો સાચો વૈષ્ણવવીર,
તિતિશ્ચ વીતરાગી ધર્મધૂરંધર ધીર.....જગજીવન૦

સેવક સેવ્ય વિધાન
મરણવો મોહન !
રાજ તાજ કિસાન
મળુ કે મહાજન !

અભયાંજન આંજી, પ્રજા યની યજમાન,
સ્વાર્પણથી સીંચે, રાષ્ટ્રતણું અભિમાન.....જગજીવન૦

ઓંમવિશાળ ઉરે
જળકે ઋતરાજરવિ,
ઋતુ આદ્રં લસે-પ્રસરે
કિરણાવલિ સ્નેહકવિ ?

આજ વિલોપ થતાં માનવતા-મોતી,
વસુંધર, નિશ્ચયિન મુકત મને રોતી.....જગજીવન૦

વિશ્વવંદ્ય વિભૂતિ,
સંસ્કૃતિ કેરો સાર,
અનુકંપાનુભૂતિ,
સમતા-શીલ-વિહાર !

ભારતનો ભડવીર રટતો રઘુપતિ રામ !

મૃત્યુંજય મહાવીર રટતો અનંતનો આરામ.....જગજીવન૦ ,

-શ્રી મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ.

(કુમાર)

(૬૭)

અમર વિભૂતિ.

ગોગારી એ ઘડી હા ! હૃદય અમ ચીરે કાળ કાળો કરાલ
 વીંધી દીધો ઘડી જે ક્ષીર સ્વ જળ છૂટા પાઠનારો મરાલ
 હુઃખી બંધુ દિવસ્તો સકળ જન્મતમાં પુષ્પ એ માનવીને
 દાળે ત્યાં તો ઝૂંટાવી : મુજ હૃદય નહીં માનવું તોય માને
 એ જ્યોતિને પુજાવી : તહીં જન્મત બંધુ માનવીથી વિહોણું
 ને દીકું સૂચીછું પૃથિવી પટ પરે હિંદ સ્વાતંત્ર્ય બંદાણું
 જ્યોતિ તે તો પુજાવી સૂણ, હૃદયમાં મહા જ્યોતિ જે પ્રજ્વલતી
 ના શક્તિ કાળ તારી વ્યરથ તુજ કૂંટે હો ભક્ષેને પ્રચંડ
 દેહે બાપુ ગ્રામ એ : વિભૂતિ અમર છે તો વિદેહી વિભૂતા
 એ આત્માની પ્રભૂતા અણું મહીંને વ્યાપી રે'શે સદાત્યાં
 બાપુની કસ્મને આ નદ સરિત સહુ ભારતી લોક માતા
 આગે આગે વહાવે સમદર જલમાં ઐક્યને પંથ પે ત્યાં
 એગી યાશે સુભાગ્યે બધીય રજકણો કસ્મની ત્યાં ક્ષિતિને
 જાગે કે ભવ્ય જ્યોતિ અલખ સત અહિંસા ક્ષમા સાદ દેતી
 શાંતિ છાયા પ્રસારે મનુજહૃદય એ માનવત્વે ભરંતી
 ઝીલી લેને વિગએ હૃદયપટપરે માનવીઓ કુભાગી
 બાપુ બાપુ રહેતા પ્રતિ હૃદયમહીં ઝીકલે એક સાદ
 યાશું ગાંધી સહુએ જગત જન અમે છોડી દેને વિવાદ
 બાપુ ! સ્વપ્ને તમારા કરી અમ સહુના ને નવું હિંદસર્લ
 ડંકો દેશું અમે સૌ અખિલ જન્મતમાં માનવી ધર્મ ગઈ

—રમેશ મ. શુક્લ.

[૭૨]

‘ દૂર હજી વિશ્રામ.’

માતાકંઠે મુકિતની ઝૂલે મોતનમાળ,
ઢિલ્હી ! તારે કાંઠે દીપક ઝાકઝમાળ.

ઝળહળે દીપકો ઢિલ્હીને કાંઠે,

લાલ કિલ્લા પરે મુકિતધ્વજ ફરફરે,

છાતી પરથી જૂની શૃંગ્લોચો સરે,

જાજતાં ગીત ઉત્સવ તણાં ઘરઘરે.

ફરતાં હોંશે માનવી ઝુળે ધરી ઉલ્લાસ,

તપત્તી મારો એકલો, એનાં નેન ઉદસ

આપુ ! તારે નયન શી નિરાશા લરી !

શા વ્યથાવહિ લીતર રહ્યા પ્રજ્વળી !

તેં મહા મુકિતની કલ્પના ને કરી

એ ઇમારત દિસે આજ ધરણી હળી.

હાણાં વાયાં મુકિતનાં, પ્રસરે નહિ પ્રકાશ ;

ગાંધી આહી વિચ્છેદની રૂંધી રહી આઘાશ.

શત્રુએ વિષ તાણી વેલ પાવેલ ને

પાંગરી એ હવે સર્વ ફૂલે ફળે ;

વ્યાધિઓ અવનવા રાષ્ટ્રને મૂંઝવે,

ઘોર વટોળ વિદેશના સૂસવે.

ગાપુ ! તારા હેતના મહેરામણ હલકાય,

પથ પત્થર પડવયા નહિ, મોળાં પાછા નય

લોક શાશ્વત જીવનનાં મૂલો વીસર્યા,
 સ્વાર્થીઓ લૂંટતા દેશ બૂલી દયા.
 અન્ન ને વસ્ત્રના આજ સાંસા થયા,
 પીડિતો તુજ પરે મીંટ માંડી રહ્યા.
 નંદનવન ઉજળડ થતાં પ્રજા કરે પોકાર,
 પ્રલયપૂર હિંસા તણાં ઊમટે અપર પાર.
 તાત ! જે દિવસ રણહાકતારી પડી,
 જામિયા જંગ, રહી દંગ આલમ ખડી,
 ખેલવા બુદ્ધ નવરંગ એના ચડી,
 મુકિતની શી હતી મૂર્તિ મનમાં ઘડી !
 નવખ અમોલાં તારાં અટકે અંતરિયાળ,
 આજે ચિન્તાએ નમ્યું ઉન્નત તારૂ બાલ
 કોટિ કંગાલની નજર તારા પરે,
 એકલો તું બધા લાશ હૈયે ધરે.
 સિન્ન માર્ગે પ્રજાપૂજા આજે વળે,
 ખિન્ન તારાં નયન સર્વ નિરખી રહે.
 તારાં તપથી પ્રગટિયાં મુકિતના અંગાર,
 પશુ ખાણ ! ના ઊતર્યા તુજ હૈયાના ભાર.
 વિજય શો, વેદના રાષ્ટ્રની ના ટળે,
 શિર ઉન્નત નજો સત્ય કેરાં જળે ?
 શો વિજય, જો ન આ યાગ ફલે ફૂળે
 સૌચતાં અંધ્ય બંધુતા કેરાં જલે ?
 આજે ભારત ઢંઢમાં મુકિત તણા મદ્યાર,
 પશુ ઉત્સવ જાળે નહિ મહુનો તારજુદાર.

તું કહે : “ શું કરું ઉત્સવો ઉત્તવી ?
સાદ પાડી રહું આર્ત નૌઆખલી ;
આગ વિદ્યેષ ઠેરી શમૂડી રહી,
હૃદય ઠેરાં જલે જો રહી છાંટવી.

ઢિલે ઢિલે પ્રીતિ તણે પડેાંચેા નહિ પયગામ,
મજલ અધૂરી ત્યાં લગી, દૂર હજી : વિશ્રામ.”

દૂર તારા હજીયે વિસામા રહ્યા,
ભીંસતાં પ્રાણને તિભિર ગાઠાં થયાં.
મુદિત અંગા તણા નીર ને જીતયો
ક્યાંક અટવાઇ ફેંધાઈ વચ્ચે રહ્યાં

ભારતના અમિતલે વહેશે પાવન નીર,
અંગા પાછી નહિ વળે આપુ ! ધરજો ધીર.
તાત ! કંટક જલે પંથમાં ઊમટયા,
તું ભગીરથ ! જુએ જાણવીની છટા,
વીધીને આવી ને વ્યોમ ઠેરી ઘટા
શેઢશે જદર તે રદ્ર ઠેરી જટા.

અત ઉપર નજર કરી, માનવ પર વિશ્વાસ ;
રહમ સદા જો રામની, ચાલું કેમ નિરાશ ?
તપસી ! તારાં તપ તણી જગમાં ન મળે જોડ ;
શા શા જતકસ્યાણના ઉરમાં ભરિયા ઠોડ !
સમી વેદન ગોપવી, હસતે મજ મહાપ્રાણુ !

“પ દેને રાખને, મયાણ.

(૮૦)

આપને

(ગુલબંદી કંઠ)

હે વિરાટ ! હે અનંત !

ભારતના દિવ્ય સંત !

વિશ્વવંદ્ય, મૂક્ત પ્રાણ, નિર્ભય, નિશ્ચલ, પીમંત્ર !

-યઃ શક્તિર્થ જ્વલંત, મુચ્યશ્ચર્યા દિગ્દિગંત

કમંઠ હે કર્તુધાર !

માનવતા દારદાર-

આજે કાલી પુષ્કર,

નિઃસહાય કળકળતી, ધરધરતી,

હર્દભાર સહેતી-

ગદગદીત હૃદય, આપને સંભારે છે.

હે અનંત !

દ્વર્ગમ અમ મુક્તિપંથઃ

આજે હં સુમસામ.

રક્ત ધીજી આઝાદી, લાવી છે બરબારી,

ને કાન્તિ-દાવાનળ-

ભડમડનો બળબળતો,

માનવતાનાં પીયૂષ શોષે છે પગપગ, તો-

કેમ કરી મુક્તિનો પંથ બને સૂઝમ-

(૮૧)

હરિદ્રનારાયણ બાપુ

નિશ્ચિન હરધનકાળ ભમ્યો મંદિર, મસ્જિદ, અગિયારી,
મમનજૂંબી મહોલાત, ઝઠખા, બાગબગીચા બારી;
ફૂંડી વજ્યો નદી, ખેત, શામ, વીરથ, ગિરિ, ગૌહર ઘેરાં;
પણ મળ્યા નમો નવ ઠહો પ્રભુ ઓ પૃથ્વી કેરા.

ત્યાં વાણ લજનની લેર એક હરિજન ઝૂંપડીએ,
અંતર પ્રલકિત ભયુઃ ચાલ, મોહનને મળીએ,
પણ ભકત વધા : નરસિંહ આજ નહિ અડીઆ આવ્યા,
તે પછે રહી રહી વૃદ્ધા, નાથ અમ સ્વર્ગે સિધ્ધ્યા. X

નેત્ર શૂન્ય જે નયન વૃદ્ધાનાં હલક લરખમ વહેતાં,
ને વહન થઈ એક વિશ્વપ્રેમીની કદા અનેરી કહેતાં;
તે અશ્રુમિંદુના તેજ મહોં દુજ તેજ મહાન નિહાળતું,
એ હરિદ્રનારાયણ બાપુ ! દુજ સત્ય સ્વરૂપ મેં બાળ્યું.

-મધુભાઈ પટેલ.

[૮૩]

સાબ્રમતીના સંત.

કેમ કઈ એનાં ગૌરવજાન હું ? આજ ઉતારણું લોમ,
એથી ચ આજ કઠિન હું મારું ચીતારણું એનું રોમ.

એને તેજ વિશ્વ જ્વાલું
માતું એના ગુણનું ગાણું.

ત્રિભુવનયન એ માનવ, એનાં નેને એણું જે દીશ
તે દીશ વિશ્વ નિહાળે ને ભાળે ઝાંખા ઝાંખા જબદીશ.

દાખ્યું એણે ઇશઠેકાણું
એનું રૂપ કેમ પ્રમાણું ?

અમૃતઆંખે ને પ્રેમની પાંખે એ માપતા આજ અનંત;
સહિના સર્જનહાર સમાણા એ સાબ્રમતીના સંત.

એને આંચે ઉગ્યું ંહાણું.
એને આલ્યે ચોટ્યું ટાણું.

છાનછાતણકારને મૃત્યુએ આવીને દીધા પ્રજ્ઞામ;
એને ચ આદર આપી સ્વીકાર્યું ભોલી મુર્ખ “રામ રામ.”

એની મત કેમ હું બાણું ?
ક્યાં મિરિ ! ક્યાં પરમાણું !

— ‘સરોજ’

(૮૪)

વિશ્વવિભૂતિ.

કેણુ તપસ્વી આવ્યો,
રે કેણુ મહાજન આવ્યો ?

વૈશવ, કીર્તિ, તૃષ્ણાત્યાગી
ભવ્ય ક્ષીરીનો અતુરાગી
હીન હલિર્તનો સાચો મંત્રી
પથ 'મહાવ્રતધારી
રે ! ભારતગૌરવ ગાધી !

જો જોને વશવિહીન શરીરે
પત્ર પાળો દૂર પથે વિચરે
ઘોર તિમિરે ક્યારેક ધારે
હૂબતા માનવ તારે
રે ! ભારતગૌરવ ગાધી !

માનવમુક્તિ કાજ તલસતેઃ
રક અમીરના લેહ બુલવતો
અજાત શત્રુ ચર્ષને કરતો
પુણ્ય પુરુષ ફો ચીઠો
રે ! ભારતગૌરવ ગાધી !

તથાસી, અવધૂત, પડિત કે એ
રાજનીતિજ, વિચક્ષણ નર એ ?
રણસુબટ, ચક્રિ કે એ

અણુદીઠ વિપ્લવવાદી ?

રે ! ભારત ગૌરવ ગાંધી !

ભારતના ઉન્નયન આકાશે

સ્વાધીનતા તવ ઇતિહાસે

કુમકુમ અકિત લેખ લખાશે,

ભારત કાવ્ય વિધાતા,

એ વિશ્વવિભૂતિ ગાંધી.

—શ્રી જ્યોત્સ્ના શુક્લ

(૮૫)

ફિરસ્તાને અંજલિ.

(૧)

ભારતની લોમનો મોહન મધુર આજ,

આકાશી વ્યોમ વાટ ઉડી ગયો.

આશા ધ્રુવ તારલો આત્માનો હંસલો,

આજે અલોપ બની પોદી ગયો.

(૨)

હિંદીના હૈયાનો દિલનો સિતાર એક

છેલ્લો રણકાર આજ મૂકી ગયો ;

હે રામ ! હે રામ ! રેણી અવાજ આજ

મોહન તનમુઠત થઈ મૂકી ગયો.

(૩)

જાપુતા મોલ વિના મુના સંતાન સૌ
 ભારતના બાણુડા રહતા રહ્યાં ;
 મમુનાના નીર અને દિલ્હીના ફૂગ સૌ
 છાનાં આંમુડાંએ રહતા રહ્યાં.

(૪)

અત્ય અહિંસા ને શાંતિનો દેવદૂત,
 કાંતિ અહિંસા જગાવી મથે ;
 સૈમળુની શુભામ ભારતની લોભને,
 આઝાદી હાંસિલ કરાવી મથે.

(૫)

મોહન મહાન સંત દેવી કિસ્તાને,
 લાખ લાખ વંદન પ્રણામો હમે !
 મોહન પયગમ્બરને દેવોના દેવને,
 લાખ લાખ અંગુલિ પ્રણામો હમે !

—જાતુ જ. શુભક.

(૮૬)

રાષ્ટ્રના બાગબાં બાપુને.

(બૂલણી]

મુક્તિના તીર લાધ્યા છતાંયે પડી
 રાષ્ટ્રની ^{જીવ} મજબાર, બાપુ !
 પાર તું યઇ-જતાં કોણ કરશે હવે
 ડાલતી નાવ આ પાર, બાપુ !
 શાહ નહોતો છતાં શાહનો શાહ તું,
 દિગ્દિગ્ધંતે હતી આણુ તારી ;
 એક તારા વિના આજ સૂનો પડ્યો
 હિંદનો બબ્બ દરબાર, બાપુ !
 ઘોર અંધારમાં આત્મની રાત્રીની
 પાથરી પંથ ઉજ્જવલ ક્યો તે,
 તું જતાં એ વિકટ પંથ પર દેશની
 દોરશે કોણ વણુઝાર, બાપુ !
 પીઠ પીઠિત તણી પારખી સાંતવને
 એમના અશ્રુઓ કોણ લોશે !
 કોણ કરશે પતિત ને તિરસ્કૃત તણે
 પ્રેમબર બાવ - સતકાર, બાપુ !
 ત્યાજ ને પ્રેમ સૌરભ બન્યા આત્મની
 સત્ય-અહિંસા જીવન મંત્ર તારો,

(૮૮)

સંત બાપુને.

અરર, ઓ પ્રભુ! આજ શું થયું મુકૂત સંત દેહ અસ્ત રે થર
 અધિપતી હોતો પ્રેમ સુષ્ટિનો જગત હિરલો ચાલી રે ગરે,
 સકળ સુષ્ટિમાં શોક ઉઠ્યો કરુણતા અરે પાથરી ગયો
 જગત જ્ઞાનની જ્યોતિ પુજ એ જગત હિરલો ચાલી રે ગયો
 પ્રલય પૂર હા ઉછળી ન્હો ક્ષમન સિદ્ધિનો સ્વામિ રે ગયો
 જમત હાય રે આકડે ગડયું જગત હિરલો ચાલી રે ગયો
 અમર આત્મ એ જ્ઞાનર્થ ભર્યો ગરીબનો પિતુ સ્વર્ગમાં ગયો
 અમર આત્મને શાંતી શાશ્વતી પ્રભુજી અર્પણે સંત બાપુને

—જયમંજલ.

(૮૯)

“ અમર પંથના યાત્રીને—”

(મંનાકાન્ત)

આબ્યો હિંદે મધુર રણકો બંધનો તૂટતાં તે,
 ફિસ્લી દુર્ગે ફરફર થયો ‘બાપુ’નો એ પતાકો;
 ગાજી હઠ્યાં ગિરિ, તરૂ, અને મુક્તિધેણાં મનુષ્યો;
 વપોકાલે તિમિર હણતું તેજ હિંદે સમાયું.

હૈયાં આંને તુજ નયનનો નેહ માગી રહ્યાં છે;
 ચોકાવેશે ઉરઉમળકા અશ્રુ વાટે વહાવે;
 સુશામીનાં સ્મરણ સરખા આજ આવે ન કે દિ,
 ને ત્યાગીની સતત વહેતી સત્યની નિત્યધાર.

અર્થાતિ તારી તઠળ જગમાં આજ લાસી રહી છે,
 વિધે તારી અમર કરણી 'દિવ્ય' આંને બની છે;
 આ યોગી! તું મરણ કરમાં આજ આવી ફસાણો,
 કિંતુ તારી પ્રણય મૂરતી આજ પ્રત્યક્ષ પામે.

"બાપુ" આવી વિષમઘટના આંસુ કારી મૂકે છે.
 ને જહાજના જીવન સ્મરણો આજ બાળી મૂકે છે;
 આઝાદીના અડગ પથથી હેશ તુંતો ચળ્યો ના;
 ધારાગૃહે શયન કરતાં વીર રહેને રગ્યો ના.

માર્ગે તારે હરખ વહને આજ લીધી વિશામ;
 પાત્રીસ ઠોટિ તનુજ પીઝળે 'બાપુ' તારાં અરેરે !
 મૂલી એના વિરહવસમો વેદનાઓ નિહાળી;
 ત્રાસે હૈયાં ગડમથતમાં નેત્રથી અશ્રુખાળી.

(૯૦)

બાપુ ગાંધીજી.

ભારતમાને મુક્ત કરીને, અમર બન્યા મહાવીર-બાપુ ગાંધીજી !
 સુગયુગનાં બંધન વળગરશાં, લેદ્યાં જીવનવીર-બાપુ ગાંધીજી !

ડાસીમાના રેંટીડાને, ભારતવાસી બૃહી ગયાં,
 ઘરઘરનાં અજવાળાં રૂડાં સાથે સાથે શમી ગયાં ;
 અદ્ભુત એ ડાસાને પગલે પામ્યાં અસ્ત તિમિર-બાપુ ગાંધીજી !

પરનું ખોટા, પરનું ચાલ્યા, પર રંગે રંગાયા જી ;
 પરનું ઝોઢ્યું, પરનું પહેર્યું, પરના યશમાં ધાર્યા જી ;
 પરજેઠીઝી રૂળી ગયાં હાં ! તાર્યો મોહનવીર-બાપુ ગાંધીજી !

જાતે કરવું, જાતે રખવું, જાત વિના 'સૌજન્ય' જી ;
 જાતે ખૂઝવું, આગે ગઢવું જાત પડે ઉદ્ધરવું જી ;
 સ્વદેશી આ છે, સ્વરાજ આ છે શીખવ્યું સત્ય ગણીર-બાપુ ગાંધીજી !

એકળીજાનાં, પ્રજા પ્રજાનાં, અંતરને ઝોળખવાં જી ;
 વેર વિસારો, ઝેર શમાવો, પ્રેમ-સુધારસ પીવાજી ;
 ભવ્ય સાધના, મંગળ સિદ્ધિ, શિખવી માનવવીર-બાપુ ગાંધીજી !

સત્ય જ, હાં ! જીવનની જ્યોતિ, સત્ય જગતઆધારજી ;
 સંત્ય ને છૂપે, સત્ય ને હારે, નવજીવન દેનાર જી !
 મંત્ર સ્વષ્ટાક્યા મનુજ-દિમાલય, સત્ય અહિંસા વીર-બાપુ ગાંધીજી !

—શ્રી મનસાલ પ્રદ બલ.

(૯૧)

ગંગા તમે ને.....

(અનુષ્ટુપ)

કારતી એક સંધ્યાએ સ્તબ્ધતા છાઈ'તી બધે,
ક્યાંકથી સુર આવતો “હજીયા બાપુ આજ રે.”

(મિશ્ર)

નાં જીવ માને પ્રતિજ્ઞ પાડતો,
“ બને કદી એ ” “ કદી બાપુ તે મેરે ? ”
કિંતુ પિશાચી પૃથિવી પરે આ
પિશાચ લીલા કદી યંબી છે, બલા ?
રામાવતારે જનમ્યો ન રાવણ;
હજીયાવતારે કુર કંસ પાડીયો;
ના બુધ્ધ ઇંદુ જીવી શકાયા !
ગાંધીજીને ગોડસેએ હજીયા ક્યાં ?
જેણે ઉત્તર્યુ અય વિશ્વ પ્રેમથી,
દેઈ ગયો ને નવ ભાવનાઓ,
ક્રમણ સર્વે મનુ કેરે ન્યાં વસ્તુ,
તેણે રે આવુ યંત્ર કૂર મૃત્યુ.
મૃત્યુ ! તુ હીસે મહાભાગ લાઈ !
તારી સોઠે હોય આ જીવ ક્યાંથી ?
જો પુણ્ય બાપુ ! અમ બાપુકાને
તજી સમાધી લઈ લીધ રો તમે ?

હોતા આધારે તરે આજ. નૌકા
 તોફાનીને ઘોર મહાસાગરે આ ?
 મયા તમે માનવતા રહે છે.
 પૃથ્વી સારી અંધકારે ડૂબે છે.
 તારી યાત્રા બાપુ જગતે અનેરી
 આંસુ આરે વિશ્વકલ્યાણરેવી".
 હરે તું યાતાં જગ એકલું પડે;
 તું વિશ્વ બાપુ ! અહીં સર્વ અંધ છે.
 જીવી નાણું, ને મરીને ય નાણું.
 તમે મરીને અમરત્વ પામિયા
 શિવે પચાંબુ નિષ દેવલોકને
 પિયૂષ પાવા, તું ય ઝેર ગોળના
 ઘડી મુતો મૃત્યુની સોઠ તાણી
 ને એ તારે ઝુગે હાસ્ય રહે !
 બાપુ બીજા કાળ આચપ્તુ છબ્યા,
 બીજા કાળે મૃત્યુ ચે ઝંડારી 'ઘીપું.
 આધાર સર્વે જ મયો, મયો રથી,
 યશે હવે જે છવતાં થયું નથી ?

(અતુલક્રુપ)

મહિંસા, કલ્પ ને પ્રેમ જેને હૈયે વર્યાં હતાં
 વેદ શાંતી તલો સ્વપ્ન દદા, ઇંશ તલો ફત
 માવના બધાં કલ્યાણ ફેરી જેને હીલે હતી
 હાલના સંઘર્ષો સર્વજો પૃથ્વીની સ્તબ્ધતાં વધી.

—નરેન્દ્ર પંડ્યા,

(૯૨)

છેલ્લો કટોરો

છેલ્લો કટોરો ઝેરનો આ : પી જાણે બાપુ !
સાગર પીનારા અંજલિ નવ ઢાળજે બાપુ !

અણખૂટ વિશ્વાસે વહું જીવન તમારું :
ધૂતો દગલખાળે થકી પડિયું પનારું :
શત્રુ તણે ખોળે ઢળી મુખથી મુનારું :

આ આખરી ઓશિકડે શિર સોંપવું બાપુ !
કાપે ભલે ગર્હન રિપુ મન માપવું બાપુ !

સુર અસુરના આ નવયુગી ઉદ્ધિ-વલોણે
શી છે ગતાગમ રત્નના કામી જનનાને ?
તું વિના શંભુ ! કોણ પીશે ઝેર દોણે ?

હેયા લગી ગળવા ગરલ અટ જાણે રે બાપુ !
ઓ સૌમ્ય-રોદ્ર ! કરાલ-કેમળ જાણે રે બાપુ !

ઠહોથે જગત : ભેગી તણા શું ભેગ ખૂટ્યાં ?
હરિયા ગયા ચોપાઈ ? શું ધન નીર ખૂટ્યાં ?
શું આભ સૂરજ, અંદ્રમાંના તેલ ખૂટ્યાં ?

દેખી અમારા દુઃખ નવ અટકી જાણે, બાપુ
સહિયું ઘણું, સહિયું વધુ : નવ ધડકાળે, બાપુ !

ચાણુક, જમી. દંડ, ડંડા મારના,
જીવતાં કચ્છાના કારાગારના,
ચોડા ઘણા છંટકાવ ગોળીબારના,

પાંચે તાવો ભળી ગયાં છે પંચમાં,
 ને બાપુનાં અસ્થિરો નજરે પડે.
 અવશેષો ને ભસ્મોને વાચ્યા ફૂટે;
 કહે છે સૌને “કામે મૌ મંડી પડો!”

પ્રાતઃકાળે વહેલાં ઊઠીને સ્મરો,
 પ્રાર્થન, કાંતાણુ, ગીતાને ના બૂલ્યો,
 નિતો વાસુસેવન તો કરજો તમે,
 ને ઝીલજો કંઈ રક્ષિભચ્ચો ભાનુતાળાં.

બાપુજી! અમ ભાનુ ભગં વરેણ્યશા,
 પ્રાતઃકાળે નિત નિત આશીષ આપજો!
 પ્રભાઈને આગસને સૌજન છેડતું,
 વરસી રહેજો બાપુની આશીષ જો.

દેવ યદને ભજીએ માનવદેવને.
 બાપુજી સમ માનવદેવ નહિ મળે;
 ભક્ત હતા તે ભગવાને જ ભળી ગયા,
 રહી ગયા છે સ્મરણો માનવઅંતરે.

સત્ય હર્તું તે સત્ય મહીં જ ભળી ગયું,
 ઋત હર્તું તે ઋત મહીં જઈને ભળ્યું;
 વરેણ્ય ભગો દેવ તણાં તો ધ્યાનમાં,
 નિત નિત વળી અંતરને અજવાળશે.

(૯૪)

સુકાની ગાંધીજી.

(શબ્દ—લોભ ભગતના ચાળખાનો)

તાલમા ! ડોલતી નાવ નીર રહી,
 સુકાની બેઠો બાવન ખહાર બધ—તાલમા
 સુકાની નીરક્ષીરવિવેકી હંસલો,
 કળવન્તો મોરલો એ કંઈ ;
 શરોનો સિંહ અને ગરીબોની આવડીએ,
 દૂગી જીવનભર, ભાઈ !—તાલમા
 શંકર એ-ઝેરધૂંટ પીતો જટ, દેવ અને
 દાનવનાં દુઃખ શિર લઈ,
 વિષ્ણુએ-લાતની તો વાલ કરી ! આપે ક્ષમા,
 ગોળીઓથી ખૂદ વીંધાઈ—તાલમા
 ભારતના ભાલનો એ કંકુનો ચાંદલો,
 હરિજનની હૂંડી હાથ ગ્રહી ;
 મૂડી મજૂરની એ હેવાલણ હેમચૂડી,
 હાકેમ હજૂરનો એ સાંઈ—તાલમા
 આળીસ કરોડ કેરી સાચ બોલી જીભ, એના
 હંત વિષુ સૌમ્ય સુખ મહી,
 હેડું, શિર, હાથ, પ્રાણ એ એજ—સહુ-સાદ,
 એની બાદુઈ લાકડીએ સહી !—તાલમા

મનિઠોનો ધર્મ અને રંકનો એ ન્યાય શુદ્ધ,
 એવકનો સાચ એ સિપાઈ;
 સંત ને સમાજનો એ તાજ વિના રાજ ઠયો,
 શુ શુ એ હોય-હતો નહીં?—વાલ્મીકી

ઠાણંતી નાવડીને સ્થિર કરી ઠામીએ,
 ભારણ-ભય વામીએ જો કહી,
 સત ચીંધ્યે પુણ્યપથ જેવડ થઈ ખેડીએ,
 જરી એ ના જાય જોખમાઈ;
 સુકાની મર્યો લોહીલખ્યો મિદ્ધ મત્ર ગાઈ,
 ‘રામ નામ, રામ કામ, રામ રોશનાઈ.’—વાલ્મીકી

—ચુનીલાલ રામચન્દ્ર મેલત

(૯૧)

જગ મોહન.

(સોરઠા)

પૃથ્વી પાવક નૂર એમંજ્ય પુરુષ આવ્યા ગયા ;
 પણ જગમોહન ગૂર, મહાપુરુષ દેવી થયો.
 શસ્ત્ર ધર્યું નગ હાથ, ખાલી સુતર તાંતણે,
 મામુલી તકલી હાથ, હિંદ બેડી તોડી ગયો.
 શંકર બુદ્ધ ને ખ્રિસ્ત, પયગંબર જરથુસ્ત વીર ;
 આતો અપૂર્વ શિસ્ત, શીખવી પ્રાણ દઇ ગયો.
 શક્તિ સુદર્શન જન્ય, કૃષ્ણથી પણ એ ચક્ષુઃ
 ચક્ષાબ્ધું હણ્યો ન અન્ય જાત ઉપર ચક્ષવી ગયો.
 હિંદ ગુલામી જંજીર, ગાળીને ગોળી ઘડી,
 ઉદ્ધિ મંથન ઝેર, નીલકંઠ એ પી ગયો.
 સ્ત્રીધી મીતે મોત, દેતાં કુદરત પણ ડરી.
 શત્રુને ચ સંકેચ, નિજ બંધુ હાથે મર્યો.
 ગયો છતાં એ સંમક્ષ, દેશે દેશે દિલ વસ્યો ;
 અખલે રાત્રી અક્ષ, જીવનમુક્ત એ છે મર્યો.

—અ. ઉ. દવે.

(૯૨)

ધરિત્રાનું રહન.

સૂની રજનીમાં ધરતીનાં ફૂલકાં મુણાયાં !
 આકાશે ઇન્દુનાં જળ લોચનો ખિડાયાં !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં ફૂલકાં મુણાયાં !

ધંખીનાં જાન ન'તા,
 પર્ણે સૂમસામ હતાં,
 હવામાં લાખ લાખ હીંચકાં સમાયાં !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં ફૂસકાં મુજાયાં !
 નીરવતા છાઈ હતી,
 શોકિત ચનરાઈ હતી,
 ગરજાંથી કન્ઠનના કારમાં ઘણાયાં !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં ફૂસકાં મુજાયાં !
 ઈશુ ને સુકલુની
 આપી ગઈ યાદ જુની,
 આંખોમાં આંસુના ઘોધ ઊભરાયા !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં ફૂસકાં મુજાયાં !
 હયાના હીર મીંચી
 અનુપમ પ્રતિમાઓ રચી;
 મહેકાવતી વિશ્વખાત
 અણમૂલ ફૂલવેલ લચી;
 છૂંદી કચરી કૃતમ ! લઈ સુગંધ કાપા !
 યુગતમના તારક ! તેજ ઓલવાયા !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં ફૂસકાં મુજાયાં !

—‘શશિન’ ઓઝા.

(૯૭)

મૃત્યુનો યાત્રી.

[શિખરિણી]

‘અરે ગાંધીરાજ !—’ શબ્દ અધુરા એ રહી ગયા
 અને ઠંપી વાચા કહી નવ શકી તે નયનની
 મૂંગી અશ્રુચાણી રહી ટપકી ; ગાંધીચરણમાં
 પડીએ મૂર્તિ, ને હજી—અણખિદ્યા-ખુદ્ધ-ચઃણે
 અન્નણી કેા જાણે લયી પડી સુન્નતા ઉરણીની.
 હજી લોહીલેખો સૂઝનકનિકાસે નવ સૂક્યા
 નવું પાતું તેવે લખણું અમીઆંકે શરુ કયું.
 અનેરું ગાંધીએ, ગિરમિટ થકી સિદ્ધિમંત્રે
 બચા’વા આક્રિકા મહી લડત સત્યાગ્રહ તણી
 લડ્યા; પોતે વેડી, હૃદય પલટાવ્યા અરિતણાં.—૧૦

નવેલા એ યુદ્ધો હૃદયથીર કેા હિન્દનખીરો
 પડેલો, એવી આ તરુણવિધવા અશ્રુવચને
 વહે : ‘ગાંધીરાજ !’ શિર ચરણપૂતિ પર સુહે,
 નિસાસે દાઝયા, ને ચખજલથી લીંચ્યા ચરણ; ના !
 અરે લીંચ્યું, દાઝ્યું હૃદય ! હજી તો ઉંબર પડે
 ઉલ્લા’તો એવા કે શત સમરને વીર નર એ
 હજી તો પોતામાં શનશત લડાઈ લડવી છે,
 લપેટી વિશ્વોને હજી ન પ્રકલ્યો પ્રેમ ઉરમાં
 પુરો, તો યે આવી ઠરુણ કુરખાની નિજ કને
 થતી, તેના સાક્ષી થવું કયમ ? વલોવાયું ઉર એ.—૨૦

કંઈ એવું એવું પળમાંહી ઉડું, બાણી નીતરી :
 ‘અરે બાઈ ! એ ના ! તુજ પતિ મયો ના ગણીશ તું,
 ગયો મૂઢિત ઠાજે સહુતણી, મયો એ અમર છે ;
 અને ગદ્ગદ કંઠે વધુ ન વદવા દીધ કંઈ તો
 પરંતુ ઊઠાડી નિજ ઠર થકી, ને ઊભી કરી
 ખલો માયાળુ એ કર રહી ગયો, ને ઉભરતી
 ધવાએલી આંખો મહીં ડબક જાંધીયખ ડુખ્યાં.
 અને પોતામા એ નયનજળ લાવ્યા ભરી વધાં.
 હતી થ’લી વાચા, નયનજળ થયા પણ નહીં
 અચિતો ગાધોના મુખથી શબ્દો કે સરી પડ્યા—૩૦

અનાયાસે, ‘બાઈ ! તુજ ચમ કઈ હિન્દ રમણી
 થશે સ્વામીહીણી, જનનીભૂમિ ત્યારેજ છુટશે,
 —અને મારી લોળી પણ તુજ થી જમારે મઈ હશે’—૩૩

—ઉમાશંકર જોષી

(૯૮)

ધન્યભૂમિઃ

ધન્ય ભૂમિ ગુજરાત માત તુજ ભાગ્યલેખ કંઈ જ ય હિસે,
સહુ આધુનો સાચો સાધુ સાગ્રમતિ જલ તીર વસે.
રંગદ્વસ તારો ફરી જતાવો દે.લોક' અર્ધી આખ્યાં' છે
ધર્મકર્મને પ્રતેજ દરવા ભારત દેશ જ્યાંયો છે

—ધન્ય ભૂમિ.

દિવ્ય તેજ એ દિવ્ય ફરીથી દેશપ્રેમ પ્રગટાવે છે,
પયશ્વરી રો પ્રભા અનેગી દિલ્લિલિત જ્યોત જગાવે છે.

—ધન્ય ભૂમિ.

મોહન તારું નામ મીઠડું રંગ રજ ચેતન લાવે છે,
મેવાના ઓ સંત ગાંધીજી દર્શનથી મન ભાવે છે.

—ધન્ય ભૂમિ.

ધન્યભાગ્ય એ કુંજ ગુર્જરી ધન્યભાગ્ય એ નંદનવન,
ધન્ય ભાગ્ય સૌરાષ્ટ્ર સુજનતા જ્યાં પ્રગટે પ્રભુતાનાં જન.

(૯૯)

અમર અહિંસા.

જ્યારે અમૂલ્ય શોણિત બિંદુ પડ્યા ધરા પર,
 ધૂળ ધરા વહી, “હું” થઈ ધન્ય રે વિરલ નર
 જીતી લલે ને હિંસા છે એક સજ્જને લીધે
 થઈ ગઈ અમર અહિંસા એ સ્વાર્પણને લીધે”
 ત્યાં રક્ત-બિંદુ ઉઠ્યા વધા ચૂમી ચૂમીને,
 “જાણ તમે અમર થઈ મારી બધા મરણને.”

—અમીન આજાઃ

(૧૦૦)

અનંતરૂપ.

(સારંગ)

પળે પળ જીવવા રૂપે રે

બાપુ ! મુરત તહારી લીલી...

મક્ષીનતા છાઈ ધરતી એ તમસ ધન પથરાયા
 માનવતાના ખંડેશમાં પશુતા પુંજ ખડકાયા
 પાપલીલા લહેનાઈ ચો-દિશ પૂણ્ય બધા ભરખાયા
 નવસર્જનના સ્વપ્ન ગુલાળી ગળ મહોં રોળાયા
 મૃત બનેલી માનવતાને ફરીથી ચણવન કરવા
 એર જગતનાં જીવો એકલ, જગને અમૃત પાવા

તે દિ મંજલ રૂપે રે

બાપુ ! મુરત તહારી લીલી

સ્વાધીનતાનો જ મ મર્યો તો નવસર્જનની વેળા
 સ્વાર્પણરંગી રણકેમળી, માનવ થયાંતાં બેળાં

ધોર અત્યાચાર સ્ત્રીતમનાં અસુર કળા જિભરાયાં
સંહાર-લક્ષી અગનજાળમાં લખલખ શીત હોમાયાં
હિંસાના જિન્મત્ત બળ સામે આત્મ બળ ટકરાવ્યું
'મુક્તિ-મરણ'ના વીરલ મંત્રે અસુર-બળ નમાવ્યું

તે દિ મહાસ્ત્રી રૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી દીઠી.

ભાગ્યહીન આ જૂંમે જીપર ક્ષણિક અંધ પ્રમથામાં
ધર્મ અને મજહબના નામે રૌરવ નરક સરજાયાં
ભાનબલી નિજ લાઈ લાઈનાં પૂન પીવાને ધાયાં
વૃદ્ધ, શિશુ ને અળતાઓના ભેગ ગધાય મૂલાયા
'વેર શમે ના કહિ વેરથી, વેરથી જ શમવના
પ્રેમ શાંતિના કંઈ પયગામે અમન અમીએ બુઝાયા

તે દિ અવધૂત રૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી દીઠી.

દેવ મહેચ્છા મનુજ રૂપે ધરતીએ અવતરવા
ભુલાયલી કૃષ્ણ-ગીતાનાં ગીત રૂરી શુંજવવા,
ખૌદ, ઇશુ ને પયગમ્બરનાં સ્વપ્ન સંજ્ઞાન ઠરવા
રામરાજ્યની ભવ્ય કલ્પના પુનઃ જગે પાયરવા
જગ માંગદ્યનઃ પરમ પ્રવાસી, અનંત યાત્ર દીધી
વિધાને હુંદ દેવા કાળે, ભાત જલાવી દીધી.

તે દિ પ્રહસ્તરૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી દીઠી.

યુગ અવતારી રૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી દીઠી.

— ચંપકલાલ પરીખ.

(૧૦૧)

રામલકત આપુ.

આજે વિશ્વનો તારણહાર ગયો,
આજે ધર્મનો ધારણહાર ગયો,
સતજુગ પ્રવર્તક પ્રાણ ગયો,
આજે સર્વને સાચવનાર ગયો !

બુગબુગનો દૈવી સુપુત્ર ગયો,
આજે વિશ્વનો ભવ્ય વિશાટ ગયો,
રામલકતોનો રક્ષણહાર ગયો,
ધરા અંતરનો અભિરામ ગયો !

આજે કૃષ્ણનો કર્મનો યોગ શમ્યો,
આજે શંકરનો ય વૈરાગ્ય જલ્યો,
આજે જીસસનો સહચારી ગયો,
આજે મહામહનો રાહદારી ગયો,

અમને સુનાં મૂંઝી સાચો સાથી ગયો,
અમને દિક્ષા આપી ગુરુમંત્ર ગયો,
અમને રાહ ચીંધી દ્રષ્ટિદાતા ગયો,
અમને પ્રીત આપી પિતા પોદી ગયો !

રામરાગ્ય ઉપાસક સાચો ગયો,
હુઝા અગિય પીનાર અમરસ્ય ગયો,

ધ્રુવતારા અચાનક અસ્ત થયો,
ન્યોતિશ્ચ પિતા આજે પોલી ગયો !

જેણે રક્ત ઢઢ ઢઢ રક્ષા કરી,
તેની મંગલ કાયાને કાણે હણી,
જેણે પ્રાણ ભરી સૌને પ્રીત કરી,
તેને કાણે ભયાનક ગોળો ધરી ! ?

જેની પ્રીતની ઓળખ સૌને હતી,
જેની માયાભરી આંખ મીઠી હતી,
જેનાં અંતરના અમી પીને સદા,
દુઃખમાં ચ ધરા પ્રીને હમતી હતી !

અસી ધારા મતે રાષ્ટ્ર રક્ષા કરી,
જેણે ભાગી સદા રખે ાળી કરી,
વિશ્વધર્મ ખરી હરીઆળી કરી,
વેદપુત્ર પદે ગોળી કાણે ધરી ! ?

જેણે હિંસાના ચેન્ય હઠાવી હીધાં,
પ્રીતે શત્રુના શત્રોને મહાત કીધાં,
વાણી મંગળની અમીધારા સરી,
ધર્મવીર પદે ગોળી કાણે ધરી ! ?

અશાન્તિમાં કાયા ઓગાળી હતી,
સુખ શાન્તિની સેજ હઠાવી હતી,

હૈયે દુઃખીયાની ચિંતા જલતી હતી,
એવા ભેગી પરે ગોળી કોણે ધરી ! ?

જેનો કાયાના રક્ષણ માટે પ્રભુ !
હસી હસીને મસ્તક દેત પ્રભુ !
જેની રક્ષાને કાજ સદાયે જાગી,
અમે જુગજુગના વૃત્ત લેત પ્રભુ !

એની ચર્ણુ ધુલી લઈ પુનિત થવા,
કહો કોણુ એ દેવ અધીર થયા,
કહો કોના અલાગીના આચરણે,
અહિ સતજુગનાં તેજ અસ્ત થયાં ! ?

હવે સાગરો સાતે છોને ઉછળી,
જગ આ બધું જલજલાકાર કરે;
એકે મહા અનલ ભડે છોને બળી,
આ જગ બધું ભસ્માંકાર કરે !

ભલે મુરજની જ્યોત સળગી ઉઠે,
ભલે ચંદ્રકિરણેથી અગ્નિ ઝરે,
ભલે હિમનાં શિખરો સ્યામ પડે,
ભલે નદીઓનાં નીર પાછાં ફરે !

ભલે આંધી આવી સર્વ ભગ્ન કરે
ભલે વેદ આવી મૃત્યુ નૃત્ય કરે,

ભલે આકાશી તારાઓ તૂટી પડે,
હવે તેની તમા મને ના જરી થે ।

આજે જ્ઞાનની વાતો થે ગમતી નથી,
અમને શાન્તિની મીઠો થે જયતી નથી,
પ્રશ્ન આવી રહે એક હૈયું ભારી,
અમ બાપુજીને ગોળી ફેળે ધારી । ?

દુઃખ જવાણાઓ કેમે ય સમતી નથી,
કયાથે આખ જરા ધરા ઠરતી નથી,
જાણે ધરતીમા સત્યનો વારા નથી ।
રામભક્ત હૃદયે, રામ કયાથે નથી । ?

—શ્રી કૃષ્ણ કાકોર
અમ એ (કુ.એમ એ)

(૧૦૨)

દેવદૂત

“આકાશે યે, કદી ન ઉગરે માનવી, નાશમાંથી !
 પાણીમાં યે જરી ન ધવતો માનવી ત્રાસમાંથી !
 પૃથ્વી, યે ના ઘડી વધુ હવે માનવી એવું યંત્ર
 સારી શક્તિ મુજ કરતલે શોધ્યું મેં એવું જંત્ર
 લાધી શક્તિ અપૂર, અણમાં, શક્ય છે સર્વનાશ
 મારે કાળે સર્વ સધળું માનવી હું વિરાટ.”
 સૂણે બે લોક જગત જનની મત્ત એ માનવીના,
 વિચારી ને દુઃશર દ્રુષ્ટે, બોલ એ માનવીના ?
 સૃષ્ટિનો શું લગ સંગીષ ? સર્વનો નાશ થાયે ?
 હિમા કેરા અમુર બાળુ આજ સાસ્રખ્ય થાયે ?
 મારો આજે શશુ કૃત યે કૂરતામાં વિલાસે !
 ત્યાં તો ગાંધે પુનિત જગમાં સ્વર્ગેથી દેવદૂત :
 “ના, ના, એવું કંઈ ન બનશે, માનવી છે સપૂત.
 એ તો આજે ફસી સરી પડ્યો આસુરી બલમાંડે
 આઘ્યો એને ઊંચકી મૂકવા હું નવા માર્ગમાંડે.
 જંઝા થાયે કદી ન ઠરશે, સૃષ્ટિ ના નાશ થાયે
 મારે હવે અમર દીવડી પ્રેમની ના વિલાયે
 બોલોતિ એની જગત વરશે, શાંતિ સામ્રાજ્ય થાયે
 પૃથ્વી થાયે સ્વરગ સમી ને માનવી દેવ થાયે.”

—પ્રપત્ત ગો કાણ.

(૧૦૩)

સંત - સાધના.

વિચારે નેણુ ઘેરાયાં ધંભેલા કાલ-હેવનાં,
અંકાતી રેખ ચિંતાથી પૃથ્વીના લગ્ય લાલભા;
આકા આમ્ભીયંધેરું ને મરત અન્સ્વથ સૌ દિશા,
ભાવિના ચિંતને આજે વિશ્વશિદ્ધી રૂળી ગયા ।
મૌન નિવેંઠની છાયા સર્વને ચિરા ફેલતી,
અંધારાં જામતાં દૃષ્ટિ શોકભારે ઢળી રહી.
નિશ્ચયુદ્ધે વહોવાતાં પૃથ્વીના કેંક માનવી
મુક્તિ-અન્ધુત્વ-ભોગીનાં કદ પેળી વહે રહી
મુક્તિ ને ઉન્નતિ સૌની સત શોખાવને ચણી
અપે છે આજ આહુતિ અમૂલી નિન્દગી તણી ।

‘ સૃષ્ટિમાં સાધુતા વ્યાપે, પ્રેમગંભી વહે બધે,
અહિંસાનાં-અમી પીને માનવી-આત્મ પાંચરે.
‘સેવાની સૌરભે સૌની’ જિંદગી’ ધન્યતા વરે,
ત્યાગની નિર્મલા-કંથા’ સસારે સર્વ કો ઘરે
‘અમૃત્યો’ અસ્ત પામે ને શમે અન્યાય શૂન્યમાં
સોનેરી-કિરણો’ વિશ્વે ફેલાયે પૂણ્ય-સુચનાં
‘પીંજરાં સર્વ તૂટે ને ગાત મુક્તિતણાં રમે,
વિશ્વનું બીન સંવાદી સુરથી આવાને ભરે”

-શંખના ઘોર નાદો બધાં કાળજી વિશ્વનું ચીરે,
વેણું ત્યાં સંત ગાંધીની બાબતી દોમલા સ્વરે. ૨૦

ખસૂરા વાદ્ય ઉત્કૃષ્ટો ચોગમે તોય સંતની.
ત્યાગ ને પ્રેમનાં ગીતો રેલતી ધીર બંસરી,
(કિન્તુ સંતોતણા થયે વિપત્તિપૂર્ણ છે સદા,
સિદ્ધિએ સિદ્ધિના ગમે આકરી લીધે સાધના.)
સ્વાર્થ વંટોળ બધાં બામે, ક્રુધા સત્તાતણી હહે.
'ત્યાગ-મુક્તિ-અહિંસા'ના સુર ત્યાં કોણ સાંભળે ?
વેરની રંજભૂમિ ને લોહીની મ્હેકિલો બિડે,
પ્રેમ-બાધુત્વની બંસી કોણ ત્યાં નવરું મુણે ?

શ્રદ્ધાની સ્થિરતા તોયે સન્તના સુરમાં વસે,
વિપત્તિ-વર્ષણો ઝીલી આત્મ ઉલ્લાસમાં લસે. ૩૦

કુંદાહા ઝેરીલા સામે, રોષના ઉગ્ર તાપમાં,
એનો તો અર્થ કૂલોનો, અંજલિમાં ક્રુધા સદા.
“મુક્તિનાં તોરણો બ્યારે હૃદયે દેશ-દેશમાં,
શક્તિને મૂલ્યે બ્યારે વિશ્વકેરી પ્રજા-પ્રજા;
આખ્ય ને સાધનો સર્વે શુદ્ધતા પામશે મહા,
મંગલા વિશ્વ-શાન્તિનાં સોણલાં મ્હેરયે તદા !”
સન્તની આર્ષ-બાણી આ ખંડ-ખંડ ફરી વળે,
ખેલાતા તાંકવે પાછી બેની બે મોરલો બને.

“ક્રોધો બે સંસ્કૃતિકેરી રક્ષા તો માત્ર બેઠા આ
જંગલ બે વિશ્વમાં શાતા તોય છે રાહ બેઠા આ. ૪૦

“ધૂએ જે મેલ ખીજના શુદ્ધ તેને થવું રહ્યું !
 અંધારાં ફેડારાં જેને તેજ તેને થવું રહ્યું !
 “કુદ્દથી કુદ્દનો નાશ વિગ્રવમાં પ્રાપ્ત નહીં !
 કુરિતો અન્યનાં પાપી વામી ના શકશે કહી !
 “અન્યનાં પીજરાં કેરાં પંખીઓ મુક્ત જે ચહે,
 પોતાનાં પંખીડાંને તે શીકેને પીજરે કુંધે ?
 વેરનાં સર્વ વૃક્ષોતું ખીજ સ્વામિત્વ-વાસના !
 જેતું જે હોય તે તેને-સાચી જે ન્યાય ભાવના !
 “વિશ્વના હિંત કાજે ને પોતાના લાભ ખાતરે,
 જેતું ના હોય જે તેણે તે ઘટે ત્યાગવું ખરે ! ૫૦
 “બને જો એમ ના તો તો”-થંભીને સંત ઉચ્ચરે,
 ‘જેતું જે હોય તે તેણે પામવું નિશ્ચયે ઘટે !”

✽

સત્તાની મોહિની કિન્તુ પાઠ આ ના ચઢાવવી !
 નિર્જ્ઞાની બુદ્ધિઓ આ સૂત્ર-મિદ્ધિ ન પામતી !
 દુષ્ણતા વિશ્વને તેથી સંત-સંદેશમાં મળી,
 ગાંઠાં તોફાનમાંથીયે પાર ઉતારતી તરી !
 કરોડો ક્રોધ હૈયાંની વેદના શબ્દ ધારતી,
 નિરાશા ઘોરમાં આશા-જ્યોતની રેખ લાખતી.

✽

“જેતું જે હોય ના તેણે તે બધું ત્યાગવું રહ્યું !
 જેતું જે હોય તે તેણે નિશ્ચયે પામવું રહ્યું ! ૬૦

અહિંસા-લેખિની લેખ રચો સૌ વિશ્વ કે નહું,
 જેમાં ના હોય સામ્રાજ્યો-શુભામી-સુદ્ધ ભૂતકુંડ !
 “લૂંટ ને થાપણે સૌની વિશ્વમાંથી સિધાવજો !
 અનસ્તિત્ત્વે બધા લેટો વિશ્વકેરા વિદાય લો !
 “પીડાતાં ને પીલાતાં સૌ ! શૃંગલાબધ માનવો !
 વિશ્વના ધુમ્મટો નાદે સત્યના આ ગબવજો !”
 -વિશ્વ-આંગણે ઘંટા માનવીવર્યની બજે,
 પ્રભુની ઓથ પામીને ઘોષ એ વિશ્વને ભરે.
 શુભામો ભગતા ઘંટા ગાંધીની બાજતી સુણી,
 ‘સેનાની થાવ !’-ગાંધીને એમની પ્રાર્થના ગીડી ! ૭૦
 આત્મની ગ્રેરણા સંતે શામીને કેમ ઠેલવી ?
 કાચા આ કુંભ કાળે શુ કરે એ આત્મ-ઠેકડી ?
 હસ્તમા સત્યનો જંટો, અહિંસા નેત્રમાં ભરી,
 વેદનાઓ કરોડોની-પાય સામર્થ્ય એ ભરી,
 ફકીરી ને ફનાગીરી બખ્તરે દેહને સજી
 સત એ આત્મને અંકે આત્મશક્તિ રહે ધરી !
 સત્તાનાં વાહણાં ત્યાં તો સ્યામ ગર્ભ તૂટી પડ્યાં !
 ફાડીને કારમી કંબુ અંજારા વેરતાં રહ્યાં !
 ઘેરે એ સંતને કાળી અંધારી છાંયમાં બમ્બાં
 લોકનાં પૂર વરોધી કબાઈો મસ્ત ઉછળ્યાં ! ૮૦
 બાજે છે જેમ તોફાનો પુરનાં, તેમ વાહતાં !
 લોકનો પ્રાણ બળે બધાં બન્ય વખતો ઢળી જતાં !
 આવાદી વાચનારાઓ દોષથી બેડીઓ વધ્યાં !

ન્યાયને માનનારાંઓ લોખંડી એડીએ મર્યા !
લાળી આ ઘર્ષણે દેહાં સત્તા ને દોષપ્રાણુનાં
કમ્પે છે સંતનું હૈયું આંસુઓ નેણુ સારતા !
“હજી મોહું થયું છે ના” — સંતની નમ્ર વાચના
“જેનું જે હોય તે તેને-આચી એ ન્યાય-ભાવના !”

“અમારા બાપ-દાદાનું મેળયું શું શુભાવનું ?
મહા સામ્રાજ્યનું સોનું મૂર્ખ ચૈને લૂંટાવવું ? ૬૦
“જેનું જે હોય ના તેણે તે બધું ત્યાગવું રહ્યું”
તરંગી સ્વપ્નદષ્ટાની ધૂનમાં શું રૂલી જવું ?
ગાંધી તો દોકની ગાંડી હિસાકેસ ભૂગભમાં !
હજી છે હાથ લોખંડી અમારા, ના બૂલી જતા !”
— મદીલી આંખ સ-તાની, ખુમારી ખૂબ કંઠમાં,
સંતની પ્રાર્થનાઓની ખુદી ને ફૂર વચના !

વિશ્વ-માંગલ્યનાં કર્તા ન્યાય ને સત્ય કાળે એ
યુગર્ષિ યદ પ્રારભે—તપશ્વર્યોમહી ગરે !
પ્રણુ હે ! સંતની રક્ષા હવે તો હસ્ત તાહરે !
અમારાં પાપ ધોનારા સંતને તું ઉગારજે ! ૧૦૦

— હસિત લ. બુચ.

:- ઇ. સ. ૧૯૮૨ની ૨૨૮ વેળા પૂ બાપુજીએ એવા ઉપવાસની
સ્મૃતિરૂપે આ કાવ્ય રે.

[૧૦૪]

ઐક્ય-નિર્માતા

(રાગ : જનગણમન અધિનાયક જય હૈ)

જય મોહનની પુણ્ય જ્યંતી
જય જય ભારત મારા
જય હો, જય હો, જય હો,
....જય૦

ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ પશ્ચિમ
દેશ વિદેશ વિખ્યાતા;
દુઃખ દારિદ્ર વિતતૃષ્ક જય હો
ભારત ઐક્ય નિર્માતા.....જય૦

સત્ય અહિંસા અત્રઃ પ્રચારક
કમ વિધાયક દાતા;
ખાદી ઉદ્યોગ સંસ્થાપક જય હો,
ચિર આઝાદી ધાતા.....જય૦

—સત્યાગ્રહ

(૧૦૫)

મોહન વીર

પોરબંદરમાં જન્મ્યો હંતો, અને પોઢ્યો જમના તીર,
એનું નામ મોહન છે, જેણે પવિત્ર કર્યાં નદી સમુદ્ર નીર,
અમર રહો મોહન વીર !

કરી હાંડી કિનારે કૂચ, મુઠી મીઠું હાથથી લીધું ત્યાંય,
અંગ્રેજોના અત્યાચાર દેખીને, મન ન માન્યુ મહાંય,
અમર રહો મોહન વીર !

સુખ સગવડમાં હજ્યો, લીધી ફરીરી હાથ
હુઃખીયોનો ગેલી થયો, સુખીયાને નહિ સહાય,
અમર રહો મોહન વીર !

એ ન બાણુતો હોય તો બાણુજે; એ પોરબંદરી વીર,
એનું નામ મોહન છે, જેણે દેશને અપ્યાં ચીર,
અમર રહો મોહન વીર !

સને ૧૯૪૨ ની લડતમાં, 'દેસાઈ' ને 'બા' રક્ષાં જેલ મહાંય,
એક સાથે બન્ને પોઢ્યા, આગાખાન મહેલ માંય
અમર રહો મોહન વીર !

સર્વે કહે છે સાબસો સંત એ, હિંદનો મહાંત એ,
હરિજનનો ઉદ્ધારક એ, સર્વેનો વિકારક એ,
અમર રહો મોહન વીર !

—શ્રી. હાર્યશ્ચિમ

(૧૦૬)

વિજય પ્રસ્થાન

એણે કીધું વિજય પ્રસ્થાન;

એ તો ચાલ્યો ભેગી વિમાન. એણે
નરભારતનો ઇતિહાસ ઘડ્યો કે. આપી નવસંદેશ
ભાનતી-ગંધન એણે છોડાવ્યાં, સ્વતંત્ર કીધો દેશ.
એણે કીધાં પ્રજા રક્ષણ : એણે

ધર્મ ધ્વજ દરકાવી કેવી, બૂલાવવા સૌ, ભેદ,
રોમ રોમમાં રમતાં જેના, માનવતાના વેદ.
એણે હીધી અમુલ્ય લક્ષણ : એણે

જેની ભેડી જડે ના કચાંચે, જગત તણે ઇતિહાસઃ
સ્વર્ગારોહણ શ્રાતાં જેતું, કરંજી બ્યાપી ચોપાસ.
જેનાં દુનિયા ખાતી ખાત. એણે

અમમ અગતી સેવાભ્યોત્તિ, એનાં તેજ અપાર
સંતપુરુષના જીવનમાંથી, શીખીએ સૌએ સાર.
એણે પાયા અમૃતપાન : એણે

હીધી સંકેતી જીવનલીલા, પૂર્ણ કરી નિજ ઠાજ;
પ્રજા સમરે તે પુણ્યપુરુષ એ, આપ્યું એણે સ્વરાજ.
એ વિશે હીધાં અન્માન : એણે

- દુધા-ભાઈ પી ગાંધી

(૧૦૭)

ગયા બાપુ

મોટા ધરનો મોલ તૂટયો આ ? કે ંકાળનો ફૂવા-રંભ !
 ફાટયો ખડાડનો ખડાડ હિમાલય ? કે આ કેા ઘોર ઋ-ઠંથ ?

બની સોમ ગાંધી વિનાની !

તૂટી હાય ! ઢાંડી ધગની !

સાગર આજેા ઘોર ખેડીને નાશ્યા ંઝાવાત,
 હાથવેત ત્યાં આખ્યેા કિનારેા ત્યાં આ શેરે આઘાત !

ખરાજે લાવી પછાડી

મૃત્યુ, તેં નાવ અમારી !

ગયા બાપુ ! ઋત અયુ શું ? ગયા પ્રેમ ને ત્યાગ !
 અયા ગાંધી ! સત્ય અયુ શું ? ગયા શીલ-સોહાગ !

મનુકુળભાણ બંસાયે ?

ધરાનો પ્રાણ હણાયે ?

મૃત્યુ, આજ હા ! છતી અયુ તું, સભર તારે અંક !
 અમ પ્રતિ તું બુવે હવે શે ? આજ અમે સૌ રંક !

નોધારાંને ગોઢકેા લેશે ?

બાપુ વિના હુંદ 'કેા દેશે !

—શ્રી. રત્નેશ્વરશિખ

(૧૦૮)

નાવનો સુકાની

નહોતાં જાણ્યાં દે જાણુ ! તારાં આવાં પ્રયાણુ
 જો દે ભારતનાં પ્રાણુ !
 મધરિયે નાવ થાંભી, ઠોડી આલ્યો સુકાન—
 જો દે ભારતનાં પ્રાણુ !

લાજો નયનોની આશ, ઠોટિ ઉરનો ઉલસ,
 જુઝાયો દીપ, આજે નીરજુ' હૈયાં હતાશ,
 થ'લી અવની આધાતે, અંખતું' આસમાન—જો રે૦

તારી હાકેથી જાણુ ! દિગ્ગાળો ઠોલિયા ને'
 ઠોલ્યાં દે જુલ્મીઓના તાજ,
 સતની સમશેર વીંઝી આલ્યો તું સંત ! તારો
 આલમમાં જાગિયો અવાજ—જો રે૦
 તારાં તપથી અહીં જાણ્યાં મોંઘેરાં મુક્તિગાન—જો રે૦

પ્રલયના પૂર સામે જિજો તું પાળ જાપી,
 દુનિયા થઈ દંગ જાણુ ! જિજો રોકીને આંધી
 તારા આતમના તેજે થ'લાવ્યાં તે' તુફાન—જો રે૦

આલ્યો દે તપસી કરીને કાયાનાં પિંજર ખાલી
 જો દે જો દે એની કાયાનાં પિંજર ખાલી,
 છેલ્લો આદુતિ યજ્ઞને હંસ મારો જાય હાલી,
 શાં શાં સ્વપ્નો અધૂરાં ગેલી ફીધાં પ્રયાણુ—જો રે૦

વિશ્વના તાત! સજવે ગાંધીને ગોઠ લેજો,
 બાળી ના જિંદગીમાં એતો તે શાંતિ દેજો.
 આવે છે તારી પામે ધરતીનો તાલુકાર,
 આવે છે રાષ્ટ્રની સ્વાધીનતાનો મરજનહાર,
 મૃદિ મરજીને તે ના નીકાં આવાં જલિદાન—ઓ રે
 મધપ્રિયે નાવ ધંબી, છોડી વાદ્યો સુકાન—ઓ રે

—નાથાલાલ દવે

શરમ શરમ રે વિશ્વ ! બ્યોમ વાદળની નીચે
તું ઊભું રહ્યું મૂલહીન—જીવન અમૃત નવ સીધે
એક મૃતાત્માના તન ઉપર, જે હતો જગતો તારો ?
અળ અધકારમાં અથડાતા આદમને નથી સહારો .

શરમ શરમ રે મૃદિ ! તાહરા નિયમો ખૂરા,
જીવ જીવને હણે, કરે કદી કણમાં પૂરા ;
રે ધરધર કંઈ અપવાદ કે નહિ સહુને મરવા,
કંઈ સંજીવની સરભાવ મૃત્યુથી કદી ઊગરવા .

શરમ શરમ જગદોક ! આજ સહુ અસ્ત્ર સારો,
તુજ બુદ્ધિ—સભ્યાં શસ્ત્ર : તીર, બંદૂક, કટારો ;
જે થકી શત્રુ ને મિત્ર સ્વાર્થ લડતાં પરવાયો,
રે મહાત્મન હણતાં પાપી હાથ નવ હાયો !

શરમ શરમ ભૂમિ ભરતખંડ ! તુજ નામ લખાયું,
તુજ સુકિતતણા કંઈ પ્રથમ પૃષ્ઠ પર કલંક છાયું ;
કંઈ સહસ્ર સાલ સુધી ય સંત એવા નવ લાભે,
જે જગત પ્રેમને એક તાંતણે બાંધે .

શરમ શરમ હિમગિરિ ! હિમાચલ નામ શે રાખ્યું ?
તેં પ્રલયકાળથી પ્રથમ જરી ના ભવિષે લાખ્યું ?
ક્યાંથી લાખે તું ત્રિમુર શિવ—સંહારક કેરો !
રે જાણો વધ્યો અનર્થ, આવતો યમ નવ વેથો !

શરમ શરમ જમુનાજી ! પતિત પાવન કરનારી ;
 તું ખાલપ્રભુ લઈ જતા વસુને પથ ધરનારી ;
 રેધિધિધિતુજને આજ કૃષ્ણ સમ 'મોહન'ખાળ્યો
 તુજ તટ પર, યમને જતાં જરી નવ ડાયો !

શરમ શરમ મહારાષ્ટ્ર ! સરજિયા જ્યાંહી શિવાજી ,
 ત્યહીં ભૂત ભયાનકે ભયો બગાડી ભારત બાજી !
 રે શૂરવીરતા નવ સૂઝી લોમતું રક્ષણ કરવા !
 ધિધિ પ્રગટી પશુતા રાષ્ટ્રપિતાતું ભક્ષણ કરવા !

શરમ શરમ હે ધરમ હિંદુ ! પાતક તેં બોધ્યું !
 સૂજન જુના તુજ સંસ્કૃતિ-તરુ પર વિધક્ષણ મોઢ્યું ;
 તુંજ વેદ, પુરાણને કર્મ, ન્યાય, નીતિ-કયમ વિસરાયાં !
 રે ભ્રષ્ટા મહાત્મન હણ્યો, જાણીજ-પતન પાયા !

શરમ શરમ ધિધિ કલમ ! મરણની કયા ચીતરતી ,
 તુજ રેખરેખ નિત રહો હૃદયની બ્યથા નિતરતી ;
 રે તાત આજ મુજ ગયો, માત ભારત રહી રોષ ,
 અમ અપંગ સહુ સંતાન; સહારો અળ નવ ડોષ !

—ગોપાલન.

(૧૧૦)

સર્જકનું આંસુ.

(ઉપનતિ)

એ તો કની.....
 સંસ્કાર ને સંસ્કૃતિ તત્વહીન,
 ચેતન્ય આનંદ દયા વિહીન,
 અશુદ્ધિ ને માનવ તત્ત્વ હીન,
 અનિષ્ટ પાપે, દુઃખ ભૂખ રોગે
 વળી અનાચાર અનીતિ કર્મે
 હુસંપને ભેદ ભરેલ ધર્મે
 અકલ્પ્ય આવું જડતા ભરેલું
 જ્યાં સર્જકે સર્જન વિશ્વ ફેરું—
 નિહાળ્યું ; ત્યાં તો નિજ અટુમાંથી
 ખરી પડ્યું એક અમૂલ્ય અશુ
 જે ગાંધી રૂપે પ્રગટ્યું જગે આ,
 ઉદ્ધારવા માનવ પાગરાંને !

—કુમુદસુદ્ર મહેતા.

(૧૧૧)

જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો,

નિરાશાના અન્ધારની પાર ચાલ્યો :

જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

યુગોના અરત ચત્તથી જીભું ધાતું

શૂન ભવ્ય ઇન્સાનિયતને અણાતું

અધૂરું હતું.....ત્યાં નિકાળીને એને

અચિંત્ય ધુણીને રસાતાળ જાતું,

ઇમારતનો ઘડને એ આધાર ચાલ્યો :

જુઓ તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

હઝારો વરસની શહીદીના આળા

જુઓ, પાડતા છાયે આને ધુમાડા :

મીમાડા જ્ઞાપવ્તી ઇન્સાનિયતના

ભભૂકી જીદી ઘોર હિંસાની જ્વાળા !

એ વચ્ચે જનીને સુધા - ધાર ચાલ્યો :

જુઓ તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

પકે પગ તવાં પાપ ઠેવાં ફૂટે છે !

(દે) મહા આસ્તિકોની મ અશ્વા ખૂટે છે !

અમુશનાં તીરે ખુદ ખુદાનેજ નાથેજ !

ખુદાનીજ છાતી ચીરતાંજ ફૂટે છે.

એ છાતીની યઇને મહાદાસ ચાલ્યો !
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

ધૂધવતા પ્રલય પાપસાગરને નીરે
ફળે નાવ માનવ્યનું, આવી તીરે !
મનુજ-ચત્રની ઘોર નાદારી આતું
કંઈ કોઈ ઠેરી લકીરે, લકીરે

એ કીરતીનો યઇને કરણધાર ચાલ્યો ;
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

હારે લહેરતી હિંચ આત્માની જ્યોતે
સળયો યવા સપ્તિ શબ્દગાર પોતે
એ ઇનસાન બૂલી નિજશાન આજે
વહ્યો આત્મ હત્યાને અંધારે સોતે !

તજ્જાતાની ટઇ પુણ્યની પાળ ચાલ્યો ;
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

હળદેા ફણાઓ થકી ઝેર વમતો
જીવન કેરી જમનામાં મૃત્યુ સો ભમતો
નથાયો હતો. કેંક... તે વિક્કરીને
ફરી આફરે આજ સંહાર રમતો !

એ કાલિયનો કરવા ઉપચાર ચાલ્યો ;
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

૧

—કરસનદાસ મોજેશ.

(૧૧૨)

સત્યનો સુકાની.

બાપુ, તું છે આધાર અમ તણે એ વિશ્વરે,
 છોડી ગયો તું અમને ભર હરીજો અરેરે.
 થયો સુકાની સત્યનાવનો, એ કેમ વિશ્વરે,
 ત્યાં બાપુ તું પરલોક પંથે સિધાવ્યો રે.
 તારાં હશને હિંદજન સૌ મુગ્ધ બને,
 અતિ પ્રેમ તું અમ અંતર ઉપર આવરે.
 અંબરમાં ન્યાં લગી રવિ, શશિ પ્રકાશે,
 ત્યાં સુધી સંતો આ જગમાં અમર બનશે.
 તેં જ્ઞાનના તેજથી નવ પ્રાણ પૂર્યાં આઝાદીમાં,
 દિવ્ય લોકમાં ગયો તું, અમરતા મેળવી જગમાં.
 હિંદ બધું શુભામ હતું, આઝાદ તુજથી બન્યું,
 દિવ્ય અંજલિ અર્પી તને, ઝલ મૂકતા બન્યું.

(૧૧૩)

યશે કયાં મોહનને મળવાનું.

કહો પ્રભુજી હવે યશે કયાં મોહનને મળવાનું,

કયા કુરાન-પુરાણ તણાં કયાં સાથે સાંભાળવાનું.—ટેક.

બાપુ તણે જીંપડલે રમતા સહુ બણે નથી છાનું,

રામ અને રહીમાનને સાથે જડશે કયાં જોવાનું—૧

નાવ કિનારે પહોંચી ફૂળ્યું, બન્ને લોક તરવાનું,

અદ્રશ્યને આપીન જમતએ, પાઠ ચિત્તે પઠવાનું.—૨

સર્પણ્ણિ પેઠે છોડી ભરખ્યાં, જનુની નથી જરવાનું

બાકી રહું'તું માતા તારું શું ખપ્પર હજી ભરવાનું.—૩

સતપુત્રનાં રૂધીર ઝીલ્યાં તે, ભાગ્ય નથી ફરવાનું,-

હત્યાઓને રોકણહાર. જોખું કયાં નિરખવાનું.—૪

રામકૃષ્ણના ઓઠાં આપી સૌ કહેશે વિસરી જવાનું,

અજ્ઞ લલે અધિને ઠારે પછુ-ફિલ નથી ઠરવાનું—૫

‘કાગ’ કહે જવાહરને કે’લો, લેશ નથી રહવાનું,

ગાંધીજીનું બહાણું વૃત્ત એ, આપણે આચરવાનું.—૬

—ભક્ત કવિ કુલા કાગ.

(૧૧૪)

વિશ્વના મનુષ્ય

તેજ નથી ચન્દ્રનું તુજ તેજ સમાણું,
 આલ યકી પહોળું હૃદય જેહ પ્રમાણું;
 સૂર્ય તણાં 'કિરણ એક વાત ઠબૂલે,
 ત્યાંય જવાતું થયું તુજ ત્યાંય વહાણું,
 હેત તણાં હોજ સખ આંખ તહારી,
 સુદહ તણા ધામને હું શુંય વખાણું ?
 તેહના ઉપવાસમાં, અનેક મગા છે,
 જેહ હાથમાં રહ્યું ઉમંગ અથાણું;
 તાહરા પડેલ બોલ કોણ ન ઝીલે ?
 નામ જેનું વિશ્વમાં છે આમ લહાણું;
 પાંસળી તહારી અહિંસાનું પારણું,
 ગાય હોંશ ભેર વિશા બાલ—તનાણું,
 ભાત ભાતના અનેક ફેર વધાવ્યા,
 ના ઠર્યું પસંદ લેશ બાર જુઠાણું;
 સંતના ચરિત્રને 'પતીલ' શું કવે ?
 જેહ તણી બિહગી છે એક ઉખાણું.

(૧૧૫)

અવિશ્રાંત આત્મા.

કેાટિ યુગોનેા અવિશ્રાંત આત્મા
 ભૂમિ તણેા ભાર સ્વયં વહંતા
 નમી નમી નીર નવાણુમાં બરે
 સૂકી ધરામાં રસ મિષ્ટ પાંગરે.
 પૌરાણી પ્રાણ પરાગ પાવડી
 ખેડેરી ઉડયેા તું તબને હિમાચલ ;
 અમે બધી વામનટોળી કેવડી ।

ગંગા ઉતારી

લીજી રહ્યો તું અમને સુમંગલ ;
 મૂંગી અમારી ઉરની વીણાઓ

૧૦

બજી રહે અસ્થૂલ સ્પર્શ તારે,
 શયિત્વ સૌંદર્ય તણી ઝગઝગા
 રેલી રહે સૌમ્ય મહાન ધારે.
 વિનમ્ર તારી વખતી રસશ્રી
 ત્રિમાળ વીત્યે તથાપિ ન ખૂટયે ;
 માનવ્ય સેવા અણુલેપ તારી
 લગ્નિજમાં પાશ ઝીંપ પેડયે.

સમસ્ત દેશે

કરી ગયા હીપક સર્વ બ્યારે,
તારો જલે પ્રોજ્જવલ હીપ ત્યારે ;

૨૦

ભાંગી ગયા સર્વ જહાજ બ્યારે,
મારી હલેસા તું ધપે કિનારે.
જ્યારે બધા મલ્લનમુલે ઢળી પડ્યા,
તું એકલો ચેતનનો પ્રવાસી
હિંગતરોના મધુ મર્મ ગુંજતાં,
ઉઠાડી મૂકે સહુની - ઉઠાસી.
કરી કરી એ જ પ્રસુપ્ત શાંતિમાં
મૂર્છા ખાઈ પડી ગયું બધું સહિનું લોક બ્યારે.
તારો તો ચાલતો શો અવિરતભતિથી

શંકિયો રાજ ત્યારે.

૨૦

—મોહનભટ્ટ.

(૧૬૬)

કાવ્યાંજલિ.

(મહાકાવ્ય)

..... 1
 11

સ્વર્ગથી કે શુભ વહવા નૂર ચાલી ગયું શું ?
 છોડી કાયા અમર બનવા આત્મ તેજે ભળ્યા શું ?
 સાચા હિંદી રહી અહિંસાના રક્ષા મત ધારી,
 માનવતાને દ્રઢ દિલધરી કીર્તિ વિશ્વે વધારી.
 દિલ્હી કેરી જન નૃપસભા ગૌરવેથી ગભાવી,
 દાખી ખુદ્દિ ઘડતર બહુ ડિંદતું શ્રેષ્ઠ ભાવી
 ગંગા કેરા ઝરણુ સરખી વાણી કેરા પ્રભાવે,
 આઝાદી લઈ નિપુણ નિવડ્યાં કાયદા સિદ્ધ હાવે.
 જીવ્યા સાચુ જીવન જગમાં ને મર્યા ધીરતાથી,
 યાત્રા કીધી સફળ જગમાં જન્મી ને વીરતાથી.
 વિશ્વે એવા ઘર ઘર હળે ગાંધી બાપુ સમા, ને,
 જાને, માને સદગુણ ભર્મા સોહળે વિશ્વ સ્થા ?
 પુણ્યાત્માતુ સ્મરુ કરશું પુણ્ય ભાવે બધાયે
 આત્મા ભાવે અમર સ્મરણે ગાંધી બાપુ સદાયે.

—અરવિંદ દિનાન.

(૧૧૭)

એ બન્ય મૃત્યુન્મય.

ભારતનો એ અનન્ય જ સારથિ કાળખળે અટવાઈ ગયો,
 શાંત ગંભીર ક્ષમાશીલ ભાવથી આત્મવિદીપન સાધી ગયો ;
 એ ભારતનો શિરતાજ ગયો-૧

ભાણુ શમ્યો અંધકાર થયો, મહા દુર્ગ તૂટ્યો ગભરાટ છૂટ્યો,
 એક વિરાટ મહીં રમતો નિજ જીવનકર્મ સમેટી ગયો ;
 એ ચિત્ર ઠરુણ ઉતારી ગયો-૨

વિશ્વ સમસ્ત આ માનવી લોકમાં એકજ માનવ જીવી ગયો,
 માનવતા પ્રેમી માનવીની મહીં માનવતાનું પ્રતીક હતો ;
 એ ભારતનો સૂત્રધાર ગયો-૩

શૌર્ય રેલાવતો, પૃથ્વી ધૂલવતો, આશ ભરેલ યુવાન ગયો,
 મૌકિતક ચાર ચરંત એ હંસજ, નિમિષ માત્રમાં ઉડી ગયો ;
 એ દિવ્ય સનાતન લોભ ગયો-૪

વિશ્વ સમસ્ત પ્રયોગવીરો મહીં સત્ય પ્રયોગી એ એક હતો,
 જીવન યુદ્ધ તુમુલ્લ એ વ્યાગતા આત્મખળે જૂઝનાર હતો ;
 એ એક સેનાની પ્રચંડ ગયો-૫

ભારતની વિધવિધ એ કોમમાં એકથ દહીં સમ એક હતો,
 આજ એ વિકૃત કાળખળે યદી કાળપટે જ ખોવાઈ ગયો ;
 એ સુગપુરુષ સમાઈ ગયો-૬

સત્ય, અર્હિસા ને પ્રેમ ત્રિમુગ્ધ એ જીવનમંત્ર બનાવી ગયો,
વિશ્વને સંદેશ એજ સુમંત્રનો ઉન્નત રાહ એ મોંધી ગયો ;
એ માનવધર્મ પ્રબોધી ગયો-૬

સત્ય સમત્વ સેવા સમ સુહર સુમતના શુભ સ્વાંગ સજી,
વિશ્વતણા એ પ્રચૂર જડતવને લેકવા ચેતનવંત ખસ્યો ;
રે, હાય ! ન એ જીરવાઈ શક્યો-૮

રાષ્ટ્રતણા કપરા સહુ કાળમાં માત્ર એ એક સમર્થ હતો,
લોકગતિ બચમ એ ગતિ ધારતો સર્વ પ્રતિ એ સભાગ રહ્યો ;
એ રાષ્ટ્રપિતા પરિત્યાગી ગયો-૯

સંયમ બદ્ધ એ માનવી કેવળા સાધન પવિત્ર હતા,
જીરવતા નવ આપડે 'લોકને કંઈ જનો' પથબ્રષ્ટ થયા ;
એ 'બાપુ' ન તોય જરીક ઠગ્યા-૧૦

'દ્વાપિત સાથ ઉદાર બની રહ્યો દૈહિક ઠંક વૃથા સમજો,
આત્મિક જ્ઞાન નીતિ અપનાવજો દોષ નિવારણ એમ કરો ;
'એ ભવ્ય મૃત્યુબંધ આઠી ગયો-૧૧

સંસારની કુલવાડી મહી એક દિવ્ય અનુષમ કુલ થયો,
પ્રેમ ૧સે છલકંત સુવાસ એ વામ સુરાબધ પુભરી ગયો ;
એ લાખતણો રખવાળી ગયો-૧૨

જીવન નમ્ર સુશીલ સુભાષિત શાંતિ પ્રવર્તક એક હતો,
મૌન પ્રતિ અતિ રાગ બતાવતો અતિમ મૌન મહી વિરહ્યો ;
એ વેબ્બવ પંથ લીધી ગયો-૧૩

જીવનવલ્લ એ મમ ભાવિ વિકાસમાં ઉન્નત તું પ્રવતારક હો,
આજ રહ્યા વીણવા તું, વિરાટના કુલ અનેક જે વેરી મયો ;
એ પંથ અનેક ખતાવી મયો-૧૪

એ જગતાત ! એ પુણ્ય પિતામહ ! છે જમલોક વંદે 'એ મયો',
ન હનતે હન્યમાને શરીરે એ સુન્ન સતાતન શું છ રહો—
ભગ્ન દિલે સ્મરવો એ વિરાટને પ્રેરક એ મહાકાવ્ય સમા,
આજ અખંડ અપૂર્વ અનાદિ એ આતમને શુભ શાંતિ મળો-૧૫

—ખાખડ, ૨૭ ઈ. એપ્રિ.

(૧૧૮)

એવો ઠાણુ ?

છાવી ફાટ સ્થન કરવી મૂકી કોને ભારત માને ?
કુચમાં ભરવાં કોઠ અંધુના હીલકાં, ભાંગ્યા ઠાણે ?

એવો ઠાણુ અભાગી ભગ્યો,
જેને પાપે દેશ ખબનો ખૂટ્યો ?

મુઠલકડી એ શરીરવાળો મુઠી હાકની, ઠાણા;
દશન ફલ્ક કરવાં એના મનમાં ભાગે માયા !

ભગ્યો એવો ઠા હત્યારો ?
એવા મુખની ધવો કરનારો !

અંત છંટાયો ફુનિયાભરનો ઠાણુ તુટારો ભગ્યો ?
ઠાંધી ઠાંનો હસ્તન ન્હોતો, સમદિયી હત્યો !

એવો ઠોણુ છુટારો જાગ્યો ?

જેણે દુઃખનો ડુંગર ખડક્યો !!!

સત્ય-અહિંસાની દોઢીત જેણે દેશને ચરણે ચરપી,
આલમ ભરમાં ભારતમાની કીધી જેણે કીર્તિ.

એવો ઠોણુ છુટારો જાગ્યો ?

જેણે ધન-મોહનને લૂંટ્યો !!!

આલમ આખું કુટુબ એનું માનવતાનો મહાપૂજારી,
હિન્દુ મુસ્લિમ, હરિજન, ક્રિશ્ચન સમાન દષ્ટિધારી

એવી કઈ આંખલડી જાગી ?

જેણે ખોટી આળ ચઢાવી !!!

કોઈ કાળ જોઈએ ? વિશ્વદીપ જુલાય !!
તોપણ બાપુ ભારતમાં ના જુગજુગસૂધી જૂલાય !!!

એવો ઠોણુ અભાગી હોય ?

રાષ્ટ્ર પિતાને જુલો જાય ? !

નાજ્યોતિષ્ઠર, સ્વયં જ્યોતીર્તુ, વિશ્વે કયો પ્રકાશ,
એજ પ્રકાશે પાર ઉતરશું, એવી સહુની આશ !

વડે દોઢ મસ્તક તૂળને

અભિનંદે દોઢ હંથાં તૂળને. ..

ઈન્દુકુમાર જોષી

(૧૧૯)

હરિનો હંસલો.

કોણે રે દૂધ્યો ને કોણે વીધિયો ?
 કલંકીએ કોણે કીધા ધા ?
 કોણુ રે અપરાધી માનવજાતનો
 જેને સૂઝી અવળી મત આ ?
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !
 પાંખ રે ઢાળીને હંસો પોદિયો
 ઘોળો ઘોળો ધરણીને અંક ;
 કરુણાઆંછ રે એની આંખડી
 રામની રટણા છે એને કંક.
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !
 હિમાળે સરવર શીખાં લહેરતાં
 ત્યાંનો રે રહેવાસી આ તો હંસ ;
 આવી રે વ્યડેલો જગને ખાળડે
 બાળવી બાળ્યો ના આપણુ રંકા
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !
 સાંકડાં જોડો રે અંતરખાળકાં,
 રચો રે સરવર રુડાં સાદ ;
 અમરોતો અતિથિ આવે હંસલો,
 આપણી વચાળે પૂરે વાસ .
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !

(૧૨૦)

તેં તો મરણુ ને મંગલ કીધાં.

હોજી તેં તો હસી હસી હજાહજી પીધાં.

ધુટે ધુટે ગરલ તું પીએ ને, પલપલે

અમલ ચઢે મરણવા ;

પ્રલયનાં અંધારાં ઘેરે ને ઝળહળે

મગટતા પ્રાણના દિવા.

હોજી તેં તો અલય અનર્ગળ કીધાં.

હોજી તેં તો હર.

કાયાએ કર્મની કરવત મેલાવીને,

કંટક પથારીએ પોઢે ;

મનથી, માનવતાની ગંજા રેલાવીને,

અગનિનો અંચળો ઝોઢે.

હોજી તેં તો અણુએ અખિલ ભરી લીધાં

હોજી તેં તો હસ્ત૦

ઘટ ઘટ જોતી નેં જ્યોતિને, વિષને તે

હાલનાં અમરત ગરવાં ;

નિર્જનાં તેં જીવ્યાં જીવીને, ને હૈયાં ને

મરીને પરાયાંનાં વરવા.

હોજી તેં તો મરણુને મંગલ કીધાં

હો હું તેં તો હસી૦

—પિતાકિન હાફેર.

(૧૨૧)

‘કરુણતાનું’ ગાન.

ગા મન કરુણતાનું ગાન, ગા મન કરુણતાનું ગાન !
સત્ય-પ્રેમના પયગમ્બરનું આજ થયું અવસાન.
અમર સંતના એ અવસાને સૌનું હૈયું રોયું,
ચાલીસ કોટિ ઠંગાળોએ અણમોલુ ધન જોયું,
ગા મન.....

મહુ અમારા ભાગ્ય તણી શું તુજને ધર્મા આવી !
અમર સંતને મરતલોકથી તેં લીધા ખોલાવી !
—એ આલ્યા ને મરતલોકમાં ઘેરાં તિમિર છાયાં—
જાણે કે સૌ ઇન્સાનોનાં આતમ તેજ વિલાયાં.
ગા મન.....

કેંક સહીઓ બાદ જગતમાં પયગમ્બર એક આવ્યા,
મત્ય-અહિંસા, માનવતાને સંદેશે એ લાવ્યા.
અમારા જગમાંડે જાણે સૂરજ એક પ્રકાશ્યો,
આતમનું દુશાંચ બન્યો તું એ રે એ હત્યારા,
અર્ધે રસ્તે છોડી સીને આલ્યા સીના ખારા.
ગા મન.....

એના જીવતાં બકતોએ સૌ જન્મ-જયંતિ ઉજવી,
આજ-ધરાને વયનાદોથી એ ૧, દીવાં ગજવી.
આકાશોંગી યાત કરી મહુ નાં જિતરી વર્તનમાં,
કેવળ દંભ રજોને ગાઈ બુલંદ એ જન્મનમાં.

વેર-ઝેરને કાયમ રાખી બાપુજીને ખોયા,
લાખ લાખ હત્લાગી લોચન એની ચાક રાયાં.

ગા મન.....

એક પાગલો ભારતના હૈયા પર ગોળી છોડી,
ચાલીસ કોડ તણી આશાઓ એણે મૂળમાં રોળી.
'અસ્તિત્વ-હાથે હુસેન, ખ્રિસ્તી-હાથે ધનુ મરાયા,
હિન્દુ-હાથે કૃષ્ણ, એમ એ બાપુ ય હણ્યા.
નરોત્તમોનો નાશ કરીને એની પાછળ રૂએ !
યુગો પછી પણ - દીસે છે દુનિયા એની એ !

ગા મન.....

યુદ્ધ અને હિંસાના નાદો જેને આલમ જાળે,
માનવતાને ગળવનારા સંત નથી તે આળે,
વેર-ઝેર વિદ્વેશ તણુ એ આવી રહી છે આંધી,
આતમ-તેજે પ્રકાશ દેતા આજ નથી તે ગાંધી.
જન્મ નથી લેતાં પયગમ્બર જગમાં વારે વારે,
હત્લાગી જગ ઘેરાયેલું રહેશે ધન અંધારે ?

આ મન.....

—રતિશાસ 'અનિલ'

(૧૨૨)

બાપુજીના મૃત્યુ ટાણે.....!

શિખરિણી

હજારોની આંખે જલ નિતરતા આલ રડતું
અહીં સંખ્યામાંહે રુધિરમય રંગો ટપકતાં
નલો તેજસ્વન્તા ઉડુમણ બધાં મ્હાન બનતાં
અહીં તેજે આવી શશિય શરમાતો ગગનમાં.
રહી રહેતી -આજે નલ ગમનગંગા, વિલપતા.
બધા તારા, વ્યોમે સ્થિર ધ્રુવ તણું તેજ હલતાં
અને ધીમે ચેલી દિશ દિશમહી કંદન ભરી
વહે વાયુ હહેરો, ધરતી પટમાંહે સળગતી.

મંદાકાન્તા

મીઠાયાતા મધુર નયનો બાપુના પ્રેમધેરાં
એની આંખે મધુરવ ભર્યા માર્હવનાઝરાઓ
ઠહેતાં'તાને હૃદયપ્રણયે, કે હયાને ઉછાળે
જાણે એનું છલબલી રહ્યું વિશ્વની તેજશાળે.
બધાં મિંચાયા મધુર નમણું નેન બાપુતણું એ
જાણે આખા ધરતીપટમાં ઠંપ એકાદ લાગ્યો

મૂળ્યાલોકે પ્રકૃતિ પશુઆં મ્હાન જ્ઞાનિયી માતી
આજે વિશ્વે પ્રણયસર આ જયોત ઠેઠાં અંખવાતી.

શાલિની

કિન્તુ જોણે જયોત 'જે માનવીના
હેયે મૂઠી નકેમ જો તો વિલાશે ?
હેયે ૧ હેયે તેજના જાત ૧ જાશે
બાપુજીની રમ્ય આજે રમૃતિઓ.

અનુકૃપ

વિલોતાં-એમના તેજ, કિન્તુ આ વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં
એમના પસરે તેજ 'મધુરાં' શાંત પ્રેમના

—હરીન્દ્ર કૌર

(૧૨૩)

રાષ્ટ્રપિતાને અંગલી

ભારતની ભુમિ તથા ગાંધી એક જ પ્રાણ,
આજ નિધન થાતાં સહુ વિશ્વ બન્યું નિપ્રાણ.
ભારત તારણહાર ગાંધીજી ધ્રુવ તારણ !
આજ ક્યાં પરિવાણુ માનસ સેરના હંસલા !
કરશું કે મરશું તથા શહ પેરે એ અંત !
ન્યોચ્છાવર થઈ મોહને જીવન લાભ્યાં અંત !
સો ઉપર પચીસ વર્ષી જીવન ફેરી વાટ,
મેલી લીધી મોહને મેલી જગતની વાટ.
માન્ય અને સામાન્યના સેવ તથા આતમ !
ગાંધી પરહરતા પ્રભો ! સેવ અશુ છે રામ !
આંધુની સરિતા વહે લાખ પ્રયત્નો આપ,
કોટિક મરણવાચ્ય છે મોહન મળે ન ક્યાંય.
'શાંતિ' ને કાંતિ તથા એક જ રરતા ભણ,
સત્ય અહિંસા ને દયા મોહનને મન પ્રાણ.
બંદૂકો તસ્વાર સૌ કલ્પ વણે કે સહ,
શાંત અહિંસક મુદ્દમાં હુતાત્મે ફેરી આદ.
જીસસ ને સિદ્ધાર્થ ને તીર્થ કરના દેવ !
પશ્ચાન્નર પરદાયતો મોહનકું ગાંધી દેવ !
ધન્ય જીવન બાપુ તણું ધન્ય ભારતની જોતમે !
જુગજુગ જીવશે બાપુજી જગજગ જીવશે ન્યોમા

—ભાનુ જ સુલભ.

(૧૨૪)

બાપુને.

બાનુ કુખ્યો પક્ષીમને આરે,
 મુરજનાં કીરણ વળતાં જ્યારે,
 અધકારના ઝોળા આવે આવે,
 જનગણ વિસરે હવારે હવારે,

શંકીત હૈયું ! શોએ શાને !

ઉપા આવે ફરીજ કાલે ?—(૧)

બાપુ રડના ખીરલા હવારે,
 અંકેલી જીવન માયા જ્યારે.
 સુદાન બળવાના બહુકાર વાગે
 જનગણ દોડે બાપુ અંતરકાળે.

શંકીત હૈયા ! પુછેજ શાને ?

અયાજ બાપુ નકલીજ આજે !—(૨)

પુરા ઘસા નવ નવ અવતાર,
 હશયે નકલેંઠ બાપુ આમા,
 પુરો અયો અવતાર આઝોડી આવી
 આશ્વા હરિને હવાર નિરાશાઆપ

નિરાશ ભારત ! શાનું શાને ?

અહુફ કાળ પુરુષરજે.—

આઝાદી આપી સંતે અમને
ખંડુકની ગોળી આપી તમને.
પ્રેમ અહિંસા સત્ય દીધું અમને
ક્રોધ હિંસા અસત્ય દીધું તમને.

બપકારી બાપુ ! માફ તું કરજે !
અપકારી હિંદ ! હવેતો તું શીખજે ! (૪)

હુઃખી હિંદ તવ મૃત્યુ માટે,
હુઃખી વિશ્વ તવ મૃત્યુ માટે.
વિશ્વ યુદ્ધના લઘુકારા વાગે,
કેણે કેને કહેશે શાંતીકાળે ?

શાંતીના હૃત ! હૈયુ લાડકે ભળતું !
દ્રષ્ટા બાપુ ! વિશ્વ યુદ્ધે ચઠતું !—(૫)

હયા તો ઉગશે ફરીને કાલે,
બાપુનાં દર્શન નવ કદી કેા કાળે.
હઝાર વર્ષે આવો માનવ આવે
પરમાર્થ આપી જાતો જન એ

માનવ સમજે દેર હતો એ
જીવન પરવારે ત્યારે.—(૬)

(૧૨૫)

બાપુકી બિદા !

(સુસદસ)

ઠહાં ચલે બાપુજી ! હમસે, મુંહ મરોઠ ચલે બાપુ !
 આજ હમેં ઇસ હાલતમેં, કયા હમકો છોઠ ચલે બાપુ !
 જુગ-જુમદી નિરમલ જયોતિ-સા, જીવન ધન્ય તુમહારા યા,
 જન્મ લિયા સમકાલ હમેં, ફિર જીવન ધન્ય હમારા યા,
 એક અલૌકિક આત્મ-તેજ ઠા, અવનિમેં ઉજિયારા યા,
 હમ-સે દીન દુઃખી જન ઠા, સુખકાયક એક સારા યા,
 બિલખત ભારત માતા કે, તન મન કે તોઠ ચલે બાપુ !
 આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કે છોઠ ચલે બાપુ!—૧

જીવન કી દરકાર નહિ, કુછ મૃત્યુ કી પરવાહ નહિ,
 સુખ-સંપત કી ચાહ નહિ, કુછ દુઃખ-દરદોં કી આહ નહિ
 કામ નહિ સુખ-ધામ નહિ, આરામ-નામ હમ રાહ નહિ,
 રામ-નામ કી રાહ નિરંતર, ઓર કિસ્મી કી રાહ નહિ;
 કાલિદ કી ગોલી કી સન્નુખ; દો કર જોઠ ચલે બાપુ !
 આજ હમેં ઇસ હાલતમેં, કયા હમ કે છોઠ ચલે બાપુ!—૨

પતિત-પાવન આપ પધારે, પતિત પાવન કરને કે,
 દીન-દીન દુરબલ કલિતોં કે, દુઃખ-દરદોં કે કરને કે,
 કર્મ-યોગ ઠા મર્મ ખતાને, ધર્મ-અજ્ઞ ઠા ધરને કે,
 જજ-વ્યાપી ઝેરી ખશુતા મેં, માનવતા કે ભરને કે,
 આહા ! હમારી આશા કે, તારોં કે તોઠ ચલે બાપુ !
 આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોઠ ચલે બાપુ!—૩

ચાહું ઠહું પતચાહું ઠહું, કયા ચાહું કે સરદાર ઠહું,
જોકે અકિંચન રંક ઠહું, કયા કુબેર કા ભંદાર ઠહું,
સૌમ્ય મુઠોમલ પુષ્પ ઠહું, માં લીધણ વજ્રપ્રહાર ઠહું,
સેવક સંત મહંત ઠહું તર—નારાયણ અવતાર ઠહું,

કહો દહું અંધાર-પિટોડા, અળ તે ઓઠ ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ!—૪
કોટિ-કોટિ આંખો કા તારા, કિસ કાતિલ ને છીન લિયા,
ભારત કા સૌભાગ્ય-સિતારા, પાગલ ને ખીન લિયા,
પાંખ પસારી હમને તો ફિર, કિસને પાં-: છીન લિયા,
ઉન્નત શીશ હમારા, કિસને, ફુનિયા ભરમેં નીન લિયા,
કિસ કારણ મુખ મોઠ લિયા, અળ કિસકી ચૌર ચલે બા
આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોડ ચલે બાપુ
પુણ્યપ્રલોક પુણ્યાત્મા મેરે, મનમોહન મહેમાન ચલે,
હો આંખે સમાહિન્દુ-મુસ્લીમ, સળ કો માન સમાન ચલે;
અદ્ય સમય મેં આઝાદી કા, અપૂર્વ કે કર દાન ચલે,
અવનિ-પટ સે અંતરિક્ષ મે, હો કર અંતરધ્યાન ચલે,

તૂમ રહે જળ આશ્રિત દે; બાદલ ધનધોર ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોડ ચલે બાપુ!—૬
રાજ ચલે મહારાજ ચલે, સળ રાજન કે અધિરાજ ચલે,
રણ-શૂરન સિરતાજ ચલે, સળ સ્વતંત્રતા કે સાજ ચલે,
પ્રેમ-ધર્મ કે પાજ ચલે; તુમ સત્ય-અહિંસા ઝાજ ચલે,
આજ ગરીબ-નિવાજ ચલે, વહ જીવન-મુક્ત જહાજ ચલે,
માનવ-કુલ કે મુકુટ-મણિ, મુર કે સિર-મોર ચલે બાપુ !
આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ!—૭

કહાં ચલે બાપુજી ! નવજીવન-નિર્માતા કહાં ચલે ?
 કહાં ચલે ભારત કે ખ્યારે, લાગ્ય-વિધાતા કહાં ચલે ?
 કહાં ચલે મોટે મહિપતિઓં 'કે માંધાતા કહાં ચલે ?
 કહાં ચલે હે મોહન જાંધી ! સુકિત-હાતા કહાં ચલે ?

હૃદય-ભ્રમ માતા કે શેર, કલેજ કોર ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોડ ચલે બાપુ !—૮

જીવન-લીલા શા-ત ભઈ, અબ ચરખા-પૂણી-સૂત કહાં !
 આપ અમર મૃત્યુન્જય બાપુ ! આપ કહાં જમફત કહાં !
 તુમ-સે પ્રેમી પિતા કહાં હમ પાગલ પૂત કપૂત કહાં !
 હમ વિપ-વર્તુલ-ફીટ કહાં તુમ અવનિ કે અવધૂત કહાં !

કૌન જગત કે જીવન સે, જીવન કો જોડ ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલત મેં કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ !—૯

મિસર ગઈ સમ યુદ્ધ હમારી, હમેં ન મિસરના બાપુ !
 આપ હુમા કે સાગર ખ્યારે ! હમેં હુમા કરના બાપુ !
 માત ભારત કે આર્ત નાદ કો, અંતર મેં ધરના બાપુ !
 બિહા ! આબરી બિહા ! દયામય ! દયા-મયા રખના બાપુ !

કહાં ચલે બાપુજી હમ સે, સુંહ મરોડ ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ !—૧૦

—કુલદાસ મારાણી.

(૧)

વૈષ્ણુવજન.

વૈષ્ણુવજન તો તેને ઠહિયે, જે પીડ પરાઈ જાણે રે;

પર દુઃખે ઉપકાર કરે ને જે, મન અભિમાન ન આણે રે.

વૈષ્ણુવજન....૧

સકળ લોકમાં સઉને વંદે, નિંદા તે ન કરે કેની રે;

વાચ કાછ મન નિશ્ચયે રાખે તો, ધન્ય ધન્ય જનની તેની રે.

વૈષ્ણુવજન....૨

સમઘટિ અને તૃષ્ણા ત્યાગી, પરત્વી જેને માત રે;

જીવંદા થકી અસત્ય ન જોલે જે, પરધન નવ ખાલે હાથ રે.

વૈષ્ણુવજન....૩

મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દ્રઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;

રામ નામ શું તાળી રે લાગી, સકળ તીર્થ જેનો તનમાં રે.

વૈષ્ણુવજન....૪

વશુ લોભીને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યો રે;

મળે નરસંખ્યો તેનું દર્શન કરતાં, કુલ ઇકોતેર સાચો રે.

વૈષ્ણુવજન....૫

શુદ્ધિ પત્રક.

<u>૧૫૪ સંખ્યા</u>	<u>કાવ્ય ક્રમ</u>	<u>પંક્તિ ક્રમ</u>	<u>અશુદ્ધ</u>	<u>શુદ્ધ</u>
૨	૧૬ (ત્રીજી દુક.)	૧	સ્ત્વ યેન ગૃહં	ત્યક્તં યેન ગૃહં
૩	"	૪	ધ રિણ	ધારિણ
૩	ચોથી દુક.	૨	ધેતા	ધેતો
૩	"	૪	તાં	તૈ
૪	પાંચમી દુક.	૧	નૃણાં	નૃણાં
૩	"	૩	નાઢપ	નાઢપિ
૩	"	૩	ત્કદા વૈ	ત્કદા વસ્ય વૈ
૩	"	૪	ઘટે	ઘન્દે
૩	"	૪	દેવ	દેવં
૫	૨૯	૨	ગરગ્નુ	ઝગ્નુ
૫	૩૧	—	પ્રિમુતિ	પ્રિમૂતિ
૬	"	૩	મુખમંગો	મુખમંગો
૬	"	૫	હિયારી	પ્રચારી
૬	"	૫	અઘ ઉદયિ	અઘ ઉદયિ
૬	"	૫	મખ્યથી	મુખ્યથી
૬	"	૬	બદલી	બદલી
૬	"	૮	બગ	મંત્ર
૬	"	૧૩	ધામે	ધાયો
૬	"	૧૭	બન્યો	બનિયો
૧૬	"	૧૭	હયો	હયો

પ્રશ્ન સંખ્યા	કાવ્ય ક્રમ	પ કિત ક્રમ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭	"	૨	મટીમાં	મટીમા
૭	"	૪	ઉચેટા	ઉચેરા
૭	"	૭	પથ	પથે
૭	"	૧૩	તે પ્રભો	પ્રભો ! તે
૧૦	૬૬	૧૪	રાગ	રામ
૧૨	૭૫	૩		
૧૨	"	૩ પછી વચ્ચે —		વસુધા
૧૨	"	૧૧	આપની	આથમી
૧૩	"	૨	ખૂણે	લુણે
૧૬	૮૫	૨	માનવમોણ	માનવમણિ
૧૬	"	૪	વા	ના
૧૭	"	૬	વા	ના
૧૭	"	૮	—	ઓ ઓ દષ્ટાએ
૧૭	"	૯	ઝખી	ઝખી
૧૭	"	૯	સળગાયા	સળગ્યા
૧૯	"	૩	—	સે. સો રે સત્રામું
૨૦	૧૦૫	—	મૃત્યુંદય	મૃત્યુંનય
૨૧	૧૧૫	૧૨	ચક્રની	ચક્રના
૨૪	૧૩૫	૧૦	અચિન્ત્યો	અચિન્ત્યો
૨૮	૧૫૫	૧	સદિલું	સદિ તથં
૩૦	૧૭૫	૬	હસાય	હસાય

<u>પૃષ્ઠ સંખ્યા</u>	<u>કાવ્ય ક્રમ</u>	<u>પંક્તિ ક્રમ</u>	<u>અર્થ</u>	<u>રુદ્ધ</u>
૩૦	"	૧૮	હવે	દ્રવે
૩૨	૧૮મુ	૯	ખજરીને	ભરીને
૩૩	૧૯મુ	૧૦	વરાવી	વટાવી
૩૪	"	૮	છું બધે છું	છું છું બધે છું
૩૪	"	૧૯	રેશો ?	દેશો ?
૩૫	૨૦મુ	૧૦	ઊઘાડી	ઊઘાડી
૩૬	"	૪	વાંઝી	વીંઝી
૩૮	૨૧મુ	૧૧	દંકાર	ટંકાર
૩૯	"	૩	જ્યેતિ	જ્યેતિ
૩૯	"	૭	ગાજો	લાજો
૪૩	૨૩મુ	૭	માધી પડે	માંધી વડે
૪૩	"	૯	અપત્ત	ચપત્ત
૪૩	"	૧૫	આત્મજુ	માગજુ
૪૪	"	૨	—	પૃથ્વી...ધરો
૪૪	૨૪મુ	૨	પ્રેમ પીણું	પ્રેમે પીવા
૪૫	૨૫મુ	૫	બદ્ધ	બદ્ધ
૫૦	"	૧૦	કમ્પા	કમ્પા
૫૧	૨૬મુ	૩	નાથનું	ના કેનાથ' થનું
૫૭	૩૨મુ	૧૧	કુટારતાં	કુટારતાં
૬૩	૩૭મું	૯	દગલ	દમલા
૭૦	૪૦મુ	૧૨	નિસ્યુ	નિસ્યુ

<u>પૃષ્ઠ સંખ્યા</u>	<u>કાવ્ય ક્રમ</u>	<u>પંક્તિ ક્રમ</u>	<u>અર્થ</u>	<u>શુદ્ધ</u>
૭૦	"	૨૦	ધડીપે	ધડીએ
૮૦	૪૫મુ	૩	બંધવ	બંધન
૮૧	"	૩	બ્રહ્માંડ	બ્રહ્માંડ
૮૯	૪૮મુ	૪	જીએ મરીવ સરિત	જીએ સરિત
૮૯	"	૧૨	નય	તપ
૯૨	૫૧ મુ	૧૦	સંતે	સત
૯૫	૫૩ મુ	૧	ભારતના	ભારતમાં
૯૬	૫૪ મુ	૭	—	મહાત્મા ગાંધી
૧૦૪	૬૧ મુ	૬	તળી	વાણી
૧૦૬	"	૯	પ્રસ્થાયો	પ્રસ્થાયો
૧૧૩	૬૮ મુ	૫	જયોન્મ	જયોન્મત
૧૧૩	"	૧૦	શક્તિહિતેએ	શક્તિહિતાએ
૧૧૨૦	૭૨ મુ	૬	વિમૂઠ	વિમૂઠ
૧૨૦	"	૧૭	કુળગૌવની	કુળગૌરવની
૧૨૧	"	૪	બાને	લાગે
૧૨૧	"	૫	ઝાળાની	ઝાળાને
૧૨૧	"	૧૮	ધલામસીને	ધસામસીને
૧૨૧	"	૧૯	વેદાન્ના	વેદાન્તના
૧૨૧	"	૨૩	બોદ્ધોતથે	બોદ્ધોતથે
૧૨૫	૭૫ મુ	૧૪	ચલે	ચાલે
૧૨૭	"	નામ	ઉમાશંકર	ઉમાશંકર

<u>પૃષ્ઠ સંખ્યા</u>	<u>કાવ્ય ક્રમ</u>	<u>પંક્તિ ક્રમ</u>	<u>અર્થ</u>	<u>શુદ્ધ</u>
૭૦	"	૨૦	ધડીપે	ધડીએ
૮૦	૪૫મું	૩	બંધવ	બંધન
૮૧	"	૩	બ્રહ્માંડ	બ્રહ્માંડ
૮૯	૪૮મું	૪	શુએ મરીવ સરિત	શુએ સરિત
૮૯	"	૧૨	નય	તપ
૯૨	૫૧ મું	૧૦	સંતે	સત
૯૫	૫૩ મું	૧	ભારતના	ભારતમાં
૯૬	૫૪ મું	૭	—	મહાત્મા ગાંધી
૧૦૪	૬૧ મું	૬	તબી	વાણી
૧૦૪	"	૯	પ્રસ્થાયો	પ્રસ્થાયો
૧૧૩	૬૮ મું	૫	જયોન્મ	જયોન્મન
૧૧૩	"	૧૦	શક્તિહિતેએ	શક્તિહિતેએ
૧૨૦	૭૨ મું	૬	વિમૂઠ	વિમૂઠ
૧૨૦	"	૧૭	કુળગૌવની	કુળગૌરવની
૧૨૧	"	૪	બાને	લાને
૧૨૧	"	૫	ઝાળાની	ઝાળાને
૧૨૧	"	૧૮	ધલામસીને	ધસામસી
૧૨૧	"	૧૯	વેદાન્ના	વેદાન્ના
૧૨૧	"	૨૩	જોહોતણે	જોહોતણે
૧૨૫	૭૫ મું	૧૪	ચલે	
૧૨૭	"	નામ	ઉમાશંકર	

<u>૧૫૪ સંખ્યા</u>	<u>કાંચ ક્રમ</u>	<u>પ્રક્રિત ક્રમ</u>	<u>અચુદ્ધ</u>	<u>શુદ્ધ</u>
૧૩૨	૭૯ મું	૮	ઉદ્દસ	ઉદ્દાસ
૧૩૮	૮૨ મું	૮	સિધાબ્યા	સિધાબ્યા
૧૪૦	૮૪ મું	૧૩	તલસતે	તલસતો
૧૪૧	"	૬	ભરત	ભારત
૧૪૩	૮૬ મું	૨	વાવ	નાવ
૧૪૪	"	૫	શાહને	શાહનો
૧૬૧	૯૮ મું	૫	ફરીયા	ફરીરી
૧૬૧	"	૧૩	રાજનગને	રાજનગરને
૧૬૩	૧૦૦ મું	૧૧	વેર	અવેર
૧૬૩	"	૧૭	સજ્જ	સજ્જન
૧૬૫	૧૦૧ મું	૧૦	પ્રીને	પ્રીતે
૧૬૫	"	૧૨	રખેળા	રખેવાળા
૧૬૯	૧૦૩ મું	૪	અસ્વય	અસ્વરય
૧૭૫	૧૦૫ મું	૩	સાબસો	સાબગે
૨૦૪	૧૨૫ મું	૬	સારા	સદાગ

